

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**ZİYA GÖKALP VE AHMET AĞAOĞLU'NUN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞINDA
TÜRKÇÜLÜK, İSLAMCILIK, BATICILIK KAVRAMLARININ
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YELİZ AKDENİZ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKHAN MURAT ÜSTÜNDAĞ

BİLECİK, 2025

10570959

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**ZİYA GÖKALP VE AHMET AĞAOĞLU'NUN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞINDA
TÜRKÇÜLÜK, İSLAMCILIK, BATICILIK KAVRAMLARININ
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YELİZ AKDENİZ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKHAN MURAT ÜSTÜNDAĞ

BİLECİK, 2025

10570959

BEYAN

“Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu’nun Milliyetçilik Anlayışında Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık Kavramlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	×
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Yeliz Akdeniz

.....

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde iki önemli figür olan Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Milliyetçilik Anlayışında Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık akımları karşılaştırmalı analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada, literatür taraması ile birlikte her iki düşünürün ilgili eserleri incelenerek sözü geçen üç akıma olan bakış açılarındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu tezde, tarihsel bir inceleme ile birlikte güncel tartışmalara da ışık tutulması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde her türlü desteği sağlayıp, akademik bilgi ve tecrübeleri ile yol gösteren saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Murat ÜSTÜNDAĞ'a tüm katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca, lisans eğitimimde akademik gelişimimin temellerini atmamı sağlayan Uludağ Üniversitesi değerli öğretim üyelerine ve yüksek lisans eğitim sürecimde akademik vizyonumu geliştirmemi sağlayarak bana yol gösteren Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimi borç bilirim. Bu tez çalışması da dahil olmak üzere, hayatımın her aşamasında maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olduklarını hissettiğim sevgili dedem Ahmet AKDENİZ başta olmak üzere, annem Şennur AKDENİZ'e, babam Ünal AKDENİZ'e, abim Melih AKDENİZ'e ve dayım Nazım ÇELİK'e teşekkürlerimi sunarım. Tüm bu zorlu süreci geçirmemde desteğini esirgemeyen, beni her zaman motive eden yol arkadaşım Bekir ARSLAN'a ve yüksek lisans eğitimimde tanıştığım, birbirimize omuz olduğumuz dostlarım Ozan ÇEPNİ ve Hacer ZEYBEK'e içtenlikle teşekkür ederim.

Yeliz AKDENİZ

2025

ÖZET

ZİYA GÖKALP VE AHMET AĞAOĞLU'NUN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞINDA TÜRKÇÜLÜK, İSLAMCILIK, BATICILIK KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Türk milliyetçiliğinin oluşumunda birçok düşünür ve birçok farklı yaklaşım rol oynamıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ulus-devlet yapısına geçilirken, söz konusu farklı ekollerin etkisi ve çekişmesi görülmektedir. Çekişme esas olarak Batı medeniyetinin bir bütün olarak mı yoksa Batı'dan ihtiyaç duyulan bölümlerin mi alınacağı ile ilgilidir. Bu dönemdeki farklı yaklaşımların temsilcileri olarak Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun farklı bakış açılarını incelemek, modern Türkiye'deki milliyetçilik anlayışları hakkında da fikir verecektir. Bu çalışmanın amacı, Gökalp ve Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarında yer alan Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık konularındaki fikirlerini, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak dönemin milliyetçilik anlayışına ışık tutmaktır. Söz konusu bulgulara ulaşmak için öncelikle Gökalp ve Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarının ele alındığı literatürdeki çalışmalar detaylı bir şekilde taranmış ve elde edilen bulgular ile iki düşünürün kendi eserlerindeki fikirler karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar; her iki düşünürün de modernleşmeyi kaçınılmaz gördüğünü, Türkçülük konusunda yakın fikirlere sahip olduklarını ancak İslamcılık konusunda fikir ayrılıkları olduğunu, asıl ayrılmanın ise Batıcılık konusunda ortaya çıktığını; bunun sebebinin de Gökalp'in milliyetçilik anlayışının merkezinde kültür unsuru bulunurken Ağaoğlu'nun yaklaşımının merkezinde Batıcılığın bulunmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık, Kültür.

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF TURKISM, ISLAMISM, WESTERNISM IN ZIYA GÖKALP AND AHMET AĞAOĞLU'S NATIONALISM UNDERSTANDING

Many thinkers and many different approaches have played a role in the formation of Turkish nationalism. Especially during the transition to the nation-state structure in the foundation years of the Republic of Turkey, the influence and contention of these different approaches can be seen. The conflict was mainly about whether to adopt Western civilization as a whole or the parts needed from the West. Examining the different perspectives of Ziya Gökalp and Ahmet Ağaoğlu as representatives of different approaches in this period will also give an idea about their understanding of nationalism in modern Turkey. The aim of this study is to shed light on the understanding of nationalism of the period by revealing the ideas, similarities and differences between Gökalp and Ağaoğlu on Turkism, Islamism and Westernism. In order to reach the aforementioned findings, first of all, the studies in the literature on Gökalp and Ağaoğlu's conceptions of nationalism were reviewed in detail and the ideas in the two thinkers' own works were compared and analyzed. The results revealed that both thinkers saw modernization as inevitable, that they had close ideas on Turkism, but that they differed on Islamism, and that the main divergence emerged on Westernism; the reason for this was that while the element of culture was at the center of Gökalp's understanding of nationalism, the Westernism was at the center of Ağaoğlu's approach.

Keywords: Nationalism, Turkism, Islamism, Westernism, Culture.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi	3
2. Türkçülüğün Tarihsel Gelişimi	7
3. İslamcılığın Tarihsel Gelişimi	12
4. Batıcılığın Tarihsel Gelişimi	16

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

1. Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı	20
1.1 Türkçülük.....	20
1.2. İslamcılık	25
1.3. Batıcılık	29
2. Ahmet Ağaoğlu'nun Milliyetçilik Anlayışı.....	32
2.1. Türkçülük.....	32
2.2. İslamcılık	35
2.3. Batıcılık	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METODOLOJİ

1. Amaç.....	42
2. Önem	42

3. Varsayımlar.....	42
4. Sınırlılıklar	43
5. Literatür Taraması ve Karşılaştırmalı Analiz Yöntemi	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİZ VE TARTIŞMA

1. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nda Türkçülük	44
2. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nda İslamcılık	51
3. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nda Batıcılık	56
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	66

GİRİŞ

Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da ulus inşası bağlamında önemli rol oynayan milliyetçilik anlayışının ortaya konulması günümüz Türk siyasal hayatının da anlaşılmasında önemlidir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çökmekte olan bir imparatorluğu kurtarmaya çalışan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yeni devletin temellerini atmaya çalışan bir ideoloji olarak milliyetçilik anlayışının oluşumunda önemli rol oynayan iki düşünürün fikirleri karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır: Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu. Söz konusu dönemde milliyetçilik anlayışlarının şekillenmesinde ve farklılaşmasında ana rol oynayan "Türkçülük", "İslamcılık" ve "Batıcılık" akımları, her iki düşünürün penceresinden incelenecektir. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarında yer alan söz konusu üç akıma olan bakış açılarının karşılaştırmalı bir analizi yapılacak ve tezin araştırma konusu olan; Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık anlayışlarının benzerlik ve farklılıklarının neler olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmada, öncelikle Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarının ele alındığı çalışmalar taranmış ve ardından bu iki düşünürün ilgili eserlerindeki açıklamalar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Yapılan tarama ve analiz benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Bu yöntemin amacı, hem literatürdeki genel eğilimi ortaya çıkarmak hem de düşünürlerin eserlerindeki açıklamalarını değerlendirerek daha kapsamlı bir anlayış geliştirmektir.

Literatürde Gökalp ve Ağaoğlu'nun eserlerinin incelendiği çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bu iki düşünürün milliyetçilik bakış açılarıyla karşılaştırıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan tez, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yapılan bu çalışma tarihsel bir inceleme ile birlikte güncel tartışmalara da ışık tutmayı hedeflemektedir. Tezin sınırlılıkları kapsamında, tarihsel gelişim ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın analiz ve tartışma bölümünde, Gökalp ve Ağaoğlu'nun 1911-1939 dönem aralığını içeren ilgili eserleri karşılaştırmalı yöntem analizine tabi tutulacaktır. Tezin varsayımları "Ziya Gökalp için Milliyetçilik ideolojisindeki en önemli kavram kültürdür", "Ahmet Ağaoğlu için Milliyetçilik ideolojisindeki en önemli kavram batılılaşmaktır" ve "Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu için Milliyetçilik gereklidir ancak bu gereklilik için izledikleri yollar birbirinden farklıdır" şeklinde olup doğruluğu test edilecektir.

Tez altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler giriş, kavramsal çerçeve, literatür taraması, metodoloji, analiz ve tartışma son olarak da sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş ve metodoloji kısımlarında tezin çerçevesi ortaya konmuştur. Kavramsal çerçeve bölümünde milliyetçilik, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramları tarihsel bir çerçeve ile açıklanmıştır. Literatür taraması bölümünde Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışları Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık başlıkları ile ele alınmıştır. Analiz ve tartışma bölümünde, Gökalp ve Ağaoğlu'nun 1911-1939 dönemlerini içeren bazı eserleri ile Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık değerlendirmelerindeki milliyetçilik bakış açıları analiz edilerek literatürde varılan genel görüşler ile karşılaştırılmıştır. Tezin bu kısmında analizi yapılan eserler, dönemin milliyetçilik anlayışına ışık tuttuğu için tercih edilmiştir. Tezin son bölümü olan sonuç bölümünde ise; elde edilen bulgular ışığında Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık konularında benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak her iki düşünürün milliyetçilik anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gökalp ve Ağaoğlu'nun Türkçülük anlayışı ele alındığında, Gökalp'in bu doğrultudaki en büyük amacının bir "Türk Harsı" yaratmak olduğu, Ağaoğlu'nun ise en büyük amacının "Milli Bilinç" yaratmak olduğu anlaşılmıştır. İslamcılık anlayışları ele alındığında, Gökalp'in Türkçülük ile İslamcılığı bağdaştırmaya çalıştığı ve Ağaoğlu'nun amacının ise İslam medeniyetini iyileştirmek istediği gözlemlenmektedir. Batıcılık anlayışına göre Gökalp'in Batılılaşmayı sınırlandırdığı ve kültürü ön plana aldığı gözlemlenirken, Ağaoğlu'nun Batıcılığı maddi ve manevi olmak üzere tüm yönleriyle ele aldığı anlaşılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi

Milliyetçilik, tek başına işlev gören bir kavram olmadığı için tanımının yapılması çok kolay değildir. Bu kavram yurtseverlik, etnizm, yurttaşlık, yabancı düşmanlığı gibi terimlerle zenginleşmiş ve millet, etnisite, kültür, milliyet, ırk, ırkçılık, yurtseverlik, halk vb. gibi terimlerle iç içe geçerek belirsizliğe bürünmüştür (Ertan ve Örs, 2018: 41). Milliyetçiliği sistematik olarak ele alan çalışmalara 20.yüzyıl öncesinde pek rastlanmaz. Eski çağlardan günümüze kadar Milliyetçiliğe karşı bakış açısı oldukça değişmiştir (Özkırımlı, 1999: 27). Milliyetçiliğin doğal olup olmadığını savunanlardan, milliyetçiliği farklı ideolojilerle birleştirenlere kadar birçok tanımlama yapılmıştır. Akademik olarak incelenmesi ise 1920'leri bulmuştur (1999: 28). Bu dönemde milliyetçiliği inceleyenler de millet ve milliyetçiliğin doğallığını yeterince sorgulamasalar da önceki dönemlere göre küçümsenemeyecek katkılarda bulunmuşlardır. Yeni milliyetçilik akımları ise, II. Dünya savaşı sonrası parçalanmış sömürge imparatorluklarıyla beraber yoğunluk kazanmıştır. 1960'lardan günümüze kadar da ivmesini arttırmaya devam etmiştir (1999: 28). Savaştan sonra ortaya çıkan yeni milli devletler, milliyetçilik üzerine yapılan araştırmaların itici gücü olmuştur. Milliyetçilikleri doğuran süreçler, bir toplumun gelenekleri, tarihi, modernleşme süreci ve güncel sorunlarına bağlı olarak gelişir. Bu sebeple, kesin olarak sınıflandırılması zor olan milliyetçilik türleri ortaya çıkmaktadır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 329).

Milliyetçiliğin etkisinin artmasıyla birlikte bu kavram hakkında çok farklı tanımlar ortaya konmuştur. Kişilerin tanımları ulusal kimlikleri ve dünya görüşleriyle paralellik göstermektedir (Akıncı, 2014: 132). Tarihsel gelişme sürecinde, ortak bir ulusal kimlik oluşturulması yolunda önemli bir ideoloji olmuştur. Farklı toplumsal yapılarda bir ulus-devlet kurulması noktasında geniş kitleleri etkileyerek önemli siyasal sonuçlara zemin hazırlamıştır (Turan, 2011: 136). Bazı toplumlarda, Milliyetçilik iyi ve liberal olarak tanımlanırken bazı toplumlarda kötü ve totaliter olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanımlamaların sınırlandırılması tehlikeli olabilmektedir, barışçıl olarak gözlemlenen bir milliyetçilik şartlara göre saldırgan hale gelebilmektedir. Milliyetçilik, asimilasyonu reddeden ve karşısında duranlar için baskıcı olmuştur (2014: 132). Aynı ulustaki bireyler için bağlayıcı olurken, Osmanlı İmparatorluğu ve Sovyetler Birliğinin parçalanmasında etkili olmuştur (Gündoğan, 2002: 181).

Modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik, insanların bir topluluğa ait olma ihtiyacını karşılamıştır. Bu süreç, sanayileşme, merkezi yönetim, kapitalizmin etkileri ve kırsaldan kente göç ile bağlantılıdır. Geleneksel topluluk yapısının çözülmesiyle beraber bireyler güvende hissedecekleri bir aidiyet arayışına girmiştir. Devleti güçlendirmek isteyen yöneticiler ve halkı devlet ile bütünleştirmeye çalışan aydınlar, millet kavramına yönelmiştir. Böylece, milliyetçilik halk ve yöneticiler için bir örgütlenme ve kimlik aracı haline gelmiştir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 330-331). Coğrafi keşifler ve aydınlanma sürecini takiben Sanayi Devriminin gelişmesiyle beraber Milliyetçilik ideolojisinin gelişmesine de zemin hazırladı (Aktaş, 2019: 1875). 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa’da artış göstermeye başlayan milliyetçilik hareketiyle beraber ulus-devlet kavramı da ortaya çıkmıştır. Bu durum farklı bölgelerdeki toplumları etkilemiş ve izlerini günümüze kadar sürdürmüştür (Çoban, 2012: 345). Bazı toplumlar devlet inşa etmek için bu hareketi kullanırken bazı toplumlar da zaten var olan devletleri korumak için çeşitli çalışmalar yapmış hatta gerektiğinde bunun için savaşmışlardır. II. Dünya Savaşı’yla beraber sömürge sisteminin sona erdirilmesiyle yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır (2012: 345). Osmanlı Devleti’nde milliyetçiliğe modernizm de eşlik etmiş ve çoğu zaman yerini almıştır. Bu bakımdan milliyetçiliğe yeni bir kapsam kazandırmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında, devlet kurumlarında başlayan reformların etkisi aydınlara da ulaşınca belli bir toprağa siyasal bağlılık düşüncesi “vatan” kavramına dönüşmüştür (Karpat, 2021: 46). 20.yüzyılın son çeyreğinde gelişen küreselleşme olgusu ise milliyetçilik çağının sona erebileceği yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Çoban, 2012: 345). 21. Yüzyılda da çatışma ve kaos ortamlarında başrolü oynamaktadır. Oyunun ön saflarında, etnik çalışmalar başrolde. Bu çatışmalar, ulus devletler içerisindeki hesaplaşma ortamına zemin hazırlamaktadır (Karadağ ve Yaman, 2018: 85).

Milliyetçilik bir yandan yakın geçmişe bakarak milletin diğerleri arasındaki tutarsızlıkları vurgularken, diğer taraftan ise ortak geçmiş, ortak gelenekler, ortak kimlik, dil, din gibi birleştiren kavramlarla toplumu ulusal amaçlarla harekete geçirmeyi hedefler (Boztemur, 2006: 162). Milli bilinç ile beraber üyelere, ait oldukları topluluğun diğerlerinden farklı olduğuna inanma güdüsü gelebilir. Bu görüşle beraber dışarıda kalanlar “yabancılar” ve “potansiyel düşmanlar” olarak görülür (Gökalp E., 2007: 290). Topluluğun, ortak bir kültürü paylaştığına olan inancı kimlik, sadakat ve dayanışmayı geliştirse de topluluk üyeleriyle aynı özelliklere sahip olmayan bireyleri ötekileştirebilmektedir (Boztemur, 2006: 159).

Milliyetçiliği iyi ve kötü türler olarak tamamen ayırmak birbirlerinden bağımsız gibi anlaşılmasına yol açmaktadır ve ortak noktalarının varlığını yok sayabilmektedir (Gökalp E.,

2007: 285). Bu ayrıma “siyasal/sivil” ve “kültürel/etnik” milliyetçilikler örnek verilebilir. Çoğunlukla Batı Avrupa’da karşılaşılan “siyasal/sivil” milliyetçilik “iyi” olarak tanımlanır. Bu milliyetçilik, evrenselci, barışçı ve hümanist olup, milleti oluşturan bireylerin eşit olarak yaşadıkları milliyetçilik olarak gözlemlenir. “Kültürel/etnik” milliyetçilikler ise yaygın olarak Doğu Avrupa ve Balkan milliyetçiliklerini kapsar. “Kötü” olarak tanımlanan bu milliyetçilik türü etnik köken ve kültürel-tarihsel milli kimliğe vurguda bulunur. Bu tip milliyetçilikler otoriter-faşizan olarak tanımlanıp yurttaşları baskı altına alan milliyetçiliklerdir (2007: 285). Dil ve kültür birliğini savunup, dışlayıcı, saldırgan ve fanatiklerdir. Bu iki milliyetçilik türü arasında belirgin farklılıklar olsa da keskin bir ayırım yapmak doğru değildir. Bu iki tür arasında tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur. Her milliyetçilik kendi içerisinde hem etnik hem de hem de sivil milliyetçiliğe ait özellikler taşımaktadır. Milliyetçilik kendi içinde ikili bir karaktere sahiptir ve bu diğer ideolojilerle etkileşimde olmasına olanak sağlar (2007: 286). Milliyetçilik, belirli topluluklar tarafından benimsendiği ölçüde vardır. Daimî anlamda sağ, sol veya bir dinsel görüşün politikası olarak tanımlanamaz, özgül kültürel ve tarihsel bağlamlar üzerine inşa edilir (Karakaş, 2006: 59).

Milliyetçilik, davranış tarzı ve milli hisse dayalı duygu anlamında eski dönemlere kadar götürülse de siyasi bir hareket veya bir ideoloji olarak modern dönemlere aittir. Bu anlamda, milliyetçiliğin son iki asırdır dünyanın ulus esaslı bir biçim almasında ve siyasi bir öğütlenme biçimi olarak ulus-devlet anlayışının ortaya çıkıp evrenselleşmesinde başrol oynadığı söylenebilir (Şahin, 2007: 2). Tarihin bütün toplumlarında milliyetçilik duygusu, ortak inanç ve menfaatlerle birlikte aynı tarihi kaderi ve coğrafyayı paylaşmaktan doğan bir aidiyet duygusu ile var olmuştur (Kösoğlu, 2022: 15). Aynı devletin vatandaşları, aynı dili konuşanlar, ortak değerlere sahip olanlar birbirleri ile dayanışma içinde olma eğilimindedir (2022: 16). Coğrafya, kültür, tarih ve inançlar milliyetçilik kavramını etkilemektedir. Halkların kendi kimliklerini elde etme amacı ve mücadeleleri milli devletleri oluşturmuştur. Dünya, güçlü olma ve var olma mücadelesiyle milli devletler savaşına sürüklenmiştir. Milliyetçilik kavramı ülkeden ülkeye değişmektedir ve birçok farklı anlam taşımaktadır (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 204). Almanya için ırk teorisi, Fransızlar için aynı kültüre sahip olma, İsviçreliler için ortak vatan, Romanyalılar için dil, Avusturyalılar için mezhep, Amerika için siyasi bağlılık, Türkiye için din ve dil bir millet oluşturmak için önemlidir. Her toplum, kendini açıklayacak ve güçlendirecek bir millet fikrini benimsemektedir. Bir egemenlik altında yaşamak tüm toplumlar için birleştirici unsurdur (Kösoğlu, 2022: 17-21).

Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyıl dönemi çoğunlukla Batı'nın endüstri devrindeki başarısını yakalama çabasıyla geçmiştir (Haşlak, 2000: 54). 1839'da yayınlanan Gülhane Hattı Hümayun'un milliyetçilikle bağlantılı olan bir maddesi etnik farklılıklardan kaynaklanan sorunları dengelemektir. 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Bu fermanın hazırlanmasında dış güçler etkili olmuştur. Osmanlı Hükümeti, etnik ve dini yönden farklı gruplar için vatandaşlık ilkesini getirerek hükümete bağlılıklarını sağlamayı amaçlamıştır (2000: 54). 1865 yılında "Genç Osmanlılar" derneği kurulmuş ve reformların Müslümanlara yaramadığını belirtmiştir. Osmanlı Hükümetinin artan dış borçlarıyla tepkiler büyümüş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetkiler kendilerine "Jön Türkler" adını vermiştir. Milliyetçilik adına birçok önemli unsuru Genç Osmanlılardan öğrenmişlerdir. Jön Türklerin amacı, milli bir Türk burjuvazisine dayanan politik bir sistem değişikliği gerçekleştirmektir (2000: 55).

Yeni Osmanlılar olarak da bilinen "Jön Türkler", milliyetçilik akımının etkisinde kalmıştır. Jön Türkler, anayasaya dayanan eşitlikçi ve halkın yarı temsilinin bulunacağı bir sisteme geçilmesi için mücadele etmişlerdir. Padişahın tepkisi üzerine yurt dışına kaçan Jön Türkler, 1908'de İttihat ve Terakkinin yönetimi kontrol altına almasıyla geri dönmüşlerdir (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 204). İttihat ve Terakki'nin resmi olarak iktidara gelmesiyle Türk Milliyetçiliği resmî ideoloji olarak kabul görmüş ve milli burjuvazi oluşturulması için çalışılmıştır (Yesevi, 2012: 79). İçlerinde Jön Türklerin de bulunduğu aydın kesim milliyetçilik konusunda yayınlar yapmış, Osmanlılık fikrinden Türk milliyetçiliği fikrine yönelmişlerdir. Osmanlı'nın aydın kesimi birçok toplumsal sorunun üzerinde durmuşlardır (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 204). Bunlar; ekonomik çöküş, teknoloji ve eğitimde ilerleme, askeri başarısızlıklar gibi sorunlardır. Bu sorunlar üzerinde çözümler üretmeye ve halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır (2023: 205). İttihat ve Terakki tarafından finansal olarak desteklenen Genç Kalemler dergisi, yabancı kelimelerden arındırılmış bir Türkçe amaçlıyordu. 1908'de İttihat ve Terakki programında resmi dil olarak Türkçe duyuruldu. İttihat ve Terakki Partisi'ne göre II. Abdülhamit'in İslamcı politikaları birleştirici değildi. Ekonomik ve Demografik olarak Türkleştirme politikaları yürütüldü (Yesevi, 2012: 80).

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, "Osmanlılık", "İslamcılık", "Türkçülük", "Batıcılık" gibi ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerine karşı farklı milliyetçi projeler öne sürmüş ancak gerçekleştirilememiştir (Çilliler, 2015: 47). Bu hareketlerin her birinin içeriğinde bir "millet" tanımı vardır ve her biri kendi içinde egemen siyasal devleti oluşturmayı ve korumayı hedeflemektedir. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları Batıcılık akımı ile etkileşim

içerisinde gelişmişlerdir (2015: 51). Bu akımların ortak amacı çökmekte olan bir İmparatorluğu kurtarmak, çağdaşlaşma sayesinde Batı'nın sahip olduğu üstünlüğü yeniden elde etmektir (2015: 52). Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e giden süreçte modernleşme hareketinin zeminini oluşturmaktadır. Türk milliyetçiliği, batıcılığın toplumsal yapıya yerleştirilmesi ve ulus-devlet kurulması sürecinde temel ideoloji özelliği taşımaktadır (Turan, 2011: 136). Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflediği kültürel milliyetçilik, hem ortak bir Türk kimliği oluşturmayı hem de bireysellik ve yurttaşlık temelli bir siyasal şuur geliştirmeyi hedeflemiştir (Öğün, 1995: 80-81). Cumhuriyetçilerin, ulus inşa sürecinde standartlaştırma çabaları ve tarihsel deneyimlere sahip olmaması nedenleri ile kültürel yoksullaşmayı hızlandırmıştır. Bu sebeple de estetik ve ahlaki seviyede bir düşüş yaşanmıştır (Öğün, 1995: 82). Milliyetçilik, sonraki yıllarda da siyasal yaşam içerisinde çeşitli biçimlerde kendini göstererek tartışılan, siyasal kurumları etkileyen ve ağırlığı olan bir ideoloji olmuştur (Turan, 2011: 136).

2. Türkçülüğün Tarihsel Gelişimi

Türkçülük, Türk milletini uyandırmak ve tehlikeye düşen varlığını korumak için yapılan bir harekettir (Cansever, 1959: 7). Türk milleti tarihinin başından beri kendisini korumak için çeşitli mücadeleler vermiştir. Türk milleti için milliyetçilik, varoluşundan itibaren kendisini göstermektedir. Şu an adına milliyetçilik ve Türkçülük denilen hareket tarih boyunca varlığını sürdüren milli varlık mücadelesinin son hamlesidir. Bugün milleti tanımlarken aynı soy, din, dil gibi kavramlar öne sürülür, eski milletlerde bu kavramlar daha ahenkli ve günümüze göre daha kuvvetlidir (1959: 9). Türk milleti yüzyıllar önceden beridir Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında büyük devletler kurmuşlardır. Yerleştikleri kıtalara da kendi kültürlerini yaymışlardır. Bu yaşayış tarzları da milliyetçilik şuuruna sahip oldukları anlamına gelmektedir (Sarımay, 2002: 1473).

Türkler, dünyanın en eski milletlerinden biridir. Orta Asya'da yapılan arkeolojik çalışmalara göre, Türk tarihi milattan önce 2750 yıllarına kadar uzanmaktadır (Kafesoğlu, 1970: 1). Türkler çok köklü bir kültürün temsilcisi olmuşlardır. Dünya medeniyet tarihinde önemli bir yer tutan Türklerin kendilerine ait bir hukuk, inanç ve sanat sistemi vardır. Orhun Kitabelerinde gösterildiği üzere, Türklerin sekizinci asırda dahi gelişmiş bir edebi dilleri, Batılıların çoğunluğunun aksine Türklerin kendi milli alfabeleri vardı. Şu an sürekli adlarını duyduğumuz çoğu büyük milletler bile Türk milleti kadar eski değildir ve çok sonraları millet haline gelmişlerdir (1970: 2). Milliyetçilik duygularının Batı'da 18. Yüzyılda belirmeye başladığı bunda da Alman ve İtalyan siyasi hareketlerin etkili olduğu kabul edilmektedir. Türk

milliyetçiliğinin ise bundan iki bin yıl öncesine ait izleri Avrupalı bilginler tarafından tespit edilmiştir (1970: 11). Bizim için milli bilincin başlangıcı kabul edilen Asya Hun Devleti, bilinen ilk Türk Devleti'dir. Asya Hun Devleti'nin en önemli hükümdarı kabul edilen Metehan, tüm Türk soyluları tek bir bayrak altında toplamıştır (Caner, 2021: 40). Alman bilim adamı Fr. Hirth, Çin yıllıkları üzerine araştırmalar yaparken Asya Hun İmparatorluğu'ndan Çi-Çi'nin Nutuk'undan parçalara rastlamıştır. Çi-Çi, hürriyet ve istiklalin en önemli emanetler olduğunu ve bunlara sahip çıkılmamasının milli ihanet sayılacağını belirtmiştir. Fr. Hirth'e göre Çi-çi, milliyetçiliği devlet siyasetinde temel yapan ilk devlet adamıdır (Kafesoğlu, 1970: 12).

Orhun kitabeleri, Türk adını ilk defa kullanan kaynaklar arasında olmakla birlikte milliyetçiliğin tarihi kökenleri açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Altındağ, 2016: 45). Türkçülük açısından bir diğer önemli kaynak ise Kaşgarlı Mahmut'un yazmış olduğu Dîvânü Lugati't-Türk adlı eserdir. Bu eserde Türk dilinin ve Türkçülüğün önemi belirtilmiştir (2016: 45). Çin kaynaklarında ve daha sonraları Bizans ve Arap kaynaklarında Orta Asyalı topluluklarından "Türk" adıyla tanımlanmasına rastlanmıştır. Bu tanımlama ise Türk boylarının ortak kültürleri bağlamında genel kimliklerini ifade eder. Göktürk Hakanlığı döneminde ise "Türk" adı bir siyasal kimliğin ifadesi olmuştur (Hülür ve Akça, 2007: 314).

Milletler Çağı'na girildiğinde etnik grupların hepsi kendi tarihini yeniden yazmaya başlamıştır. Tarih ne kadar yeniden yazılırsa yazılsın, ulusal kimliğin sınırlarını çizer. Tarihin getirdiği bağlardan ve geleneklerden kopmak ise büyük bir çaba gerektirmektedir. Yaşanmış tarih, farklı milli kimliklerin oluşumunu açıkladığı gibi Türk milli kimliğinin şekillenmesini de açıklamaktadır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 329). Türklerin geçmişteki milliyetçilik şuuru ile 19.yüzyıl ile beraber Fransız İhtilali'nden sonra yayılan modern milliyetçiliği birbiriyle karıştırmamak gerekmektedir. Osmanlı döneminde, milliyetçilik şuuru Türk milleti olarak değil Osmanlı olarak hissedilmiştir. Bu dönemlerde Türk milli özellikleri İslamiyet ile erimişti ve Türk ve Müslüman aynı anlama gelmekteydi (Sarıbay, 2002: 1473). Farklı kaynaklar ve farklı fikirler sebebiyle, Türk milliyetçiliği farklı şekillerde anlaşılmış ve bu bir sorun haline gelmiştir. Farklı fikirlerin bir nedeni de hem taklitçi Batıcılığa karşı bir eleştiri olması hem de modernleşmenin ancak Batılı tarzda bir milliyetçilik ile olabileceğinin savunulmasıdır. Bu sorunlar da Türk milliyetçiliğinde hala devam eden çelişkiler oluşturmaktadır (Altındağ, 2016: 48).

Avrupa'da giderek artmaya başlayan yeni ulus olgusu, Osmanlı Devleti'nde mevcut olan çok uluslu sistemi kötü anlamda etkilemeye başlamıştır. Farklı milliyet ve dine mensup toplulukların, teknolojik ve ekonomik açıdan kendini geliştiren Batılı devletlerin nüfuzuna

girmeleri ve endüstrileşmeden etkilenmeleri Osmanlı Devleti'nin çoğulcu yapısının bütünlüğü açısından bir tehlike arz etmiştir (Hülür ve Akça, 2007: 313). Endüstrileşme ile birlikte ortak toprak, soy bilinci körüklenerek bir ulus fikri yükselmiştir. Tüm bunlarla birlikte, Batılı devletlerin askeri ve ekonomik güçle beraber yayılcı bir politika izlemesi Osmanlı Devleti'nin gücünü ve bütünlüğünü sarsmaya başlamıştır. Kendisini toparlamaya çalışan Osmanlı Devleti, İslamcılık ve Osmanlıcılık fikir akımlarını gün yüzüne çıkartmaya başlasa da ulusçuluk akımlarının giderek güçlenmesinin önüne geçememiştir (2007: 313). Tüm bunlar ve benzer sebepler ile Osmanlı Devleti yıkılış dönemine girmiştir ve Türklerin devletlerini ayakta tutma isteğiyle beraber Türk milliyetçiliği doğmaya başlamıştır (Sarıay, 2002: 1474). Bu düşünceler tam anlamıyla bütünlükçü bir milliyetçilik fikri üzerinde yoğunlaşmasa da dil ve tarih üzerinde yapılan çalışmalar Türk kimliğinin oluşması açısından bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır (Kara ve Çatma, 2017: 341).

Türkçülüğü ilk savunan aydınlar siyaset içerisinde genel olarak "Osmanlı milliyeti" ve "İslam Birliği" hedeflerine önem vermişlerdir. II.Abdülhamid Dönemi'nde ise, bu hedefler yanında bir de Türkçülük fikri gelişmeye başlamıştır (Sarıay, 2002: 1476). Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, gazete, kitap gibi kitle iletişim araçları taşıdığı ortak kelimeler aracılığıyla ulus bilincinin yaratılması açısından belirleyici olmuştur. Milliyet, ortak kimlik gibi konularda literatürün artması için etkili bir rol oynamıştır (Hülür ve Akça, 2007: 319). 1876 Anayasası ile Osmanlı tarihinde ilk defa resmi dil Türkçe olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde basında dil, edebiyat ve tarih gibi konular yer almıştır. Dönemin aydınları yayınladıkları eserlerle Türkçülük şuuru açısından oldukça etkili olmuşlardır. Bu aydınlara örnek olarak, Ahmet Mithat Efendi, "Mufassal Tarihi Kurun-i" adlı, Mizancı Murad, "Tarih-i Umumi" adlı eserleriyle İslamiyet ve Osmanlı öncesi Türk tarihine dikkat çekmişlerdir. Dönemin İkdam Gazetesi, Türkçülük hareketinin tek yayın organı durumundadır. Bu gazetede, Türk dilinin araştırılması ve yazı dilinin sadeleştirilmesi gibi fikirlerin üzerinde duran Şemseddin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi gibi aydınlar millet fikrinin tanıtılmasında ve kültürel Türkçülüğün gelişmesinde oldukça etkili olmuşlardır (Sarıay, 2002: 1476).

Ziya Gökalp'e göre, Türklüğe dair ilk çalışmalar Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Başta Macaristan ve Danimarka olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde eski Türk ve Moğol tarihiyle ilgili araştırmalar yapılmıştır (Kara ve Çatma, 2017: 342). Bu çalışmalarla birlikte Osmanlı'da "kaba", "cahil", "göçebe" gibi anlamlara sahip olan Türk kavramı "asil bir millet", "şanlı medeniyetlerin kurucusu" gibi yeni anlamlar kazanmıştır. Ayrıca Batı'da yapılan Türkoloji çalışmaları, Türklerin tarihinin İslam öncesi devirlere kadar incelenmesi açısından çok önemli

olmuştur (Sarıнай, 2002: 1474).

Batılı Doğu-bilimciler 19.yüzyıldan itibaren Türk kaynakları üzerinde çalışmalar yapmış, Türklerin Osmanlı Devleti“nden önce kurdukları medeniyetlere, dillerine ve zengin tarihlerine dikkat çekmişlerdir. Bu çalışmalar ise, Osmanlı Devleti“nin yıkılışına çare arayan aydınlar arasında Türklük bilincinin uyanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu Türk aydınları arasında Şinasi, Ziya Gökalp, Ahmet Vefik Paşa gibi isimler yer almaktadır. (Sarıнай, 2002: 1474). Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkaran Şinasi, halka dönük aydınlatıcı bir yol izlemiştir. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinde “Türkçülük nedir?” sorusuyla bir millet tanımlaması yapar. Kan bağı akrabalığının değil, duygudaşlığın Türk kimliğinin asıl ögesi olduğunu savunur (Kara ve Çatma, 2017: 343). Ahmet Vefik Paşa ise, Lehçe-i Osmani adında bir sözlük ve şark Türkçesinden İstanbul Türkçesine tecüme ettiği Şecer-i Türki adlı eser ile Türkçülükle ilgili ilk eserleri kaleme almıştır (2017: 342). Askeri okullar nazırı olan Süleyman Paşa, yazmış olduğu Tarih-i Alem adlı eserinin bir bölümünde İslamiyet öncesi Türk tarihinden bahsetmektedir. Eserin bu bölümü, modern Türk tarihçiliği açısından İslamiyet öncesi Türklere dair ilk yazıdır (Sarıнай, 2002: 1475)

Türkçülük kavramı, görüldüğü üzere, ilk aşamada kendini edebi alanda göstermiştir. Bu edebi eserlerde farklı bakış açıları yer almaktadır (Kara ve Çatma, 2017: 342). Örneğın, Ziya Paşa Türk ve Osmanlı kavramını aynı anlamda kullanmıştır. Ali Suavi ise, Türk kelimesini ırk anlamında ilk kullananlardır. Türklerin medeniyete olan katkılarından, köklü bir kavim olduklarından Ulûm gazetesindeki Türk adlı makalede bahsetmiştir. Ziya Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal gibi Osmanlı aydınları, Müslümanların bilinçlenmesiyle Batı“ya karşı ayakta durulabileceği görüşündeydiler (2017: 342).

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılda Balkan, Kırım ve Kafkas bölgelerindeki kaybettiği topraklardan büyük göçler almıştır. Bu göçler ile gelenler, özellikle de eğitim seviyesi yüksek olanlar, Hıristiyanların Türk ve Müslümanlara yaptıkları zulümleri aktararak Türklük ve İslam şuurunun gelişmesini sağlamışlardır. Bir ulusal kimlik ideolojisine sahip olup, bu kimliği korumak istemişlerdir. Bu istek ise Cumhuriyetin kuruluş döneminde bile kendisini bir marşsa sahip olma arzusuyla göstermiştir. İstiklal Marşı bu anlamda oldukça etkili olmuştur (Hülür ve Akça, 2007: 321).

19. Yüzyıl ve 20.yüzyıl başlarında, Rusya Türkleri arasında yaygın bir Türk aydın hareketi başlamıştır. Bu aydınlar, kültürel Türkçülüğü ve Pan-Slavizme tepki olarak Pan-Türkizmi savundular. (Sarıнай, 2002: 1477). Rusya“daki milliyetçi ideolojiden etkilenmiş olan Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Sadri Maksudi Arsal, Velidi Togan gibi çok sayıda Türk aydını

Osmanlı'ya göç etmiş ve Türkçülüğün oluşmasında etkili olmuşlardır. Aynı zamanda, 1860 dönemlerinde Orta Asya'da meydana gelen Rus ilerlemesi sonucunda, Türk hanlarının yardım isteği Osmanlı Devleti'nde Türk kimliğine duyulan hassasiyeti tetiklemiştir. Bu ve benzeri nüfus hareketleri, Türkçülük fikrinin Osmanlı'da boyut kazanmasına katkı sağlamıştır (Altındağ, 2016: 48). Milliyet düşüncesinin toplumda gelişmeye başlamasıyla milli dil bağımsızlaşmaya ve gelişmeye başlar. Dil incelemeleri ile birlikte de dilin ve toplumun kökenlerine inilerek bir yaşam biçimi yansıtılır (Hülür ve Akça, 2007: 314)

20.yüzyılda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise, en başından Milli devlet esasına dayanmaktadır (Karaca, 1971: 53). Milli devletin amacı ise, Türk milletinin tüm fertlerinin sosyal ve ekonomik kalkınmasını hedefleyerek, hizmet ve refah sunmaktır. Milli demokrasiyi kurmak için ise, Türk milletinin her bir ferdinin alınacak her bir karara hür bir şekilde katılabilmesi gerekmektedir (1971: 55).

Türk milliyetçiliğini ön plana alarak kurulan ilk cemiyet Türk Derneği'dir (Akçuraoğlu, 1990: 171). Cemiyet tüzüğü'nün 2. Maddesi cemiyetin amacından bahsetmiştir. Cemiyet, tüm Türk kavimlerinin geçmişten itibaren eserlerini, dillerini, tarihini, edebiyatını, medeniyetlerini ve sosyal durumlarını araştırıp tüm dünyaya yayılmasını sağlamayı amaçlamıştır. Tüm bunları gerçekleştirebilmek için ise gazete ve kitaplar yayınlayıp, konferans ve seminerler düzenlemiştir. Türk Derneği Cemiyeti'nin ömrü uzun olmasa da oldukça etkili olmuştur ve sonrasında Türk Yurdu Cemiyeti'nin çıkarmış olduğu Türk Yurdu adında daha geniş bir programa sahip olan Türkçülük dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Müdürlüğünü Yusuf Akçuraoğlu'nun yaptığı Cemiyet bazı maddelerin üzerinde durmuştur. Bunlar, Derginin Türk ırkının anlayabileceği şekilde yazılması, tüm Türkler tarafından kabul edilebilecek bir ideal ortaya çıkartması, siyaset geri planda kalırken ilim ve teknolojinin öncelikli konular olması, Türk dünyası ile ilgili her türlü bilginin Türk ırkı tarafından bilinmesinin sağlanması, hiçbir siyasi partiden yana olmaması sadece Türk dünyasının çıkarlarını savunması gibi maddelerdir (1990: 171-176).

Kemalizm ideolojisi, Cumhuriyeti tehdit eden Osmanlı eski rejimine karşı hoşgörüsüzdür. Bu yüzden, milli bilinç ve tarihselliğin özenle oluşturulmasına, Medeni Kanun'un kurulmasına, şapka ve kıyafet düzenlemelerine, kadının statüsünün artmasına oldukça önem vermiştir. Eski rejime karşı hedef, Türkçülük anlayışına dayanan milliyetçilik silahı olmuştur. Böylece, Osmanlı ve hatta İslam öncesi Türk ve Anadolu tarihlerinin öne çıkarılması planlanmıştır. Bu ise, yeni bir tarih, dil ve yeni bir ulus anlayışı anlamına gelmektedir. Tüm bu fikirleri yaygınlaştırmak ve hayata geçirmek için bazı tezler ortaya

atılmıştır. Türk Tarih tezi, İslam öncesi Türk tarihine (Orta Asya) uzanarak yeni milli kimliği İslam'ın dışına taşımak, Orta Asya merkezli bir kültürel yayılım ile dünya yaratıcıları arasına Türkleri de koymak gibi esaslar üzerine kurulmuştur. Dilde özleştirme hareketi ile, Türk Ocağı ve benzeri kuruluşlar ile etnik grupların Türkleşmesi, sadece Türkçe konuşulması, devlet kurumlarının gayrimüslimlerden arındırılması gibi konularda kamusal kampanya başlamıştır. Güneş-dil Teorisi ile dünyadaki bütün dillerin Türkçe kökenli olduğu savıyla bilimsel bir temele oturtma çalışmaları yapılmıştır (Aydın, 1993: 226-231).

3. İslamcılığın Tarihsel Gelişimi

Siyasi bir ideoloji olarak, İslamcılığın tarihselliği kolonyalizm ya da emperyalizm gibi kavramların toplumsal sonuçları ile bu sonuçlara karşı mücadele etmeyi veya İslam toplumlarının yararına dönüştürmeyi amaçlayan bir harekettir (Çiğdem, 2005: 27). İslamcılık, belli bir tarihe indirgenebilecek bir siyasi ve ideoloji akımı olmamakla beraber her yeni durumda gelişen, işleyen, kendini üreten bir süreçtir. Birçok araştırmacının kabul ettiği üzere modernleştirici bir misyondur. İslamcı akıma, ihya, ıslah, selefiye, tecdit gibi birçok isim verilmiştir. Bu kavramların yanı sıra; asrılık, Batılılaşma, çağdaşlık, modernleşme, muhafazakarlık, yenilikçilik, fanatizm, dinde reform, İslami hareket vb. kavramlarla da anılmaktadır (Bulaç, 2005: 51). Geride kalmış olmanın verdiği hissiyat Osmanlı'nın merkezinde ve İslam dünyasında şüphe, gerilim, tedirginlik oluşturmaya başlamıştır. Asırlardır kendi kendine yeterli, zaferler kazanmış bir yapının Batı karşısında mağlup olması yalnızca devletin ve siyasi yapının değil İslam'ın da mağlubiyeti sayılmıştır (Kara İ. , 2005: 36).

Bir kurtuluş ideolojisi olarak "İslamcılık", "Osmanlıcılık" hareketinin devamı ve "Türkçülük" akımının öncesi şeklinde ele alınabilir (Kara İ., 1995: 23). Osmanlıcılık, Balkanlardaki ve Hristiyan Arapların öncüsü olduğu Müslüman ülkelerdeki milliyetçilik hareketleri sebebiyle kısa ömürlü olmuştur. Böylece aydın kesimden bazıları, "İslamcılık" a geçiş yapmışlardır (1995: 23). İslamcılık, Yeni Osmanlılarla başlayıp, II. Abdülhamit döneminde netlik kazanmıştır. Teorik olarak ise II. Meşrutiyet döneminde kuvvetlenmiştir. (Meşe, 2006: 137). II. Abdülhamit döneminin batıcılığında çağdaşlaşma basit bir sorundu. Batı'dan alınacak şeyler "yararlı" olan yanlardı. Bunların İslam medeniyeti üzerinde bir etkisi olmayacaktı. Zaten bu yararlı olan unsurlar aslında İslam medeniyetinden Batı medeniyetine gitmemiş miydi? Bu görüşe göre çağdaşlaşma, İslam'ın altın çağına dönmektir (Berkes, 2002: 381). Abdülhamid, İslam'ın gerici bir inanç değil aksine, cahiliye devrinde yaşamış olan insanlara barış, ışık, mutluluk ve ilerleme getirmiş olan bir din olduğunu düşünmüştür. İslam'ın geçmiş başarılarının ise bilime ve ilerlemeye açık olduğunu ispat ettiğini savunmuştur (Karpat,

2001: 317). İslamcılığı hem kendi ülkesindeki uyruğu birleştirmek için hem de emperyalizme karşı durmak için bir araç olarak görmüştür. Padişah, Müslümanlık şuurunu bir çeşit “misyoner” örgütüyle halk arasında yaymaya çalışmıştır (Mardin, 1993: 16). İslamcılık, toplumun din esasına dayanan bir millet haline gelmesini ve siyasi açıdan bilinçlenmesini sağlamıştır. Modern anlamda bir milletin ortaya çıkabilmesi için toplumdaki bireylerin ortak bağlar paylaştıklarını bilmesi gerekmektedir. Bu bağların ise yüceliğini belirterek bireyleri o şekilde bilinçlendirip inandıkları değerlerin, kimliklerinin üstün olduğuna inandırmaktadır. Abdülhamit’in gayesi ise, İslamiyet’in üstün değerde bir din olduğuna inandırarak, İslamiyet kimliği ile müslümanları bilinçlendirerek devlete daha içten sarılmalarını sağlamaktı (Karpaz, 2021: 71). Osmanlı aydınları arasında ise “Batının teknolojisi alınsın, dini kültür ve geleneksel değerler kaybolmasın” fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna örnek olarak da Japonya örnek gösterilmiştir. Japonya hem kendi kültürünü kaybetmeyip hem de Batı’nın harp teknolojisini kullanabilmişlerdir. Osmanlı’nın da aynı yöntemi kullanabileceğini savunmuşlardır. 1908 yılında Jön Türkler, tekrar 1876 Anayasası’nın yürürlüğe girmesini sağlamışlardır. Bununla beraber basında da bir özgürlük ortaya çıkmış, İslamcı-yenilikçi tezi savunan dergiler belirleme başlamıştır (Mardin: 1993: 17).

“Vatan” ve “Osmanlılık” fikirlerini öne sürerek mücadele eden ancak bu akımın başarısız olduğuna kanaat getiren Yeni Osmanlıların duruş noktası “İslamiyet” olmuştur (Uyanık, 2002: 1408). Fikirlerindeki bu değişime, Avrupa’da bulunmak, Batıcılık fikirlerini yakından görmek gibi faktörlerin etkisi olmuştur. “Din ve millet” birdir düşüncesinden yola çıkarak bütün Müslümanları tek bir millet haline getirmek için çalışmalar yapılması düşüncesinde olmuşlardır. (2002: 1408). II. Abdülhamit her ne kadar Yeni Osmanlılara karşı dursa da İslamcılık konusunda bir noktada benzer fikirlere sahip olmuştur. Günümüzdeki padişah, sultan, hükümdar gibi unvanlar yerine halife dini sıfatını koymaya çalışmıştır. Genel siyasetinde İslam dinini öne çıkarmaya başlamıştır. Yıldız sarayı-ı hümayunu hocalar, şeyhler, imamlar ile doldurulup bazı mülki memurluklara sarıklar tayin edilmiştir. Her tarafta camilerin, tekkelerin ve zaviyelerin yapım ve tamirine çalışılmıştır (2002: 1409). İslamcılar, mutedil din taraftarları ve radikal şeriatçılar olarak ayırım gösterebilirler de ortak düşünceleri İslam’ın ilerleme, çağdaşlaşma için bir engel olmadığı yönündedir. İslamcılar için dinle millet birdir ve tüm İslam toplulukları halife etrafında birleşmelidirler. Böylece, İslamiyet ona karşı gelenleri yenecek ve yükselecektir (Bayraktutan, 1996: 43).

Yeni Osmanlılara göre, bazı devlet adamlarının yapmış oldukları politikalar Osmanlı Devleti'ni çöküşe götürmekteydi ve çözüm olarak; Parlamento, Anayasa ve Osmanlılığı savunmuşlardır. Bu unsurları ise halk nezdinde meşrulaştırmak için İslam'ın gücünden faydalanmışlardır (Meşe, 2006: 137). Tamamıyla bir Batılılaşma düşüncesine karşı çıkıp, İslami bir süzgeç önermektedir. Siyasal ve kültürel birliğini Osmanlı-Müslüman milliyetçiliği ile benimsetme düşüncesinde olmuşlardır (Yetim, 2015: 11). Tanzimat düzenlemelerini, Batılı olan her şeyi almanın amaçlandığı ve taklitten ibaret olmakla, Osmanlı Devleti'nin kendine has toplumsal özelliklerini almamakla eleştirirler. Namık Kemal de bu düzenlemeleri onursuzluk olarak görmektedir. Modernleşmek için taklide ihtiyaç olmadığını, modernleşmek için gereken unsurların İslam'da mevcut olduğunu, yapılması gerekenin köklere geri dönmek olduğunu savunur (Söğütü, 2008: 44). Yeni Osmanlılar, modernleşme unsurları olan Anayasa ve parlamentonun tamamıyla Batılı bir model olmadığını, İslamiyet'e ait olan "meşveret" kavramıyla desteklemeye çalışmışlardır (Meşe, 2006: 137). Bu kavram, konuların istişare edilerek sonuca gidilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Yani demokrasinin İslamiyet kaynaklarında da mevcut olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Yaptıkları bu çalışmalardaki İslamcı görüşler, İslamcılık kimliği için zemin hazırlamıştır (2006: 137).

Yeni Osmanlılar, modernleşmenin teknolojik ve siyasi taraflarıyla ilgilenmişlerdir. Bu iki unsurun İslam kimliğiyle sentezlenmesinin ortaya mükemmel bir düzen çıkaracağını savunmuşlardır. Namık Kemal'in "sentezci model" i Yeni Osmanlıların bu görüşünü net bir şekilde yansıtmaktadır. Şinasi ise, uygarlığın bazı unsurlarının İslam ile sentezlenmesinin imkânsız olduğunu ileri sürerek tartışmalara zemin hazırlamıştır (Söğütü, 2008: 44). Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlenmesi isteğiyle, modernleşme sürecindeki İslamcıların başında Said Halim Paşa, Mehmet Akif ve M. Şemsettin gibi isimler gelir. Bu isimlere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının nedeni İslami esaslardan uzaklaşmış olmasıdır. Modernist İslamcılara göre, İslam fen ve gelişmelere uyabilir geçmişteki parlak İslam medeniyeti ise bunun delilidir. Kur'an ve Sünnet'in toplumsal hayatı her aşamada düzenleyebileceğini savunmuşlardır. Batı'dan yalnızca ilimin ve tekniğin alınması gerektiğini, toplumsal, kültürel ve dini fikirlerin yalnızca İslam'dan alınması gerektiğini iddia etmişlerdir (Alperen, 2003: 245). İslamcılar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerilemenin sebebinin İslamcı zihniyeti anlayamamak olarak görmüşlerdir. Onlara göre, Osmanlı Devleti maddi ve manevi eski gücüne ulaşabilmek için İslamiyet'e dönmelidir (Tunaya, 2007: 13). Said Halim Paşa, İslam'ın sosyal bir din olduğunun kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. İslamlaşan fert ve devlet, siyasi ve sosyal olarak hürriyet ve adaleti İslami prensiplerden çıkartacaklardır. Böylece, Devlet, millet veya

fert bocalamayacaktır. Bu da Osmanlı İmparatorluğu için ilerleme ve kurtuluş yoludur (2007: 14). İslamcılık fikir akımı, Kur'an ve Sünnet'i temel alarak ilk dönemlerdeki "saf" haline ulaşma girişimini temsil etmektedir. İslamcılar, bu girişim için akla uygun bir sistemi tercih etmektedir. Bunun için de batıl inançlardan arınmak ve modernleşmek gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre, İslam'ın ilerlemeye engel olmadığı prensibini geliştirmişlerdir. Geri kalmış bir İslam Devleti varsa bunun ana sebebinin İslam değil, Müslümanların gerçek Müslümanlıktan uzaklaşmaları için olduğunu savunmuşlardır (Taş ve Göksüçukur, 2019: 479).

İslamcıların mücadelelerinin temeli Doğu-Batı karşılaştırmasında yatmaktadır. Doğu'nun bir gerileme halinde olması ve karşısında teknik ve medeniyet açısından Avrupa'yı bulması bunun en büyük nedenlerindedir. İslam'ın Batı'ya muhtaç olduğu gerçektir ancak Batı'dan ne alınmalı ne alınmamalı soruları tartışılmaktadır. Batı ahlak, sosyoloji ve hatta halk oyuna değer veren bir hükümet sistemi açısından geridedir. Teknikte, makinede ve ticarete ise üstün durumdadır (Tunaya, 2007: 62). Bu sebeplerle de Osmanlı Devleti maneviyat alanında Batı'ya muhtaç değilken teknik anlamlarda yüzünü Batı'ya dönmelidir görüşü yer almaktadır (2007: 62). İslamcılar, Batı'dan alınacak teknik konusunda iki kuralı zorunlu kabul etmişlerdir. Bunlar, taklitten kaçınmak ve alınanları devletin ihtiyaçlarına ve kanunlarına göre uygulamaktır. Bu kuralı koymanın sebeplerinden biri de taklidin İmparatorluğun seçkinlerini Batı tutkunu yapması ve bu sebeple başarısızlıkların meydana gelmesidir (2007: 64).

Her ne kadar bir politika olarak İslamcılık Abdülhamit döneminde getirilse de bu dönem gözden geçirildiğinde orduda ve eğitim alanında bir batılılaşma görülmektedir. Kendine bu dönemde yeterince yer bulamayan İslamcılık, Abdülhamit'ten sonra daha çok yapılabilmektedir. Buna örnek olarak, İslamcı aydınlar II. Abdülhamit döneminde fikirlerini özgürce açıklayamayıp, muhalif gruplar oluşturmuşken II. Meşrutiyet'ten sonra fikirlerini serbestçe açıklama imkânı bulmuşlardır. Meşrutiyet'ten hemen sonra ise, Arap İslam dünyası Arap milliyetçiliği yapmaya başlamış, Osmanlı hilafetine karşı ise Batılı devletlerle anlaşmaya başlamıştır. Daha sonra ise Arnavut ve Arap isyanlarıyla istenilen başarıya ulaşamamış ve Balkan ve Trablusgarp savaşlarında Türk olmayan Müslümanların Osmanlı Devleti'nin karşısında durması İslamcılar için sarsıcı olmuştur. Tüm bunlardan sonra "İslamcılık" akımının yerine "Türkçülük" "Türk Milliyetçiliği" akımı yükselişe geçmiştir (Kara İ. , 1995: 23-29) (Durgun, 2020: 302). Türkçülük, halkı çoğunlukla İslami bağlarla ifade ederek, İslam ile halkçılığı birleştirmiştir. Bu bağlamda "halka doğru" hareketi aynı zamanda "Müslüman halka doğru" bir yöneliş olarak da değerlendirilebilir (Öğün, 1995: 169). Temelde bir Pan hareketi olan Türkçülük, ortak bir kimlik arayışına dayanır. Farklı Türk toplulukları arasındaki bağlar,

İslami bir çerçevede sürmektedir. Örneğin, Kırım veya Azeri Türklerinin Osmanlı Türkleri ile bağları dil ya da tarihsel geçmişten çok aynı dine mensup olmalarından ileri geliyordu. Pantürkizm her ne kadar etnik bir birliği ileri sürüyor gibi gözükse de bu birliğin içeriği İslami bir temele dayanmaktadır (Öğün, 1995: 169: 172).

Osmanlı Devleti çağdaşlaşma yolunda kurtuluşu “Osmanlıcılık” “İslamcılık” “Türkçülük” gibi ideolojilerde ararken, laik bir ulus- devlet cumhuriyetine dönüşen Türkiye “laiklik” “akılcılık” ve “uluslaşma” ideolojilerine yönlenmiştir. Bunu da “modern” medeniyeti hedefleyip Türk kültürünü vurgulayarak ve İslam’ı bireysel bir inanç meselesi haline getirerek yapmıştır (Kaya, 2015: 554).

4. Batıcılığın Tarihsel Gelişimi

Tanımı en zor kavramlardan biri olan “Batı”, Batılılar arasında bile genel geçer bir tanımla ifade edilememektedir. Batı’ya yüklenen anlamlardan bazıları; “hukuk devleti”, “kapitalist ve emperyalist düzen”, “sanayi toplumu” gibi ifadelerdir (Timur, 1985: 139). Kimileri bu ve benzeri ifadelerden biri üzerinde odaklanırken kimileri Batı’nın tüm bu ifadelerin bir sentezi olduğu fikrini savunmaktadır (1985: 139). Batı Avrupa geleneği tüm dünyayı etkilediğinden toplumların çağdaşlaşması Batı Avrupa’nın siyasal geleneğine göre yürütülmektedir. Toplumların çağdaşlaşma çabalarının zorlu ve yavaş olmasının sebebi ise geleneklerine yabancı ve aykırı bir yönde yürümek zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte tökezleyenlerin yanı sıra benliğini yitiren toplumlar da görülmüştür. Ancak bütün dünya batılılaşmak zorundadır. Bu yolu tercih etmeyenler ise yok olmaktadır. Tercih edenler ise benliklerinden birçok şeyi feda etmek zorundadırlar (Berkes, 2002: 27-28).

Muasırlaşmak, çağdaşlaşmak, garplılaşmak gibi anlamlardan geçen Batılılaşma kavramı hem Batı gibi olma (Batılılaşma) hem de Batılı gibi olma (Batılılılaşma) şeklinde ifade edilmektedir. Batılılaşma, bir ulusal birimin tüm kurumlarıyla Batı toplumunun bir benzeri haline gelmesi süreci, Batılılılaşma ise hem kurumların hem de bireylerin, toplulukların, davranışların Batı’ya göre şekillenmesi süreci anlamına gelmektedir. Batı Avrupa, teknolojik bir üstünlük kazanmaya başlaması, Rönesans ile birlikte bireyin cemaatten kurtarılması, Reformasyon hareketi ile evrensel kilise düşüncesinin yıkılması, coğrafi keşifler ve sömürgeleştirme hareketi ile hem kültürünü hem de ekonomisini diğer devletlere göre yükseltmiştir. Bu sebepler ile diğer devletler bu ilerleyiş karşısında önce direnmişler ancak gerilemeyi durduramayınca Batılılılaşma sürecine girmişlerdir. XVI. Yüzyılın sonlarına kadar Batı’ya karşı kendini hep üstün hisseden Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyılın son yılında Batı’nın gerisinde kaldığının farkına varmaya başlamıştır. Bunun için çalışmalar yapılmaya başlansa da Osmanlı Batılılılaşması ıslahat

hareketlerinden öteye geçememiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri ise laik bir ortam olmadıkça Hıristiyan olmayan bir toplumun Batılılaşmasının söz konusu olamayacağıdır (Kılıçbay, 1985: 147,148).

Batıcılar, Batıyı bir medeniyet olarak kabul etmektedirler. Her türlü ilerlemenin Batı medeniyetinin eseri olduğunu düşünmektedirler (Tunaya, 1960: 79). Onlar için, Batı demek üstünlük, kuvvet demektir. Bu sebeple de Osmanlı devletinin tüm varlığı ile Batıya girmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak, Batılılaşmanın bilinçsiz bir taklit olmadığını da ileri sürmektedirler. Batıcıların aralarında çatışmalar yaşadığı nokta ise “Batı medeniyetinden neler almalıyız?” tartışması olmuştur (Tunaya, 1960). Osmanlı İmparatorluğu, yükselme döneminde kendi uygarlığını Batı uygarlığından üstün saymıştır. İmparatorluğun gerileme döneminin başlamasıyla gerilemenin nedenini Batı’nın askeri üstünlüğü olarak göstermişlerdir. III. Ahmet döneminde, İbrahim Müteferrika adlı mülteci Osmanlı Devleti’ne basını getirmiştir. Böylece Batı’nın teknolojisi ve askeri eğitimi gibi bilgilere önem verilmeye başlanmıştır (Mardin, 1991: 12). Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar sürecek olan tartışmalar ilk örneklerini göstermeye başlamıştır. III. Selim zamanından beri Batı’nın sadece askeri yapıları sayesinde yükselmediği, mali ve vergi toplama sistemlerinin de bu yükselmede etkili olduğu biliniyordu. II. Mahmut döneminin sonlarına doğru Batı’da görevli olan Osmanlı elçileri Batı’nın bir özelliğini keşfettiler. Bu özellik, bazı kralların halkın verimliliğini arttıracak devlet politikaları uygulamalarıdır. Osmanlı devlet adamları, Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile başlayan yenilik hareketiyle milli çapta hukuksal, iradi ve iktisadi tedbirlerle kültür birimlerini eriterek bir “Osmanlılık” bilinci yaratabileceklerini sanıyorlardı. Uzun vadede bu hedef gerçekleşme de Batı’nın birçok kurumu imparatorluğa yerleşmişti. Batı’nın idari ve askeri yapısıyla birlikte giyim, evlerin stili, ev eşyası, insanlar arasındaki ilişkiler, paranın kullanılışı gibi yeniliklerde imparatorlukta yerini almaya başlamıştı (1991: 14).

Batı Avrupa’nın fikirselliğine ve toplumsallığına erişebilme hedefi olan Batıcılık, Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayıp Türkiye Cumhuriyeti’nde yeni boyutlar kazanmıştır. Bu yaklaşım, bazen ılımlı bazen ise geleneksel kültür öğelerimizin karşısında duran bir boyut kazanmıştır (Mardin, 1991: 9). Batılılaşma, Osmanlı İmparatorluğu’nda bu sürecin adı konmadan başlamıştır. Batı dünyasına, düşünce ve edebiyattan önce askeri ihtiyaçlardan dolayı yaklaşmak zorunda kalmıştır. Yapılan askeri reformların ise sadece bu alanda kalmayacağı, askeri cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, yol ve istihkam için mühendislik eğitimi ve matematik, coğrafya gibi alanlara da ihtiyaç duyulacağı açıktı. Osmanlı Devleti, Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girmiştir. Bu Batılılaşma hayranlığın değil,

zorunluluğun bir sonucu olmuştur. Osmanlı aydınları, ilk başta Batıcılığa şüpheyle yaklaşmıştır. Bunun nedeni ise, Avrupa'yı dışarıdan görüp ürkmüş olmalarıdır. Batılılaşmanın dozu İmparatorluğun içinde gittikçe artış göstermiştir (Ortaylı, 1985: 137,138).

III. Ahmet döneminde yaşanan Lale Devri ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan batı esintileri matbaanın gelişiyle beraber fikirsel alanda da yer bulmaya başlamıştır. Bu durum, Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle ortaya çıkmış ve askeri ıslahatlar ile bu üstünlüğün önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Bu yüzden, XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'nın üstün duruma geçtiği her zaferden sonra Osmanlı İmparatorluğu batıdan aldığı bir ıslahat hareketini başlatmıştır. Bu tarz ıslahat hareketleri, III. Selim döneminde de kendini İdari alanda göstermiştir (Cöhçe, 2000: 353). Tanzimat Dönemi"yle beraber yasama girişimleri başlamıştır. Kanun devleti olma hareketi, önce kurumlara daha sonra da düşünceye ve eğitime yansımıştır. Kadın, Türk toplum hayatına girmiştir. Batı'nın sadece tekniğini almamız gerektiğini düşünenler yanında farklı fikirler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti"nde ki eğitim Batılılaşmaya başladıkça ilmiye sınıfı medrese çevresi bunun dışında kalmış, toplum ve devlet hayatındaki gücünü kaybetmeye başlamıştır (Ortaylı, 1985: 137,138). Romantizmin tesiri ile birlikte, Avrupa modası ve gelenekleri kabul edilmeye başlamış, minderler, divanlar yerine ise sandalyeler ve kanepeler kullanılmaya başlanmıştır. Bu yenilikler ilk olarak sarayda görülmeye başlansa da sonrasında çevreye de yayılmıştır. Bunlar ve benzeri hareketlerle birlikte sosyal alanda, eğitim ve hukuk alanlarında ikilikler görülmeye başlanmıştır. Bu karmaşıklık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam edip, Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılmaya başlamıştır (Cöhçe, 2000: 353).

Tanzimatçı devlet adamları, ıslahat hareketlerine Avrupa'nın garantisi altında bütünlüğü koruyabilmek için başlamışlardır. Halk ise, bu ıslahatların yapılış şekilleri ve sonuçlarından dolayı Tanzimatçılara karşı çıkmış, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki aczi ve teslimiyeti halk şairleri tarafından dile getirilmiştir (Timur, 1985: 140). Ziya Paşa ve Namık Kemal önderliğinde "Yeni Osmanlılar" adıyla bir eleştiriciler grubu ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların kendi kültürlerini kösteklediklerini ve sadece yüzeysel anlamda Batılı olduklarını savunmuşlardır. Gayrimüslim halka oldukça fazla haklar tanınmaya başlandığı İslahat Fermanı ile birlikte tepkiler de artmaya başlamıştır. Eleştirenler, bu fermanın Batı'ya verilmiş ödünlerin bir sonucu olduğunu savunmuşlardır (Mardin, 1991: 12-14).

Devletin kurtuluşu için batıcılığa bütün yönleriyle yönelmek istense de bu dönemde batıyı tam olarak anlayan aydın ve devlet adamı sayısız azdı (Cöhçe, 2000: 354). Fransa, Avusturya, Rusya, İngiltere gibi ülkelerden batılılaşmamız için tezler ortaya çıkmış ancak

bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun iyileştirilmeye çalışılmasından çok kendi amaçlarını gerçekleştirmek için düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti bu gibi sebeplerle daha çok çıkmaza girip İslamcılık, Türkçülük gibi akımlar ile güçlenmeye çalışmış ancak başarılı olamamışlardır (2000: 354). Bu gibi fikir akımlarından elde edilen tecrübeler döneminde başarısız olsa da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda yararlı olmuş, gerekli siyasi ve hukuk düzenlemelerine gidilmiştir (2000: 355). Cumhuriyetin kurucu bakış açısı, hukuksal düzenlemelerin Batılılaştırılmasını, Türkiye'nin kurtarıma uğraşısının bir parçası olarak kabul etmektedir. Batı'nın hukuk anlayışı, tanıdığı hak ve özgürlükleri ile medeni bir toplumun temelini ifade etmektedir (Bora, Peker, ve Sancar, 2007: 298).

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

1. Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı

1.1. Türkçülük

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına damgasını vuran düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp, II.Meşrutiyet ile beraber Türkçülük akımının doğuşuna ve Türk toplumunun sosyolojiyle tanışmasına öncülük etmiştir. Gökalp'in yazılarının bir çoğunda Türkçülük fikrinin etkisini hissetmek mümkündür. Tüm bu özellikleriyle, çok etnikli Osmanlı İmparatorluğundan, ulus-devlet özelliklerine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçişin yaşandığı dönemde önemli bir konuma sahiptir (Karakaş, 2008: 435). Gökalp'e göre milli hareketler, Doğu toplumlarında üç aşamadan geçmektedir. Bunlar sırasıyla kültürel uyanma, siyasal bir hareket halini alma ve ekonomik programa bağlanmaktan geçer. Bu görüşe uygun olarak, modern Türk milliyetçiliğinin köklerini kültür ve düşünce akımı olan Türkçülük'te bulmaya çalışmıştır (Heyd, 2010: 118). Türkiyede, Türk milliyetçiliğinin ve bilimsel sosyolojinin ilk kurucusu olarak bahsedilen Gökalp, 23 Mart 1876 yılında, yani Anayasa denemesinin başlangıç yıllarında doğmuştur. Dönemin koşullarında ülke yönetimi baskıcı bir özelliğe sahiptir (Özdeniz, 2011: 25). Doğmuş olduğu Diyarbakır şehrinde ise bu baskı yönetimine karşı bir mücadele söz konusudur. Bu şehir aynı zamanda Türkler, Kürtler, Ermeniler, Araplar gibi çeşitli etnik kökenlilere ev sahipliği yapmaktadır ve bu etnik kökenliler milliyetçi ayaklanmalar göstermektedir (2011: 26). Bu politik olaylar Gökalp'in fikir dünyasında bir bunalıma yol açmıştır ve hatta kendisini intihara kadar götürmüştür. İntihar olayından sonra İstanbul'a eğitim için giden Gökalp, hürriyet ve meşruiyet akımlarına doğrudan karışmaya başlamıştır. Meşruiyet mücadeleleri sebebiyle hapse dahi girmiştir. Tüm bunlar ışığında Gökalp'in fikir dünyasının şekillenmesinde yaşadığı toplumun, problemlerin yattığını söyleyebiliriz (2011: 27).

Gökalp, düşünce serüveninin başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için çözüm arasa da günün koşullarında bunun gerçekleştirilemeyeceğini anlayıp Türkçülük ve milliyetçiliğe yönelmiştir (Çelik, 2006: 47). Bu hem yeni bir milli devletin kültürel temelini oluşturmak için hem de Avrupa'nın üstünlüğü karşısında milli benliği koruma ihtiyacını gidermek için oluşturduğu bir kavramsallaştırma olmuştur. Yeni bir kimlik inşa etmek için de Türk kültürünün canlandırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu fikirlerindeki amacı hem kültürel dokuyu güçlendirme hem de Osmanlılık ve İslamcılığın siyasal çıkmazının oluşturduğu hayal kırıklığını gidermektir. Tüm bu düşüncelerindeki hedef bir Türk kültürü

yaratma idealine dayanmaktadır (2006: 48).

Ziya Gökalp'in düşünce dünyasının şekillenmesinde rol alan bazı insanlar, şehirler ve teşkilatlar olmuştur (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 94). Babası Tevfik Efendi, oğlunun hem doğu değerlerini benimsemesini hem de Batılı bir eğitim almasını böylece de her iki kültürü de öğrenmesini istemiştir. Bu düşünce Gökalp'in hayatında etkili olmuş ve düşüncelerine yön vermiştir. Diyarbakır'da özel felsefe dersleri aldığı Dr. Yorgi Efendi ise, Meşruiyet konusunda bazı söylemlerde bulunup, devrimin ancak ülkenin psikolojik ve sosyolojik yapısına uygun olmasıyla etkili olabileceğini belirtmiş ve bu söylemleri Gökalp'in düşünce dünyasında yönlendirici olmuştur. Gökalp üzerinde önemli etkiler bırakan bir diğer isim ise 1899-1900 yıllarında tutuklu olduğu sırada tanıştığı Naim Bey'dir. Halka meşruiyetin anlatılması gerektiğini, bunun da tek yolunun özgür basın olduğunu ifade eden Naim bey'i rehber kabul eden Gökalp, gençlere de aynı vasiyeti sunmuştur (2006: 94). Düşünce hayatında önemli bir rolü olan Durkheim'in sosyolojisinin takipçisi olan Gökalp, "Türk Sosyoloji Ekolü"nü kurmuştur. Selanik ise, Gökalp'in hayatında önemli bir yer tutmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te bulunması, burada Genç Kalemler dergisine katılması, Ömer Seyfettin'den etkilenmesi gibi faktörler Gökalp'in Türkçülük anlayışında önemli bir yer tutmaktadır (2006: 95).

İstanbulda kurduğu ilişkiler, Diyarbakır'da oluşturduğu siyasi ortam ve İttihat ve Terakki'nin merkezi komitesi olan Selanik ile beraber siyasi ve düşünce dünyası yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır (Karakas, 2008: 445). Selanik'te etnik unsurların örgütlenmesi için müsait bir ortamın olması ve batılı ideolojilere açık olması milliyetçilik için belirleyici bir konum olmuştur. Böylece de Gökalp'in ilgisinin Osmanlıcılıktan Türkçülüğe dönüşmesi 1908 sonrası Selanik'te başlamıştır (2008: 445). Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinin yayınlanmaya başlamasıyla Gökalp düşüncelerini bu platformda açıklamaya başlamıştır. Bu dergide, Osmanlı dilinin anlatımdaki zorluğunu önlemek için yabancı öğelerin dilden atılması amaçlanmıştır. Bu dergi için önemli çalışmalar yapan Ömer Seyfettin ve Ali Ganip, Ziya Gökalp'i etkilemiş olsa da zamanla Gökalp'in yaptığı çalışmalar Seyfettin ve Ganip'i etkilemeye başlamıştır (2008: 450). Gökalp, Yeni Hayat adlı kitabına ilişkin fikirlerini 1911 yılında Genç Kalemler'de "Yeni Hayat ve Yeni Değerler" başlıklı makalesini yayımlayarak açıklamıştır. Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp'in Yeni Hayat ile eski hayat ve eski değerlerin yerine yeni bir hayat ve yeni değerler yani yeni bir toplum oluşturmayı amaçladığını özetlemektedir. Niyazi Berkes'e göre ise Gökalp'in bu hedefi toplumsal düşünce açısından dönüm noktası olmuştur ve Osmanlı aydınına bir ideal sunmuştur. Aydınlar arasında yayılan halkçı düşünceyle Türkçülük akımını

bütünleştirmiştir (Oral, 2006: 23).

Gökalp'in "Türklük" konularıyla ilk karşılaşması Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Alem* ve Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adlı eserlerini okuması aracılığıyla olmuştur. Bakülü Hüseyinzade Ali ise Türkçülük fikrine sentezci bir yaklaşımda ilgi duymasında etkili olmuştur. Hüseyinzade Ali İttihat ve Terakki'nin beşinci kurucusu olarak kabul edilir ve "Türkleşmek", "İslamlaşmak" ve "Muasırlaşmak" şeklinde üçlü bir sentez formüllemiştir. Gökalp, bu sentezden etkilenmiş ve bu formülün yeniden yorumlanmasını, özgün bir senteze dönüşmesini sağlamıştır (Karakaş, 2008: 442).

1908 yılına kadar Osmanlıcığın ve Jön Türklerin Anayasacılığının etkisinde kalan Gökalp, 1908 sonrasında milliyetçiler grubu adına konuşmaya başlamıştır. Kırım'dan, Azerbeycan'dan ve Kazan'dan gelen aydınlarla İstanbul'da gerçekleştirdiği görüşme sonrasında Türkçülük akımı düşüncelerine yerleşmeye başlamış ve modernleşme üzerine bir mücadeleye başlamıştır (Huseynova, 2020: 87). Türkçülük fikirlerinin kaynağı her ne kadar Jön Türkler hareketine kadar gitse de sosyolojik bir metotla bir sistem haline ilk getiren Ziya Gökalp'tir. Gökalp, hars, millet, mefkure, medeniyet gibi terimleri bilimsel bir metot ile ele alıp Türk milliyetçiliğinin temelini bu terimler üzerinde kurmuştur (Acet, 2014: 63).

1908 yılından sonra Gökalp'in Türk Milliyetçileri arasına katılmasıyla beraber milliyetçilik sistemleşmiştir. 18 yıl boyunca Türk toplumunun kültürel ve sosyal yapısı üzerine çalışmış ve bu çalışmalarını Genç Kalemler dergisinde ortaya koymuştur. Gökalp'in zaman içinde değişen ve gelişen düşünceleri toplumsal bir Türkçülüğe yönelmiştir. Onun Türkçülüğünde, halktan hars almak ve halka medeniyet götürmek yani halka doğru gitmek önemli bir yere sahiptir (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 98). Gökalp'in Türkçülük ideolojisine dair düşünceleri toplum bilimleri açısından önemli bir bütünlük taşımaktadır. Gökalp'in 1918 yılında *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* ismiyle yayımlanan eseri Türk milliyetçiliğinin uyanışını, millet, vatan ve mefkure gibi kavramlarına ışık tutmaktadır (Altan, 2024: 3-4). Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düşüncesi orta bir yoldur. Ne katı bir muhafazakarlığı ne de geleneği tam anlamıyla reddeden bir yenilikçiliği savunur. Ayrıca, özüne dönük, sade bir İslam anlayışını da ilerlemede bir araç olarak görmektedir (Bora, 2017: 204). Rusya'daki Türkçülerin, tamamen eski Türk medeniyetiyle milli kültürü devşirme çabasına kuşku ile yaklaşır. Çünkü, bugünkü Osmanlı kültürünün de bu geleneğin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Türkçülüğün Esasları kitabında, millileşmeyi kademeli bir modernleşme olarak ele almaktadır. Aynı zamanda bu kitabında, milli ülkü, kültür ve medeniyet arasında dengeli bir sentez olarak yer almaktadır. Ona göre, medeniyet yöntemleri ve araçları,

kültür ise kimliği oluşturmaktadır (2017: 204).

Ziya Gökalp'in Türk milliyetçiliği, yayılmacı ve saldırgan amaçları reddedip, gerçekçi ve barışçı bir politikaya dayandırılmıştır. (Bars, 2017: 48) Gökalp'in Türkçülük ideolojisini anlamak için öncelikle "Türk" ifadesi Gökalp için ne ifade ediyor onu anlamak gerekmektedir. Gökalp'e göre, kalpten hissederek ve samimi olarak Türk'üm diyen her fert Türk'tür. Türk olmak için Türk doğmanın yeterli olmadığını, hissetmek, irade etmek ve Türk gibi çalışmanın etkili olduğunu ve bu özelliklere sahip bir ferdin de Türklüğünden şüphe edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Gökalp'e göre Türkçülük, Türk milletini ileriye taşımak ve her alanda yükseltmektir ancak aynı zamanda Türk milleti diğer milletlerden üstün görülmez. Tüm ırklar gibi tüm milletlerde eşittir. Türk milletinin yükselmesi için milli dayanışmanın kuvvetlenmesi gerekmektedir (2017: 43).

Ziya Gökalp ve Halide Edip, Akçura tarafından 1904 yılında dile getirilen Pantürkçülükten etkilenmişler ve Eni Lisan adında bir dernek kurmuşlardır ve yayın organları olan Genç Kalemler ile kısa zamanda Pantürkçü görüşün önde gelen sesi haline gelmiştir. Bu derneğin amaçlarında eski Türk kültürünün canlandırılması, etnik ve kültürel Turan halkının bilimsel şekilde belirlenmesi, Türkçenin Farsa ve Arapça kelimelerden arındırılması ve Türklerin üzerindeki yabancı etkilerin kaldırılması yer almaktaydı (Tokluoğlu, 2012: 124).

Gökalp, toplumun kendisine has bir dili olmasının o toplumun ulus olma vasfını kazanabilmesi için gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre, Türk dili Türk ulusunu bir arada tutmak için önemlidir. Bunun için de Türk dilini yabancı kelimeler ve yabancı dilden arındırmak, Türkçenin özelliklerini korumaya çalışmak gerekmektedir. Gökalp, etnisitenin önemli olmadığını, asıl önemli olanın aynı dili paylaşmak olduğunu böylece kültürel bir paylaşımın sağlanabileceği görüşünü savunmaktadır (Demir, 2024: 230). Buna Amerika'yı örnek göstermektedir. Amerika'da kullanılan bir ortak dil olması farklı etnik kökenlilerin bir araya gelerek bir kimlik inşa edebilmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı dilinin konuşma dili haline gelmemesinde yazı dilinin sadece eser ve belgelerle sınırlı kalması, üç farklı dilin birleşmesiyle oluşması, bir kelimenin bir çok farklı anlama gelmesi gibi hususlar etkili olmuştur. Türkçe ise halk arasında konuşulan ancak yazıda kullanılmayan bir egemen dil konumundadır. Gökalp'e göre ise dilde birlik sağlamak kültür birliğini sağlayabilmek için çok önemlidir. Dilde birlik sağlanması ise Gökalp'in Türkçülük ideolojisinin bir aşaması olarak görülmektedir (2024: 231).

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet öncesinden Cumhuriyet'e uzanan bir "Hürriyet" mücadelesi ve kimlik bunalımlarıyla dolu bir ulus inşa süreci söz konusudur. Gökalp'in de kendi fikir dünyasını bu sorunlara çare aramak üzere inşa ettiği görülmektedir. Zamanla bu sorunlara karşı çözümünü Türkçülük ideolojisi üzerine kurmuştur. Gökalp, milliyetçi görüşleri Durkheim sosyolojisiyle derlemiş ve kendi görüşleriyle zenginleştirmiştir (Ulutaş ve Dalgıç, 2022: 3279). Türkçülük düşüncelerini yapılandıran Gökalp, Durkheim'in sosyolojisini kullanarak, Türkler için uygarlık, kültür, millet anlayışlarını ortaya koymuştur. Gökalp'in milliyetçiliğine göre, laiklik ilkelerinin oturması gerektiği, devletin demokratik bir vatanperverlik ideolojisine dayanması gerektiği ve ulusal kültürün geliştirilip, Batı medeniyeti içinde ulusal özgürlüğün korunması gerektiği düşüncesindeydi (Huseynova, 2020: 88). Gökalp'in demokrasi anlayışı, liberal bir anlayıştan farklıdır. En üst düzeyde denetimi millete, halk kitlelerine değil halkın çıkarlarını gözeterek yönetmesi gereken seçkinlere bırakmaktadır. Demokratik yönetim için tek yolun, üst sınıfların yönetimine son verilmesinin değil, tüm halkın aynı sosyal statüye sahip olmasının sağlanması olduğunu belirtmektedir (Heyd, 2010: 148).

Çağdaş Türk aydınları gibi Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmanın yolunun batılılaşma olduğunu öne süren Gökalp, Tanzimatçıları geçmişte yaptıkları hatalardan dolayı eleştirip, ikilik çıkardıklarını savunmuştur. Japonları batılılaşırken dinlerini ve milliyetlerini muhafaza ettiklerini örnek göstererek bizim de Türkçülüğümüzü ve Müslümanlığımızı koruyarak batılılaşabileceğimizi savunmuştur (Bilgin, 2020: 106). Gökalp için medeniyet-hars kuramı, Müslüman ve Türk olan toplumun kendi kimliğini koruyarak Batılılaşabileceğini göstermektedir. Gökalp'in yaşamış olduğu döneme denk gelen Osmanlı'nın siyasal ve kültürel değişimleri onu Durkheim çalışmalarını incelemeye itmiştir. Durkheim'in "ahlak ve düzen" kavramları Gökalp için "terakki ve ulus", "kollektif bilinç" kavramı ise "milli şuur" haline gelmiştir. Gökalp, Durkheim'in ulus devlet temelli çözüm yaklaşımını örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürebilmesi için nasıl ve ne şekilde değişimler yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Daha önce başarısız olan batılılaşma hareketleri üzerine yeni Türk devleti için yeni bir toplum inşa etme, yeni bir kimlik kazandırma çabasında olmuştur (Özkan ve Altunay, 2023: 486). Gökalp'e göre millet, en üst örgütlenme biçimidir. Gökalp'in Durkheim'den etkilendiği hususlardan biri de iş bölümünün gelişmesi ile beraber toplumsal farklılaşmanın artması ve bu sebeple kimlik bunalımı yaşanabileceği fikridir. Gökalp, milliyetçilik süreci ile toplumun bütünlüğünün güçleneceğini, toplumun uyum içinde olmasının sağlanacağını düşünmektedir (Bora, 2017: 214).

Gökalp'in kendine özgü bir "milliyetçilik"i mevcuttur. Sosyal bir devrim olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir siyasal devrim olarak II.Meşrutiyet'in gerçekleştirildiğini ancak bunun yeterli olmadığını, toplumsal bir devrimin de yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu devrimin ise yeni bir ulusal yaşamın araştırılarak, ulusal kültür ile uygarlık arasında bir senteze ulaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Böyle bir toplumsal devrim ile hukuk, sanat, iktisat, ahlak, aile ve siyaset gibi çeşitli alanları da kapsayacak şekilde yeni bir yaşam oluşturulacağını düşünmektedir (Yıldırım, 2013: 7). Gökalp'e göre ilerlemeyi sağlayan en gerçek temeller idealler ve değerlerdir. Bu anlamda da felsefe büyük bir önem taşımaktadır. Felsefeyle beraber toplumdaki gerçek değerler saptanır. Gökalp'e göre önemli olan toplumsal yaşamın kötü ve normal yanlarını saptamak ve kötü yanlarını ortadan kaldırmak için önlemler alıp normal yanları geliştirebilmektir. Batıcıların ve İslamcılarının öne sürdüğü ölçüt olan akla uygunluk ve yararın aksine Gökalp ölçüt olarak değerler ve idealleri belirlemiştir. Batıcılardan ve İslamcılardan ayrılmasının temel sebebi amaç olarak Türk kültürünün geliştirilmesini benimsemesi olmuştur. Bunun sebebi ise gerçek bir reform ve çağdaşlaşmanın tek yolunun bu olduğunu düşünmesiydi. Çağdaşlaşmanın Batılılaşmak ile değil Türkleşmek ile mümkün olacağını savunmuştur (2013: 8).

1.2. İslamcılık

Osmanlı Devleti 19.yüzyılda büyük sarsıntılarla mücadele etmeye çalışmıştır. Bunun sebeplerinden biri de özellikle askeri ve teknik alanlarda olmak üzere Batı karşısında uğranılan yenilgilerdir. Bu geri kalmışlıktan kurtulmak için ortaya atılan fikir akımlarından birisi olan İslamcılık, Ziya Gökalp'in fikir dünyasında iki dönemde incelenebilir. Bu dönemlerin ilki Diyarbakır'da yaşadığı dönem iken ikincisi Diyarbakır delegesi olarak 1909 yılında İttihat Terakki Cemiyeti'nin kongresine gitmesiyle başlayan dönemdir. (Keskin, 2003: 105). Fikir dünyasının ilk döneminde toplumsal gerilemenin nedenini dinin anlaşılıp yaşanmamasına bağlamıştır ve dinin özüne döndürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde dini hassasiyetleri yoğun olup henüz laik bir düşünce içerisinde olmamıştır. İkinci döneminde ise Selanik'e gitmesiyle beraber toplumun sorunlarını daha yakından görmüş ve yeni çözüm yolları arayışına girmiştir (2003: 105). Bu dönemde milliyetçi eğilimlerle karşılaşmış ve bununla beraber dini fikirlerinde bazı değişimler olmuştur. Bu değişimlerle birlikte akılcılığı, toplumsal birliği, milliyetçiliği ve laikliği savunan bir İslam anlayışına sahip olmuştur. Laikliği modern toplumun esası olarak kabul edip din ile devletin birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur. Gökalp, çağdaş Türk ve İslam dünyasında İslamiyet'i modern bilimle birlikte inceleyip sistemleştiren ilk din sosyoloğu sayılmaktadır. Tüm bunlarla beraber Gökalp'in, Atatürk

önderliğinde gerçekleştirilen reformlara giden yolu açtığı ve önerileri ışığında hilafet ve saltanatın kaldırılması, şeyhülislamlığın kaldırılması, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gibi gelişmeler yaşandığı söylenebilir (2003: 117).

Gökalp dini, bireyleri idealleri uğrunda sevip ölüme sevk eden en güçlü müessese ve milli kültürün temeli olarak görmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022: 574). Gençlik yıllarında Türk vatanseverliğini güçlendirmek adına İslamiyet'in önemini savunmaktadır. Türk milliyetçiliğinin ve İslamiyet'in kaynaştığını, Türk milletinin Türkçe konuşan Müslümanların bütünü olduğunu düşünmektedir. İslam'ın son kalesinin Türkiye olduğunu, Türklerin milli uyanışlarıyla İslam dininin yeniden canlanacağını ileri sürmektedir (Meriç, 1980: 72). Sosyoloji alanında etkisinde kalmış olduğu Durkheim, din hakkındaki düşüncelerini de etkilemiştir. Ancak bu etkilenme körü körüne benimsediği anlamına gelmemektedir. Milli sosyolojiyi ilgilendiren konularda Durkheim'den ayrı bir yol izlemiştir. Gökalp'de İslamiyet büyük yankılar uyandırmış ancak aynı zamanda fikir dünyasında çatışmalara da sebep olmuştur (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022: 572). Gökalp, Türkiye'de İslamiyete dair ilmi araştırmacıların kurucusu ve yeni dini bir ıslahat hareketinin başlatıcısı olarak adlandırılabilir. Ona göre İslamiyet, diğer tüm dinler gibi değişmeye mahkum ve içtimai şartlara bağlıdır. Sünni bir terbiye alan Gökalp'in ilk hissi ve düşünsel davranışları dine dayanmaktadır. Çok geçmeden sünni İslamiyetin vecibelerinden uzaklaşmış, bazı ibadetleri kendi mantık çerçevesinde yorumlamaya başlamıştır (Meriç, 1980: 59).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin finanse ettiği bir yayın organı olan İslam Mecmuası, II.Meşrutiyet ilanından sonra ortaya çıkan Türkçülük ile İslamcılığı bağdaştırmayı amaçlamıştır. Bu yayın organının yazarlarından birisi de Ziya Gökalp'tir. Gökalp, çıkarmış olduğu yayınlarda İslam hukukunu sosyal açıdan inceleyip "içtimai usul-i fıkıh" adıyla yeni bir metot geliştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmayı yapmasındaki amaç ise sosyoloji ile fıkıh arasında bir çelişki bulunmadığını ortaya koymaktır (Türkiye Diyanet Vakfı, :53). Gökalp'in bu çalışması "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" tezi ile bağdaşmaktadır. "İçtimai usul-i Fıkıh" metodolojisiyle bir anlamda İslam düşüncesi ile Batı düşüncesini sentezlemeye çalışarak Osmanlı toplum hayatına bir çözüm yolu olarak değerlendirmiştir (Bakırcı, 2004: 180). Gökalp, Kur'an'ın okullarda Türkçe tercümesinin okutulması gerektiğini ileri sürmekte, bu şekilde halkın bilgisinin ve dine olan sevgilerinin artacağını ifade etmektedir. Bu düşüncelerinden dolayı da İslam Mecmuası'nda bulunan yazılarında Türkçe ayetlere yer vermiştir (Yalçı, 2021: 531).

İslam temelli değerlendirmeler yaptığı başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların bazılarında yer vermek gerekirse, Gökalp, Volkan gazetesinde İslam'ın sosyal bir din olduğunu belirtip buna örnek olarak da Türk, Acem ve Arapların müslüman olduktan sonra beraber oluşturdukları medeniyetin altını çizmiştir (Yalçı, 2021: 529). 1913 yılında , “Üç cereyan” adı altında makaleler yazmıştır ve daha sonra bu makaleler Türk Yurdu'nda “Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak” adı altında bir kitapta toplanmıştır. İsmail Kara'ya göre, “İslamcılık” kavramı ilk kez Gökalp tarafından bu yazılarda kullanılmıştır. “İslamlaşmak” ve “İslamlık” kelimeleri de aynı anlama gelmek üzere bu yazılarda kullanılmıştır. Cemaleddin Efgani, Müslümanların birleşmesi anlamına gelen İttihad-ı İslam fikrini ilk ortaya atan kişi olduğu kabul edilmektedir. Efgani, aynı zamanda İslam ülkelerindeki milliyetçi hareketlerin de yönlendiricisidir. Gökalp'in “Üç Cereyan”ında ve özellikle İttihad-ı İslam konusuna olan ilgisinde Efgani'nin etkisi altında kalmıştır (Kara İ. , 2011: 33,39). Peyman'daki bir yazısında ise, Batı'da ki gelişmelerin kaynağı bilim ise Doğu'da ki iyiliklerin kaynağı dindir şeklinde söylemlerde bulunmuştur. İslamcı aydınların devamlı belirttiği gibi o da medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini savunup, İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinde medreselerin de verimli olduğunu belirtmiştir (Yalçı, 2021: 529).

Gökalp, dinin bireyin karakterinde baş faktör olduğunu ve o bireyin ruhunda bıraktığı etkilerin önemini altını çizmiştir. Her çeşit dini yaşayışın (bayramlar, mevlidler, ramazan orucu, cemaatle kılınan namazlar, kandiller vb.) kişinin çocukluğundan itibaren ruhunda derin etkiler bıraktığını savunmaktadır. Tüm bu etkiler de ahlaki duyguların kaynağını oluşturmaktadır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022: 572). Gökalp için İslamlaşmanın “içeri” ve “dışarı” şeklinde iki yönü vardır. İçeri yönüyle İslam, Türk milliyetinin kurucu unsurlarındandır. Dışarı yönüyle ise, ortak İslami bir eğitim oluşturmak, bilim terimlerini ortak bir hale getirmek, Arap harflerini muhafaza etmek gibi ilkeler üzerine kurulu bir ümmet programıdır. Bu iki yönden birisi milliyetçilik ile ilgili diğeri uluslararası İslamlaşma ile ilgilidir. Bu iki yön arasında bir çelişki olmadığını düşünmektedir. Gökalp, Türklük ile İslamiyet arasında özel bir ilişki kurmuş ve ikisinin sentezi hakkında söylemlerde bulunmuştur. Aynı dili konuşan insanların aynı dine de inanma eğiliminde olacaklarını düşünmektedir (Çalen, 2018: 21).

Gökalp'in hedefleri arasında çağdaş bir İslam Türklüğü ortaya çıkarmak yer almaktadır. Çok uluslu bir çağdaşlaşma yerine, milli ölçülerden oluşan bir çağdaşlaşmayı öne sürmektedir (Çalen, 2018: 20). Bundan kaynaklı, İslamiyet'e bir milli Türk niteliği kazandırmak istemektedir. Türk milliyetçiliğinin yapısıyla uyuşmayan yeniliklerin İslamiyet'ten çıkarılmasını

ve İslamiyet'in ana unsurlarını ilgilendirmeyen kısımlarına karışmış Arap geleneklerinin ayıklanması gerektiğini ileri sürmektedir (Meriç, 1980: 74) Bundan dolayı Tanzimatçılara çok kültürlü yöntemlerinden dolayı karşı çıkmaktadır. Bir Türk-İslam kültürü yaratarak milli bir hayat oluşturmak ve Türklüğün milli hedefini bulmayı amaçlamıştır. Yöntem olarak ise halk edebiyatına ve milli tarihe dönmeyi savunmuştur (Çalen, 2018: 23). Çözüm yolunda, İslamcılık ve Batıcılık düşüncelerini bir araya getirmeyenlere karşın Gökalp, medeniyet ve hars ayrımını kullanarak çağdaşlaşma için bir çözüm fikrini savunmaktadır. Gökalp'e göre medeniyet; doğası gereği uluslararası bir olaydır, böylece de doğa bilimleri ve teknolojiyi içeren bilimsel yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler Batı'dan alınmalıdır. Manevi değerler ise kültür alanına girmektedir ve başka milletlerden alınamazlar, dini ve milli hazineden alınmalıdırlar (Bakırcı, 2004: 191).

Gökalp, din ile devletin ayrılması gerektiğini savunduğu gibi din ile medeniyetin de ayrılması gerektiği görüşündedir (Meriç, 1980: 70). Ona göre, bir inançlar bütünü olan din herhangi bir medeniyete bağlı değildir. İslamiyet önceden Doğu medeniyetinde nasıl birleştiyse çağdaş Avrupa medeniyeti ile de öyle birleşebilir düşüncesindedir. Çağdaşlaşmanın gerekliliklerinden biri olan bilimin din ile özellikle de akla büyük bir öncelik tanıyan İslamiyet ile çatışmadığını savunmaktadır (1980: 70). Ona göre din, inançlar ve ibadetlerden ibaret olduğu için hukuk, iktisat, sanat, siyaset, ilim ve dil alanlarına karışmamalıdır. Dinin toplumsal hizmetleri sadece manevi menfaatlerde gözetilmeli görüşündedir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2022: 578).

Gökalp, düşünsel hayatının büyük bir kısmında çelişkiler yaşamıştır. Bu durumun birkaç nedeni vardır. Çelişkilerinin en büyük sebeplerinden birisi hem saltanat hem de meşrutiyet dönemlerinde yaşamış olmasıdır (Işıkdoğan, 2022: 383). Bir taraftan Batı karşısında geri kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için çare aramakta diğer taraftan bulduğu çarenin döneme uygunluğunu bulmaya çalışmaktadır. Yaşamış olduğu karmaşanın, hayatına bir çok değişik fikirdeki insanın dokunmuş olmasının da büyük bir payı vardır. Hayatının ilk dönemlerinde Müslüman bir babadan ders almış olması, medrese eğitimi ile yetişmiş olması İslamcılık hakkında ilk düşüncelerini ortaya çıkarmıştır ve bu düşüncelerine şiir ve makalelerinde yer vermiştir. İslam'ın en son ve yüce bir din olduğunu yazmıştır. Düşünsel hayatının ilk dönemleri bu şekilde geçmişken daha sonra tanışmış olduğu Abdullah Cevdet ve Dr. Yorgi'nin etkisi altına girmiştir. Özellikle de Cevdet'in din karşıtı düşüncelerinden etkilenmiş ve hatta yaşadığı karmaşık durum sebebiyle intihar girişiminde dahi bulunmuştur (2022: 383). Hayatı boyunca karşılaştığı farklı fikirler Gökalp'i içinden çıkamadığı bir duruma

sokmuştur. Belki bu durumun sebeplerinden birisi de dini fikirlerini uygulayacağı bir alanın bulunmamasıdır. Daha sonraları Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla yıldızı parlamış ve düşüncelerini devlet politikası haline getirmeye başlamıştır (2022: 384).

Yaşamış olduğu tüm bu değişken fikir dünyasına rağmen Gökalp, hem İttihat ve Terakki yıllarında hem de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde doktrin ve teori ihtiyacı duyan yöneticiler için bir program sunmuş, din ve milliyetçilik konusundaki boşluğu yaptığı çalışmalarla doldurmaya çalışmıştır (Dikmen ve Acet, 2014: 223). Ona göre, İslamiyetin kalesi Türkiye'dir ve Türklerin milli uyanışı gerçekleştiğinde İslamiyet'in de dinsel olarak yeniden uyanma dönemi başlayacaktır (Heyd, 2010: 114).

1.3. Batıcılık

Ziya Gökalp'in yaşadığı dönem, milliyetçilik akımlarının yaygınlaştığı 19.yüzyıl sonları ile 20.yüzyıl başlarına denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu durum sonucunda yaşadığı sorunlara çözümler bulmaya çalışmış ve düşüncelerini buna göre geliştirmiştir. Ulusu; kültürde, edebiyatta ve dilde birliği sağlamış, uyumlu ve homojen bir topluluk şeklinde tanımlamaktadır. Türk ulusunu ise, "bizim" olan, kültürü özümseyen, çağdaş Batı medeniyetine uyumlu bir ulus olarak tasavvur etmektedir (Doğanoğlu, 2016: 1196). Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun nihai kurtuluşunu millileşme olarak görerek bu çerçevede çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu çözümler için en önemli motivasyon kaynağı ise, Batılı emperyalist medeniyetlere karşı modernleşerek ayakta durabilmektir. Bunun sebebi ise, Avrupa'daki gelişmelerden geri kalınırsa Batılı devletlerin Türkiye'yi bir pazar ve sömürge haline getireceğini düşünmesidir. Çözüm olarak da özellikle ekonomik anlamda bir esaretten kurtulmak için sanayi, bilim ve tekniğin Batılı tarzda geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Doğan, 2024: 532). Gökalp, batılılaşma ve çağdaşlaşmayı özdeş olarak ele almaktadır. Her iki durumun da teknoloji ve bilimin Batı Avrupa'dan ithal edilmesinden ibaret olduğunu düşünmektedir. Buna göre de çağdaşlaşma/batılılaşma anlayışına göre bazı hedefleri vardır. Bunlar, Batı tekniklerini zengin bir sınıf yaratma, sanayi kesimine yönelme ve makinalaşma gibi alanlarda uygulamaktır (Çakmak, 2011: 56).

Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Trablusgarp Savaşları'nda yenilmesi, Gökalp'e Batı uygarlığının tanınmasının zorunluluk olduğunu düşündürmüştür (Bilgin, 2020: 104). Bu düşüncesine rağmen de batılılaşmayı savunan diğer aydınlarla karşın batıdan kültür alanında bir şey almamak gerektiğini ileri sürmüştür. Hatta, öğrencisi olan Behnan'a, Avrupa'da tarih çalışması yapmak istediğini belirttiğinde karşı çıkarak, toplumsal konuların başka bir medeniyetten öğrenilmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü, onun istediği kültürel bir

yozlaşma yerine savunmaya dayalı bir çağdaşlaşmadır (2020: 105). Kültür ve medeniyet tartışmasının en önemli sosyologlarından birisi olan Gökalp, kültürü, milletleri birbirinden ayıran taraflar; medeniyeti ise, birbirine benzer veya aynı olan taraflar olarak birbirinden ayırmıştır (Koç, 2018: 4709). Bu ayırım ile beraber de Batının ilminden ve tekniğinden kendi kültürümüzü koruyarak yararlanmak gerektiğini savunmuştur. Ona göre, medeniyet evrensel olup taklit ve yöntem aracılığı ile bir millettten diğer millete geçebilirken, kültür ise millidir ve geçiş yapmaz. Uygarlığını değiştirebilen bir millet kültürünü değiştiremez. Kültürün duygulardan, medeniyetin ise akıldan oluştuğunu savunmaktadır (2018: 4710). Gökalp için Türk kültürü, ulusal idealleri ve amaçları ifade ederken, çağdaşlaşmak için gerekli olan araçları ise Batı uygarlığı ifade etmektedir. Türk kültürü üzerinden bir uluslaşma sağlanırken, çağdaşlaşma sürecine ise Batı medeniyetinin ürettiği bilim ve teknoloji ile kapıların açılacağı görüşündedir. Bu şekilde, Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında meydana gelebilecek bir asimilasyona karşı Türk kültürünün unsurları korunabilecek, Batı'nın teknik ve ekonomik üstünlüğü karşısında da Batı'dan alınan bilim ve teknik ile mücadele edilebilecektir (Doğan, 2024: 530).

Gökalp, medeniyet bakımından Batı'nın üstün olduğunu, yaşamış olduğu dönemde kabul etmiş ancak aynı zamanda körü körüne bir Batılılaşma düşüncesine de karşı çıkmıştır (Altan, 2024: 16). Gökalp'in, Batı'dan alınması ve alınmaması gerekenleri belirlerken kullandığı ölçü kültür ve medeniyet ayırımıdır (Heyd, 2010: 93). Onun için en önemli unsur milli kültür olmuştur. Bundan dolayı da toplum tarafından benimsenen dinsel, kültürel vb. unsurları birbiriyle uyum içinde olacak şekilde bir senteze tabi tutmayı hedeflemiştir (2024: 16). Batıcılığı, Batı medeniyeti çerçevesine girerek Batılıların düzeyine erişmek olarak kabul etmektedir. Tanzimat hareketini, Doğu ile Batı medeniyetlerini birleştirmeye çalışarak karma bir medeniyet yaratma düşüncesine girdikleri için eleştirir, böyle bir durumun imkânsız olduğunu düşünüp, bu hareketi gerçek bir Batılılaşma saymamaktadır (Doğu, 2008: 131). Çünkü her medeniyetin başka bir mantığı vardır ve birleşmeleri mümkün değildir. Eleştirilerinin nedenlerinden birisi de Tanzimatçıların batı medeniyetinin bazı unsurlarını alırken diğerlerini almamasıdır. Bu sebeple de gerekli kurumların gerçek anlamda kurulamadığını ileri sürmektedir. Giyim, beslenme, mobilya gibi tüketim unsurlarını üretimi modernleştirmeden değiştirdikleri için milli sanatlara zarar verdiklerini düşünmektedir. Tanzimatçıların Batı medeniyetini sadece taklit ettiklerini, bu yüzden de başarılı olamadıklarını ifade etmektedir. Gökalp'e göre, bu medeniyet topluluğuna ait olmadan yapılan tüm çabalar yersizdir (Karataş, 2015: 68).

Ulusal olan ile olmayanı ayırıp, kültür ve uygarlık arasında net bir ayırım yapmıştır. Bu şekilde de Batı'dan alınması gerekenleri teknoloji ve doğa bilimleri ile sınırlayan bir kuram ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2024: 534). Ona göre, hedef olarak belirlenip ulaşılmaması gereken medeniyet Batı medeniyetidir. Fakat bu hedefi, Batı medeniyetinin teknolojisi, bilimi vb. teknikleri almak ile sınırlandırmaktadır. Bu teknikler dışındaki manevi, kültürel faktörlerin alınmasının yozlaşma ve toplumun çökmesi ile sonuçlandığını savunmaktadır. Japonya, Amerika ve Batı Avrupa'nın gelişmesini, kültürlerini koruyup bilim uygulamalarında ilerlemelerini milliyetçilik anlamında olması gereken bir örnek olarak göstermektedir. Medeniyet-kültür ilişkisine öneri olarak, çağdaş teknoloji ve bilimi bilen aydınların bu birikimi halka taşımasını, halktan ise kültürü almaları gerektiğini savunmakta, bu konuda devlete önemli görevler düştüğünü ileri sürmektedir (Çakmak, 2011: 54).

Gökalp, Batı medeniyetinin bilimsel ve teknolojik olarak diğer medeniyetlerden üstün ve ileri olduğunu ve hiçbir toplumun bu medeniyetin dışında kalmak istemeyeceğini ileri sürmektedir. Çağdaşlaşmak için bilim ve tekniğin gerekli olduğunu ve bunun milletlerarası olması gerektiğini ifade eder (Çelik, 2006: 55). Ona göre, Türk toplumu iki kere medeniyet değiştirmiştir. İslamiyet'e geçiş öncesi Uzak Doğu medeniyetine mensup iken, İslamiyet'e geçtikten sonra Doğu medeniyetine girmiştir. Doğu medeniyeti ise aslında Bizans'a ait olan Doğu Roma medeniyetidir (Yıldırım, 2013: 14). Doğu Roma medeniyetine önce Araplar ve İranlılar katılmıştır. Batı medeniyetinin artık tüm medeniyetlerin önüne geçtiğini belirtip, Türk toplumu için de artık Batı medeniyetine geçmenin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple de Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını, yerini ise İslam dininin, Türk kültürünün ve Batı medeniyetinin alacağını savunmuştur (2013: 15).

Tüm bunların yanı sıra, Batı medeniyetine girmenin olumsuz etkileri olabileceğinden söz etmektedir. Bu anlamda da dinin önemine değinmektedir. Ona göre din, Batı'nın getireceği olumsuz etkilere bir denge unsuru oluşturacaktır. Bu anlamda, dini alana müdahaleleri halka bırakmakta ve elitlerin bu duruma karışmaması gerektiğini ifade etmektedir. Medeniyet konusunda ise daha radikal bir duruş sergileyerek bu konuda seçkinlerin karar vermesi gerektiğini ileri sürmektedir (Yıldırım, 2013: 17). Ayrıca, medeniyetlerin dinlere bağlı olmadığını, batı medeniyetinin Hristiyan ya da başka bir dine bağlı bir medeniyet olarak tanımlanamayacağını ifade etmiştir. Ona göre, dince ve kültürce birbirinden farklı olan toplumlar medeniyet alanında ortak bir noktada buluşabilirler (Bilgin, 2020: 105).

Gökalp, yaşadığı dönemde hem Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışında ortaya çıkan bunalımlara hem de Cumhuriyet'e geçişin sancılı siyasal koşullarına tanıklık etmiştir. Düşünsel

süreci de bu değişimlerin, sancıların yaşandığı dönemde gelişmiştir. Dolayısıyla, ortaya çıkan yeni durumlar için yeni çözümler üretmeye çalışmış, fikirlerini zamanla revize etmiştir. Düşünsel sürecinin vardığı son durumda, içinde bulunduğu dönemin de etkisiyle çağdaşlaşma odaklı bir kültürel Türkçülüğün ve Batıcılığın sentezi olan, “yeni hayat” olarak adlandırdığı bir görüşe sahip olmuştur (Doğın, 2024: 529). Batı medeniyetinin bilim ve tekniğini anlayabilmek için gelişme aşamalarını da bilmek gerektiğini ifade etmektedir. Çağdaşlaşma için yapılan çalışmalardaki ikiliklerin kaldırılması gerektiğini, Batı tarzı kurumların bilim ve teknik alanlarında esas alınması gerektiğini savunmuştur. Bu konudaki bazı önerileri şunlardır; eğitim, adalet, din yapısı, üniversite gibi kurumlarda Batı Avrupa tarzı bir yapının geliştirilmesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidar döneminde bu önerilerini uygulama alanı bulmuştur. Bunlardan bazıları, üniversitede tarih, sosyoloji gibi bölümler kurdurması ve din işlerinin ayrı bir organ tarafından yönetilmesini sağlamış, ilerici bir atılıma öncülük etmiş olmasıdır (Çakmak, 2011: 57).

Sonuç olarak, Gökıalp’in Batıcılık hakkındaki düşüncelerine göre, Avrupa’nın medeniyet alanında örnek alınması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre, Türk milleti, Batı medeniyetine dahil olmalı ancak bunu yaparken milli kültürünü kaybetmemelidir. Gerçek bir çağdaşlaşma için, Batı medeniyetinin milli kültürümüze aşılması gerektiğini savunmaktadır (Doğu, 2008: 132).

2. Ahmet Ağaoğlu’nun Milliyetçilik Anlayışı

2.1. Türkçülük

1894-1909 yılları arasında İstanbul’a göç eden Ahmet Ağaoğlu, yaşam serüvenine katkı sağlayacak birçok önemli an yaşamıştır. İlk kez gazeteciliğın editörlük yönleriyle ilgilenmiş, ilk kitaplarını yayınlamış ve ilk kez kamu görevine seçilmiştir. Bu döneme en büyük etkilerinden birisi de kimlik sorunu üzerine düşünerek Türk dünyasına doğru yönelmeye başlamasıdır (Shissler, 2002: 118).

Ağaoğlu, her ne kadar yöntemleri birbirinden farklı olsa da dönemin en önemli aydınlarından Akçura ve Gökıalp gibi, 1908 siyasi devrimin milliyetçi değerlere dayalı olan toplumsal bir devrim ile tamamlanması gerektiğini konusunda hem fikir olmuştur (Özavcı, 2015: 107). Osmanlı İmparatorluğu ve İran’da gerçekleşen siyasi devrimlerin esin kaynağı olmasına rağmen, nihai bir uyanış için Müslümanların yetersiz olduğunu, sebebinin de Müslüman milletler arasında henüz özgürlük ruhunun kök salmadığını vurgulamıştır (2015: 110). Toplumsal bir devrim için gerekliliklere dikkat ederken sosyolojik araçlar kullanmayıp,

„tarihsel evrim“e dikkat çekmiştir. Ona göre milliyetçilik, tarihin doğal akışında tüm ulusların geçtiği bir aşamadır. Ulusların büyüyüp, milliyetçilik aşamasından geçmek zorunda olduğunu ileri sürmüştür. Türk Yurdu dergisinde yayımlanan “Türk Alemi” adlı makalesinde, Türklerin milliyetçilik aşamasına kadar neden gelemediğini açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamada da üç sebepten bahsetmiştir. Bunlar, Türk halklarının aralarında uzun yıllardır süren düşmanlıklar ve mezhepsel farklılıklar olması, aralarındaki milli bilinç eksiliği ve fethettikleri ancak kültürel olarak onlardan daha gelişmiş halkların etkileridir. Ağaoğlu’na göre Türkler, fethettikleri toplumlar tarafından asimile edilmiştir. Bu etkiler altında ise kendi Türklüklerini göz ardı etmişlerdir. Bu da Türkler arasında milli bilinci engellemiş ve „Türk“ kavramının aşağılayıcı bir anlam kazanmasına sebep olmuştur (2015: 111). Ona göre Türkler, zamanın ve insanlığın devamlı olarak değiştiğini anlamamışlar ve sadece sahip olduklarını korumaya çalışmışlar, dil, din, edebiyat ve eğitimi ilerletememişler ve ekonomilerini de geliştirememişlerdir. Tüm bu sebepler, Türklerin uzun yıllar boyunca durağan kalmasına sebep olmuş ve Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasının da önü kesilmiştir (2015: 112).

Ağaoğlu, aslen Azerbaycan Türklerindedir. Yetişmiş olduğu Azeri toplumsal yaşamın etkisi ile, Fransa’da ki yüksek öğrenimi esnasında Şiilik ve İranlılığı yücelten yazılar yazmıştır. Azerbaycan yıllarından itibaren, yoğunluğu zaman zaman değişen Türkçü fikirlere sahip olmuştur (Çetin, 2012: 320). Çeşitli gazete ve dergilerde yayıncılık, başyazarlık yapan Ağaoğlu, 1905 yılındaki Rus devrimi sonrasında, Resulzade Mehmet Emin, Hüseyinzade Ali gibi Azeri aydınlarıyla beraber, önemli bir teşkilatlanma faaliyeti ile Kafkasya’daki Türklerin birliği için mücadele etmiştir. Daha sonra, Rus hükümetinin baskılarının artması sonucunda, daha önceki yıllardan temasa geçmiş olduğu İttifat ve Terakki ve Jön Türk hareketinin iktidara gelmesi ile birlikte ailesi ile beraber İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’a gelmesi ile beraber, İran yanlısı tavrından Pan-Türkizme geçiş yapmaya ve devlet kadrolarında yer almaya başlamıştır (Aydın B. , 2021: 108). Darülfünun’da Rus Dili ve Türk- Moğol Tarihi Müderrisliği, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü yapmıştır. 1911 yılında, Türkçülük akımı için ciddi önem taşıyan Türk Yurdu Cemiyeti’nin ve Türk Yurdu dergisinin kurucularından birisi olmuştur. Ayrıca, Türk Yurdu Cemiyeti’nin Türk Ocağı’na dönüşmesinde aktif bir rol almıştır. Bu cemiyette ve dergide, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Hüseyinzade Ali, Dr. Akil Muhtar ve Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi Türkçülük akımının önde gelen isimleri yer almaktadır (2021: 109).

Paris’te gittiği Politeknik okulunda Fransız Doğu Bilimci Ernest Renan’ın öğrencisi olmuş, fikirlerinden etkilenmiştir. Bu fikirlerden biri de toplumda özgür birey bilinci ve sivil bir toplum inşa etme sürecine yardımcı olan liberalizm ideolojisidir. Ağaoğlu, Türkçülük

hareketinin öncülerinden birisi olmuştur ve her ne kadar milliyetçilik ile liberalizm birbirine zıt fikirler sayılsa da liberalizmi daha çok ekonomik alanda incelemiştir (Türkislamoğlu, 2022: 411). Ağaoğlu, milliyetçilik tanımını Renan'dan seçtiği bazı alıntılarla desteklemiştir. Bu tanıma göre milliyet, bireyi toplumsal bir çevreye bağlayan maddi ve manevi bağları içerir. Milliyetin kurucu unsurları arasında ise ilk olarak dili, ikincisi din, adet ve görenekleri, üçüncü olarak ise tarih, vatan ve gelecek duygusunu göstermektedir. Bu tanımlamadan anlaşılacağı gibi antropolojik anlamda ırka yer vermemiştir. Ona göre, antropolojik nitelikte bir milliyetçilik yorumunun herhangi bir geçerliliği bulunmamaktadır (Özcan, 2010: 97). Buna örnek olarak da aynı ırka mensup ancak ayrı milletler halinde yaşayan toplumları göstermektedir. Bununla beraber, milliyeti sadece din ya da sadece dil temeline bağlayan teorileri de eleştirmektedir. Aynı dine ya da aynı dile mensup toplumların ayrı milletler oluşturabildiklerini, dinin ya da dilin tek başına milliyet oluşturmaya yeterli olmadıklarını savunmuştur (2010: 99). Türklerin bir millet oluşturma konusunda gereken unsurlara sahip olduğunu ancak henüz şekillenmediğini belirtmiştir. Bir milliyetin ana unsurları olarak dilin tüm ürünleri (edebiyat, müzik, sanat vb.), dinin tüm ürünleri ve tarihin bıraktığı izlerden bahsetmiş, milliyetin bu üç ana unsurun birleşimiyle ortaya çıkacağını savunmuştur (Özavcı, 2015: 117). Ancak, bu üç unsurun bir arada olmasının bir milliyeti millet haline getirmeye yeterli olmadığını, bu ana unsurların uyumlu ve bilinçli şekilde birleşmelerinin zorunlu olduğunu savunmuştur (Özcan, 2010: 100). Ayrıca üç ana unsur olan dil, din ve tarih ile birlikte asıl millet oluşumunu sağlayan etkenin milli bilinç olduğunu eklemiştir. Ağaoğlu'na göre, milli bilinç sağlam temeller üzerine inşa edilmelidir. Bunun yollarından biri Türklerin dinlerini Araplardan arındırarak kendilerine mal etmeleridir. Türk dilinin de aynı şekilde yabancı dillerin etkisinden kurtarılması, kendi özünün ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu şekilde, İslam dini Türk hayatı ile bütünleşip toplumun maddi ve manevi gereksinimlerini karşılayabilecek ve Türk dilinin özünü bulmasıyla Türkçe, tüm Türkler arasında aynı duygu ve düşünceleri uyandırabilecektir. Türk milleti böylece somut bir hale gelebilecektir (2010: 101).

Türk milliyetçiliğinin doğumuna dair anlatısı Avrupa merkezlidir. Milliyetçilik, Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkıp, romantizm akımıyla desteklenen bir fikir ürünüdür. Bu fikir ürünü, modern Avrupa devletlerini, kurumlarını ve pan-hareketlerini doğurmuştur. Milliyetçi fikirler, ticaretin genişlemesi ve Avrupa ile iletişimin artması sonucunda Türk ve İslam dünyasına aktarılmıştır. Ancak bu milliyetçi fikirler sadece Batı fikirleri ile geniş anlamda temasta olan elit bir grupta sınırlı kalmıştır (Özavcı, 2015: 112). Tanzimat döneminde, Türklerin milliyetçilik unsurlarını göz ardı ettiğini ileri sürmüştür. Bu dönemin, yüzeysel

dönüşüm yöntemleriyle dolu olduğunu savunmuştur. Avrupa'yı taklit ederek, yasalarını ve kurumlarını ödünç alarak bunları aynı verimlilikte kullanabileceklerini düşünüp, geleneklerimizi, tarihimizi, milletin manevi durumunu dikkate almamışlardır. Bu sebeple de Tanzimat reformları başarısızlığa mahkûm olmuştur. Türklerin geri kalmalarına yol açan sebepler onların öz algılarında aranmalı görüşündedir. Türklerin, tarihlerini, geleneklerini, kültürlerini, bilimlerini, devletlerini ve dinlerini çok az bildiklerini ve kimliklerini, kökenlerini keşfetmeleri gerektiğini ileri sürmüştür (2015: 113). Bu sebeple, Türk tarihini ve Türk medeniyetini işleyerek milliyetçiliğin kültürel temellerini atmaya çalışmıştır (Çebitürk, 2001: 142). Türk tarihinin derinlemesine araştırılması ve Türklerin insanlar için yaptığı tüm hizmetlerin ortaya çıkarılması gerekliliğinin üstünde durmuştur (Özcan, 2010: 105).

Sonuç olarak, milliyetçilik esaslarını Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için gerekli gördüğü akımlarla beraber de değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerinden biri İslamcılık ve Türkçülük akımlarını uzlaştırmaya çalışmasıdır. Milli bilincin gelişmesinin İslamcılığı da güçlendireceğini ileri sürmektedir. Değerlendirmelerinden bir diğeri ise milli bilinç fikrini Batıcılık kavramı ile bütünleştirmiş olmasıdır. Batıcılık fikri ile yapılan Türk inkılaplarının önemini savunmuştur (2010: 105).

2.2. İslamcılık

Dönemin tüm Osmanlı aydınları gibi, Ahmet Ağaoğlu da Batı medeniyeti karşısında İslam dünyasının gerilemesi sorunu üzerine düşünmüştür. Müslüman aydınlar, bu sorun karşısında iki tavır geliştirmişlerdir. Birinci kesim, İslam'ın metafizik değerlerinin canlandırılmasına önem verip, İslam'a ait olmayan davranışları ya bütünüyle reddedip ya da ayıklama işlemi yaparak dinsel esaslara olan uygunluğuna karar vermişlerdir. İkinci kesim ise, bir kimlik ve zihniyet değişikliğini hedeflemişlerdir. Ağaoğlu, modernist bir yaklaşıma daha yakın olduğu için ikinci grup içinde yer almıştır (Özcan, 2010: 114). Dine olan yaklaşımı pan-İslam olmamak ile birlikte, din onun için bir kimlik unsurudur. Modernleşme için milliyetçiliği ön planda tutarak İslam dünyasının iyileştirilmesini de bu hedefe paralel görmektedir. Bununla birlikte, dini sadece bir modernleşme sürecine araç olarak görmez, aynı zamanda dini anlayışın bozulmuş olmasına karşı endişeleri vardır. İslam'ı hem bir kimlik unsuru hem de ahlaki unsur olarak önemsemektedir (Shissler, 2002: 174).

Ağaoğlu'na göre milliyetçilik, Türkçüler ve İslamcılar arasındaki en tartışmalı konudur. İslamcılar, milliyetçiliğin ümmetçiliği bölmesinden endişelendiği için kuşku ile karşılamaktadır. Bu sebeple de Ağaoğlu, İslamcıları sosyolojik gerçeklikten uzak olmakla ve

tarikh dışı düşünmek ile eleştirmiştir (Öğün, 1995: 198). Ağaoğlu, dinin sosyolojik olarak yeniden üretimine dikkat çekmekte ve mezheplerin de bu şekilde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. İslam'ın Türklere has yorumunun olabileceğini ancak Türklerin kendilerine İslam'ın hakikatlerini mal edemediklerini, Farslar ve Araplar tarafından dine entegre edilen hurafelerin Türkün vicdanına İslam'ın yerleşmesini engellediğini ifade etmiştir. Türklerin bin yıllık bir İslami döneminin boşa yaşandığını, daha yaptıkları duaların anlamlarını bile bilemeyecek kadar cehalet içinde olduklarını belirtmektedir (Çalen, 2020: 42). Tarihsel süreçte, İslam'da birçok batıl inanç ve yanlış uygulamalar, mezhepsel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, temeli bulanıklaşmış ve bozulmaya başlamış, aynı din ve milliyete sahip insanlar arasında bile mezhepsel çatışmalar ortaya çıkmıştır. Türkler de İslam dünyasını saran bu etkilere maruz kalmıştır. Türkler arasında milli birliğin gelişimini engelleyen bu etkilerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. İnsanlara iyi bir dini eğitimin verilmesinin ise bu duruma çözüm getireceğine inanmaktadır. İyi bir dini eğitim ile Türkçülük ve İslamcılığın birbirine zıt olmadığı anlaşılacaktır (Shissler, 2002: 172-173).

Dindar gibi görünen ancak ruhen bununla hiçbir ilgisi olmayan bir Müslüman modeline karşı durmaktadır. Ona göre, önemli günlerde yapılan dini ayinlerin ya da camilerde yapılan ibadetlerin insanları dini konularda aydınlatması ve dini düşüncelerinin gelişmesine katkı sağlaması gerekmektedir. Tüm bunların başarıyla sağlanması için de ailelere, din adamlarına ve devlet yöneticilerine büyük görevler düşmektedir. Bu görevi ifa edenlerin vaaz ve hutbelerini halkın kendi dili ile icra etmesi gerektiğini savunmaktadır (Göküş, 2013: 205). Bunun önemini vurgularken de Türkçe okunan mevlitleri ve ilahileri örnek vermektedir. Ona göre, Türk insanı kendi dilinden okunan ilahileri ve mevlitleri daha iyi anlayıp, derinden hissetmektedir. Bunun içinde camilerde verilen hutbe ve vaazların ilahi ve mevlitler gibi Türkçe okunması gerektiğini savunmaktadır (2013: 206).

Ona göre, bir milletin bireyleri ahlak anlayışını aile, okul, edebiyat, gelenekler gibi çevresel faktörlerden almaktadır. Din de bu faktörlerden birisidir. İslamiyet'in koymuş olduğu kurallar ahlak açısından çok üstündür. Bu kurallar; adalet, doğruluk, başkalarına zarar vermemek, mertlik, düşünce ve duygulara saygı, yardım, vefa gibi faktörlerdir. Bu kuralların ise Türk toplumunda unutulduğunu, ihmal edildiğini ileri sürmektedir (Çetin, 2012: 325). Her ne kadar dinin ahlakın kaynaklarından biri olduğunu ileri sürse de bu iki kavramın birbirinden ayrılması gerektiğini de savunmuştur. Ahlaklı olmak ile dindar olmanın aynı anlama gelmediğini, dinin ahlak üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu düşünmüştür. Dini vazifeler, gündelik adet halini almaya başlamış ve gerekli motivasyonu sağlayamamaktadır. O'na göre

din yaratan ile kul arasında manevi bir bağ olmakla beraber devlet ve hukuk alanlarından çıkarılması gerekmektedir (2012: 331). Siyasi, ekonomik, hukuki ve benzeri hususlar sonradan dine ilave edilmiştir. Toplumun gelişmesi için ise bu hususların dinden ayrı bir şekilde, devlet kurumlarının elinde olması gerektiğini savunmuştur. Doğu toplumlarının geri kalmışlığının temel sebebi din ile devlet işlerinin bir arada yürütülmeye çalışılmasıdır. Doğu'daki Müslümanların Avrupa karşısında yenik düşmelerinin sebeplerinden biri yozlaşmaları ve dini hükümlerin yeterince anlaşılmayarak günümüze uyarlanmamasıdır. Türk toplumunun da bu geri kalmışlıktan kurtulması için ümmetçilikten milliyetçiliğe yönelmesi gerekmektedir. Bu da İslam medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında yenilgisini kabul edip liberal değerleri özümsemesini zorunlu kılmaktadır. Böylece, birey dini hurafelerden sıyrılarak ilmi düşüncelere yönelecektir. Bunlar, dini tamamen bırakmak anlamına gelmemektedir. İslam, hurafelerden ve tarikatların tekelinden arındığında ilmi önemseyen bir dindir. Türk milleti bin seneyi aşkındır İslam'ı korumaya çalışmaktadır ve devlet dinin etkilerinden çıkarıldığında toplum da özgürleşecektir (Mustafalı, 2023: 9).

Ağaoğlu, hiçbir zaman İslam dinine karşı olmamış, savunmaya çalışmıştır. Eleştirdiği hususlar, dini suistimal eden ve amacından saptırmaya çalışan kişilere ve kurumlara karşı olmuştur. İslam ile milliyetçiliğin sentezlenmesi hususunda, milliyetçiliğin sadece bir ırkın ya da bir ailenin etrafında toplanan ve bu çıkarlar üzerinde oluşturulan anlayış olmadığını belirtmiştir. Çünkü İslam'ın bile kendi içerisinde kavmi ve mezhep olarak ayrılabilmesini, milliyetçiliğin de farklı kavim ve mezheplere sahip olanları aynı manevi duygular ile birleştirebildiğini ifade etmiştir (2023: 10).

İslam'ın ilkelerine milliyetçiliğin aykırı geleceği fikrini tarihsel bir argüman ile reddetmektedir. Din milliyetçiliğin ana unsurlarından biridir. Türkler, millet olarak din ile derin bağlar oluşturmuşlardır. Neredeyse hiçbir unsurlarını ya da kurumlarını İslam'dan ayırmamışlardır ve İslam, Türklerin milli dini haline gelmiştir (Shissler, 2002: 171). Dini, milliyetçiliğin en önemli esaslarından ve yöntemlerinden biri olarak görmüş, İslamiyet'in milliyetçiliğin esasını yıkarak değil, yerine getirerek yükselttiğini savunmuştur. Ona göre, milliyetçiliği gerçek anlamda bilip takip edenlerin dinden uzaklaşması mümkün değildir. İslam'ın karşısında duranın milliyetçilik değil ırkçılık olduğunu belirtmiştir. Buna da Arapları örnek vererek, onları yıkanın milliyetçilik değil kabile ve aşiretçilik olduğunu ileri sürmüştür (Mert, 2006: 11). İslamiyet'in günümüzdeki halinden çok farklı olarak ilk ortaya çıktığı zamanlarda özgürlükçü olduğunu düşünmektedir. Özellikle de İran medeniyetinin İslamiyet üzerindeki etkisiyle baskıcı bir dine dönüşmüştür (Mustafalı, 2023: 8). İslamcılar, Müslüman

kardeşler arasında milliyetçiliğin çatışma çıkaracağını, ümmet birliğini bozacağını düşünür. Düşünenin aksine, ümmet gerçekleşmemiş bir idealdir. İslam yayılarak, bulunduğu alana ve ulusal eğilimlere uyum sağlamıştır. Ağaoğlu da bu esnekliğin İslam'ın en önemli özelliklerinden ve güçlerinden biri olduğundan bahseder. Bu şekilde İslam, dünya çapında yayılmıştır. Ona göre, İslam dünyasını güçlendirmek için yapılabilecek en iyi şey, bulunduğu yerdeki halkın koşullarını iyileştirmek için yapılan somut önlemlerdir. Bu da halkın anlayabileceği dil, gelenek ve kurumlardan geçmektedir. Bu sebeple Ağaoğlu, ulus için çalışmanın İslam için çalışmak ile aynı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, milli duyguların insanlarda kendilerini feda edecekleri bir cezbeden bir tarafının olduğunu, bu duyguların devlet adamlığı, sanat, bilim gibi her alanda yetenekli insanlar yetiştireceğini ileri sürmektedir (Shissler, 2002: 170-171).

Ağaoğlu, İslam toplumlarının Batı medeniyeti karşısındaki yenilgisini İslamiyet'in yeni koşullara uyum sağlayamamasına bağlamıştır (Özcan, 2010: 115). İslam'ın öncü kesimlerinden olan "ulema, ümera ve erbab-ı kalem" i söz konusu yenilgiden sorumlu tutmaktadır. Ona göre, toplumlar öncü kesimlerin çabalarıyla bir ilerleme gösterirler. Bu kesimler, görevlerini hakkıyla yaptıkları zaman toplum da ilerleme göstermiştir. Tersine olan durumlarda ise dinsel esaslar ve toplum gerilemeye başlamıştır. Bahsi geçen üç kesim, Abbasilerin çöküşüne kadar ileriye dönük bir çaba sarf etmişlerdir. İktidar sahipleri, İslami esaslardan uzaklaşmamış, ulema sınıfı da ahlaki ve toplumsal sorunlara, bilim ve tekniğe ilişkin konuları özgürce tartışmışlardır (2010: 116). Böylelikle, İslam medeniyeti en parlak çağını yaşamıştır. Daha sonra ise iktidarda değişiklikler olmuş ve yozlaşma dönemi başlamıştır. Bu görüşünün yanı sıra, yerli yöneticiler kadar yabancı müdahaleleri de İslam medeniyetinin geri kalmasından sorumlu tutmuştur. Milliyetçiler zaman zaman İslami kurumların yeniden canlandırılması için Batılı kurumları göz önünde bulundurmuştur (2010: 117). Ağaoğlu'na göre de Batılı kurumların model olarak alınması İslamiyet'in canlandırılmasına engel olmayacak, aksine destek olacaktır. İslam'da denetim mekanizması işlevini yerine getiren "icma-i ümmet" ve "usul-ü meşveret" kurumları Avrupalı bir demokrasi ile bağdaştırılabildi. Bahsedilen kurumlar, Ağaoğlu'na göre despotik yönetimin yol açtığı bir yozlaşmaya maruz kalmıştır. İslami kurumların iyileştirilmesinin, orijinal değerleri terk etmeden Batılı bilim ve tekniklerin alınması ile mümkün olacağı düşüncesindedir (Özcan, 2010: 118).

2.3. Batıcılık

Tanzimat'tan beri birçok aydın Batı'nın iyi taraflarını alıp toplumun özünü koruması gerektiğini düşünürken Ağaoğlu, Batıcılığa bütünsel yaklaşmıştır. Ona göre, medeniyet bir

bütünü temsil ettiğinden Türklerin de Batı medeniyetini tümüyle kabul etmesi gerekmektedir. Dönemin çoğu düşünürüne karşın, bu tarz bir düşünceyle onlardan net bir biçimde ayrılmaktadır. Hayatın tüm maddi ve manevi olayları Batı kavramı içerisinde incelenmeli, düşünce tarzından giyiniş tarzına kadar hayatın tüm olaylarını kapsamalıdır düşüncesini savunmuştur. Bu sebeple, medeniyet-kültür ayrımını reddetmektedir. Batıcılık ve modernleşme konusunda yapılan başarısızlıkları da Batı medeniyetini tam anlamıyla almamakla ilişkilendirmiştir (Varel, 2021: 397). Batı medeniyetinin sadece maddi ve teknik yönünün alınabileceği düşüncesine karşı çıkmıştır. Bir bütün olan medeniyetin tek bir yönünün alınmasıyla istenilen başarının elde edilemeyeceğini, Avrupa'nın sanayileşme modelini alırken sosyalizmden kaçılmayacağını buna örnek göstermiştir (Haklı, 2018: 130).

Ağaoğlu'na göre medeniyet, hayatın tüm olaylarını barındırmaktadır. Dünyada İslam, Avrupa ve Budha-Brahma olmak üzere üç medeniyet olduğunu, her medeniyetin kendine özgü bir yaşam tarzı olduğunu belirtmektedir (Atalar, 2018: 143). Bu üç medeniyet arasından Avrupa medeniyeti, XVI. yüzyıldan beri diğer iki medeniyetin ilerisine geçmiştir. Bu sebeple, geri kalmışlıktan kurtulmak ve ilerlemek için Batı medeniyetini esas almamız gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Türk milleti nasıl iki defa din değiştirdiyse Batı medeniyetini de kolayca alabilir. Kurtuluş için bu medeniyetin tam anlamıyla kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Batı medeniyetine kolayca geçebilmek için öne sürdüğü yöntemlerden birisi Yunan, Roma ve Avrupa milletlerinin edebi eserlerinin dikkatle okunup tercüme edilmesidir (2018: 144).

Paris'te Sarbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve College de France'de eğitim gören Ağaoğlu, Doğu dinleri ve Doğu uygarlıkları tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır (Özdemir, 2024: 140). 1890'ların başında Doğu'nun geri kalmışlığı üzerine yazılar yazmış, Batı ile Doğu kültürünü karşılaştırmıştır. Doğu'nun geri kalmışlığını İran ve Türkiye'yi örnek göstererek, despot rejimlerin bireyin gelişmesini engellemesine bağlamıştır. İran Şahı Nasreddin'i despot ve kibirli bir doğulu olarak tanımlarken, Fransız Kralı Carnot'u ülkeyi özgür bir hale getiren yönetici olarak tanımlamıştır. Doğu ile Batı arasındaki farklara ilişkin yaptığı yorumlara dayanak olarak bireyciliği yerleştirmiştir (2024: 141).

Ağaoğlu, toplumsal dayanışmanın tek koşulunun, serbest rekabet ve yurttaşlık bilincine ulaşmış birey olduğunu belirtip bu yönden Doğu devlet geleneğini eleştirmiştir. Ona göre, bireyin gelişmişliği ile demokrasi ve hukuk alanında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal ilerleme, bireyin özerkliği ve yetkinliği sayesinde olacaktır. Bireyin yeteneklerinin gelişebilmesi için ise aile, okul, devlet gibi toplumun temel kurumlarının kökten değişikliğe uğraması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple, birey toplum için değil toplum birey içindir

anlayışına sahiptir. Benzer şekilde, yurttaşlık ilkesi de devlet bilincinin önüne geçmelidir. Bu şekilde birey kendi özünü gerçekleştirecek ve toplum ilerleme yoluna girecektir (Özcan, 2010: 144). Ağaoğlu, Doğu'nun geri kalmışlığını, Batı'nın ise gelişmesini birey kavramıyla açıklamaktadır. Ağaoğlu'nun fikirlerinin merkezinde "liberalizm" anlayışı hakimdir (Bora, Peker, ve Sancar, 2007: 304). Ağaoğlu'nun liberal anlayışını merkeze koymasının sebebi modernleşme anlayışından kaynaklanmaktadır. Avrupa medeniyetinin, diğer tüm medeniyetlerin önüne geçtiğini ve diğer medeniyetlerin de varolabilmesi için bütünüyle bu medeniyeti örnek alması gerektiğini savunmuştur. Bunu yaparken de Avrupa medeniyetinin izlediği tüm safhaların tek tek izlenmesi gerektiğini, onu üstün kılanın geçirdiği safhalar olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple de liberalizm ve milliyetçiliğin tüm toplumlarda yaşanması gereken aşamalar olduğunu savunmuştur (Bora, Peker, ve Sancar, 2007: 311).

Şark'ı genel anlamda despotizm, tembellik ve gericilik gibi sıfatlarla nitelendiren Ağaoğlu, Batıyı özgürlük, idealizm, rekabetçilik ve eşitlik sıfatlarıyla övmüştür. Düşünsel yaşamı boyunca gelenekçilik, reformcu İslamcılık, liberalizm ve milletçilik gibi birçok farklı düşünceyi birinden diğerine geçerek savunmuş olsa da Batı perver çizgisinden şaşmamıştır (Aydın B. , 2021: 107). Batı'nın Doğu karşısında üstün olmasının sebebini, meselenin özünü bireyde aramasına bağlamaktadır. Bireyin düşünsel ve iktisadi bakımdan güçlenmesine olanak sağlayacak serbestliğe imkân verdiğini savunmaktadır. Doğu'da egoizm, güvensizlik, korku, cehalet vb. özellikler mevcutken, Batı'da cesaret, intizam, dayanışma ve kendine güven gibi özelliklerin olduğunu ileri sürmüştür (Varel, 2021: 398). Ağaoğlu'na göre, hükümete ahenk ve düzen için elbette ihtiyaç vardır. Fakat toplumların asıl gücü bireylerdir. Bu sebeple, hükümetlerin bireylere serbest bir hareket ortamı sağlaması gerektiğini, toplumsal ihtiyaçlar dışında bir müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, devlet müdahalesi sadece toplumsal ihtiyaçlar nezdinde başvurulması gereken bir seçenek olmalıdır (2021: 400).

Ağaoğlu, Batı medeniyetinin diğer medeniyetlerden üstün olmasının nedenini Batı'nın bireye verdiği önem ile açıklamıştır. Bireyin başarılı olmasını ise, kendine olan güvenine ve bireysel olaylarda cesaret gösterme eğilimine bağlamıştır. Osmanlı'da ise okul, edebiyat, tiyatro, müzik, aile ve din gibi kurumların kurucu öğelerinin eksiklikleri nedeniyle bireyin cesaret göstermesi olanaksızdır. Bu kurumlardan aile ve okulu en önemli cemiyet olarak görmekte ve Osmanlı'da bu cemiyet yapılarının kısıtlama ve korkularla dolu olduğunu bundan dolayı da dışa kapalı ve özgüvensiz bireyler yetiştiğini ileri sürmektedir. Dini eğitimde yalnızca ibadetin nasıl yapılacağına dair bilgiler verilmesinin, İslam dininin dünyevi işlere çok fazla karışmasının bireyin gelişimini engellediğini savunmuştur (Özdemir, 2024: 143). Ağaoğlu,

Türklerin dinini değiştirmesini değil, Batı medeniyetinin yükselişinde önemli bir yere sahip olan reform hareketi gibi yeniden şekillenmesini tavsiye etmektedir. İslami uygulamaların, tarihsel süreç içerisinde Türklerin güçlü bir sosyal ve siyasi yapıya ulaşmasına engel olduğunu düşünmektedir. Batı, din anlayışının ve din adamlarının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırarak ve siyasi ve toplumsal olarak ilerlemesini sağlamıştır. Türkiye'nin de benzer şekilde önlemler alması gerektiğini savunmuştur. İslamiyet'in, yükselme ve ilerleme hususunda Hıristiyanlıktan daha uygun bir yapıya sahip olduğunu, bunun için de gelişmenin daha hızlı gerçekleşeceğini belirtmiştir (Haklı, 2018: 135).

Ağaoğlu, benimsenen medeniyetin sorunlara yol açmayacağını aksine Batı medeniyeti benimsendiği takdirde sorunların çözüme kavuşacağını belirtmektedir. Ayrıca da milli kimliğin soyut ve belirsiz olduğunu iddia etmektedir. Batı medeniyetinin farklı kültürel tarzlara izin verdiğini, dolayısıyla milli kişiliğin kaybolmasına engel olmadığını aksine güçlendirdiğini savunmaktadır. Ona göre, milli kişilik sabit değil değişkendir. Bu sebeple, milli kimliğin korunmasını önemsememektedir (Özcan, 2010: 143). Osmanlı'daki mevcut siyasi, toplumsal ve iktisadi yapının düzeltilemeyeceğini, kurtuluş için Batı medeniyetinin maddi ve manevi olmak üzere tüm değerlerinin tam anlamıyla benimsenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bunun yanı sıra, milletlerin asla değişmemesi gereken özelliklerinin de bulunduğunu ve bu özelliklerin o milletlerin ayırt edici özellikleri olduğunu ifade etmektedir. Bu özelliklerin de "şahsiyet" ve "dil" olduğunu belirtip, bu iki özellik dışında kalan tüm değerlerin değiştirilmesinin mümkün olduğunu ve bu özellikler haricinde İslam medeniyetinin Batı medeniyetinin tüm unsurlarını benimsemesi gerektiğini savunmuştur (Haklı, 2018: 128). Yabancı bir uygarlığı benimsemenin köklü bir kimlik değişikliği getirmesine ilişkin durumu ciddi bir tehlike olarak görmemektedir. Ona, göre değişmez bir kimlikten söz etmek mümkün değildir. Kimlik kalıcı bir öze sahip olmamakla beraber tarih içerisinde değişime uğrayan bir ögedir. Geleneksel kurumları ve değerleri toplumun sürdürülebilirliğinin önündeki en büyük engeller olarak ifade etmiştir. Türk kimliğindeki birçok ögenin vazgeçilebilir olduğunu belirtip, dili bu öğelerden farklı tutarak vazgeçilmesi en zor kurum olarak görmektedir. Ona göre, bir toplumda en sağlam ve özelliğini büyük oranda koruyan tek unsur dil olup diğer unsurlar geçicidir (Özcan, 2010: 141). Batı medeniyetinin diğerlerine göre daha üstün olmasında kendine ait bir şahsiyetin olduğunu belirterek buna örnek olarak da İngiltere'yi ele almıştır. İngiltere, kendi toplumunun korunmasını ve şahsiyetinin oluşturulmasını sağladığı için en güçlü devlet haline gelmiştir (Haklı, 2018: 128).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METODOLOJİ

1. Amaç

Çalışmada, öncelikle Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarının Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramlarının ele alındığı çalışmalar taranmış ve ardından bu iki düşünürün ilgili eserlerindeki açıklamalar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Yapılan tarama ve analiz benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Milliyetçilik ideolojisi ve ele alınan üç ana kavram, tezin kavramsal çerçeve bölümünde tarihsel bir çerçeveye incelenerek birbirleri arasındaki ilişkiye ışık tutulmaya çalışılmıştır. Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramlarının hem birbirinin devamı niteliğinde hem de birbirine karşı bir ideoloji olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın araştırma sorusu Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu için Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramlarının benzer ve farklı yönlerinin neler olduğudur. Bu çalışmada karşılaştırmalı yöntem analizi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasındaki amaç hem literatürdeki genel eğilimi ortaya çıkarmak hem de düşünürlerin eserlerindeki açıklamalarını değerlendirerek daha kapsamlı bir anlayış geliştirmektir.

2. Önem

Literatürde Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun eserlerinin incelendiği çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bu iki düşünürün milliyetçilik bakış açılarıyla karşılaştırıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Gökalp ve Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarının ele alındığı çalışmalar taranmış ve bu iki düşünürün ilgili eserlerindeki açıklamalar analiz edilmiştir. Yapılan tarama ve analiz karşılaştırmalı yöntem analizi ile açıklanmıştır. Bu bağlamda, yapılan bu çalışma tarihsel bir inceleme ile birlikte güncel tartışmalara da ışık tutmayı hedefleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. Varsayımlar

Bu çalışma aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır:

1. Ziya Gökalp için Milliyetçilik ideolojisindeki en önemli kavram kültürdür.
2. Ahmet Ağaoğlu için Milliyetçilik ideolojisindeki en önemli kavram batılılaşmaktır.
3. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu için Milliyetçilik gereklidir ancak bu gereklilik için izledikleri yollar birbirinden farklıdır.

4. Sınırlılıklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma/yıkılış döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında milliyetçilik çatısı altında gelişen Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramları karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun bakış açılarıyla açıklanmıştır. Bu iki düşünürün milliyetçilik anlayışlarının ele alındığı çalışmalar ve düşünürlerin eserlerindeki açıklamalar analiz edilmiştir. Her iki düşünürün de eserleri ele alınırken tüm kaynaklara erişim sağlanamamıştır. Ayrıca çalışmada ilgili dönemlerin diğer düşünürlerine yer verilmediği için Milliyetçilik ideolojisi sadece iki düşünür açısından ele alınmıştır. Her iki yazarın yalnızca 1911-1939 dönem aralığını içeren eserleri örneklem olarak ele alınıp, bu dönem aralığı dışındaki eserlere yer verilmemiştir.

5. Literatür Taraması ve Karşılaştırmalı Analiz Yöntemi

Bu çalışma, Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarını karşılaştırmalı olarak ele almakta ve bu doğrultuda iki temel yöntem benimsemektedir: literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemi. Literatür taraması, mevcut bilgilerin sistematik bir şekilde incelenmesini sağlayan bir yöntem, karşılaştırmalı analiz yöntemi ise iki veya daha fazla kavram, teori ya da düşünür arasındaki benzerlik ve farklılıkları sistematik olarak ortaya koymaya yönelik bir yöntemdir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın temel amacı olan Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışlarındaki Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık fikir akımlarını değerlendirebilmek için genel literatür incelenmiş ve ayrıca Gökalp ve Ağaoğlu'nun kendi eserlerindeki açıklamaları analiz edilerek benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde ele alınmıştır. Literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemi birlikte kullanılarak, Gökalp ve Ağaoğlu arasındaki benzerlik ve farklılıklar sistematik bir biçimde ortaya konmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİZ VE TARTIŞMA

1. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nda Türkçülük

Tezin bu bölümünde Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik düşüncesindeki Türkçülük akımına olan bakış açıları hem literatür hem de kendi eserleri bağlamında değerlendirilerek kapsamlı bir analiz sunulması amaçlanmıştır. Bu karşılaştırma, Gökalp ve Ağaoğlu'nun Türkçülüğe olan bakış açılarındaki derinliği literatürde varılan ortak düşünceler ve kendi eserlerindeki yazılar ile ortaya koymaktadır.

Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışı için incelenen literatür taramasına göre, Gökalp'in Türkçülük anlayışının lisan ile Türk kültürünü canlandırmak istediği, fikir dünyasının şekillenmesinde yaşadığı toplumun problemlerinin etkisinin olduğu, “yeni bir kimlik inşa etme”, “milli şuuru aşlamak”, “milli bir harsa sahip olmak” gibi amaçlara sahip olduğu yönünde iddialar ortaya konulmuştur. Aşağıda söz edilen eserlerindeki açıklamalar analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen iddiaların yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Gökalp'in Genç Kalemler Dergisi'nde yayımlanan “Yeni Lisan: Yeni Lisanın Güzelliği”, Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan “Türk Milleti ve Turan” ve Yeni Mecmua Dergisi'nde yayımlanan “Türkçülük ve Türkiyecilik” makaleleri incelendiğinde Türk dilinin kullanılmasının Türk birliğini sağlayacak en önemli etkenlerden biri olduğunun altını çizdiği görülmüştür. Bahsi geçen bu makalelerdeki ilgili açıklamaların analizleri aşağıdaki gibidir;

1911'de Genç Kalemler Dergisi'nde yayımlanan “Yeni Lisan: Yeni Lisanın Güzelliği” adlı makalesinde alimlerin ve halkın dilin kullanımı konusundaki düşüncelerini ve yöntemlerini açıklamıştır¹:Yapmış olduğu açıklamalara göre Gökalp'in, alimleri Türkçenin doğal gelişimlerine ayak uyduramaması sebebiyle eleştirdiği görülmektedir. Ona göre, halkın dilindeki doğallık ve estetik Türkleşmek için gerekli olan bir yöntemdir. Alimlerin yaptığı gibi

¹ Alimlerin kitaplarında, avamın kullandığı kelimeler yanlış sayılmıştır (Gökalp, 2019a: 60). Avam ise, alimlerin kelimelerini reddedip dilde değişiklikler yapmıştır. Alimler, dışarıdan alınan kelimeleri geldikleri yerlerde nasıl telaffuz ediliyorsa o şekilde kabul etmişlerdir. Dildeki doğal gelişmeleri gelenekçi ve kuralcı olduklarından dolayı bir bozulma olarak görmüşlerdir. Alimler, kendi dillerini farklı dillerde yazılmış olan dilbilgisi kitaplarından öğrenmeye çalıştıkları için kibirlidirlere. Halk ise, doğallığı ile dilde değişimler yaratmaktadır. Bu değişimleri, dilin doğal estetiğine uydurmuştur (2019a: 60). Eski Türkçede bulunan, Farsça, Arapça ve diğer yabancı dillerden alınan kelimeleri kendi doğasına uydurmaya çalışmış, uyanları kabul edip uymayanları dilden çıkarmıştır. Yeni Türkçe ikiliklerden ve bu ikilikler arasındaki halkın kullanımlarından doğmuştur. Yeni Türkçeyi anlamak ve kurallarını çözmek için ise temel özelliklerini detaylı olarak incelemek gerekmektedir (2019a: 61). Lisanımızı mana olarak modernleştirmek, terimleri İslamlaştırmak, gramer ve imla açısından Türkçeleştirmek gerekmektedir. Türkçede bütün kelimeler mümkünse Türkçeleştirilmiş olmalıdır. Arapça, Acemce gramer yapıları lisanımızdan çıkarılmalıdır (2019a: 123) Lisanımız Türkçeleştirilirken bütün soydaşlarımızın anlayacağı ortak bir Türkçeye doğru gidilmelidir (2019a: 124).

yabancı unsurlar kullanılarak değil, dilimize uygun olmayan kelimelerin atılarak; yerine halkın kullandığı dilin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu yeni lisanı anlam, terim ve gramer olarak üç açıdan ele almış ve hangi yöntemleri kullanmak gerektiğini açıklamıştır.

1914“te Türk Yurdu Dergisi“nde yayımlanan “Türk Milleti ve Turan” adlı makalesinde, İstanbul Türkçesini bir lisan olarak kullanmanın ve milli harsın yaratılmasının önemini vurgulayan açıklamalar yapmıştır²: Gökâlâp“in söylemlerine göre, edebi lisan olarak İstanbul Türkçesinin kabul edilmesi Türk birliğini sağlayacak en önemli gelişmelerden biri olacaktır. Kendi lisanlarını oluşturdukları takdirde aralarında bölünmeler olmayacak ve bir Türk harsı yaratmak mümkün olacaktır. Türk medeniyetinin yaratılmasını taklitçiliğin kaldırılmasına ve milli birliğin sağlanmasına dayandırdığı gözlemlenmektedir.

1918“de Yeni Mecmua Dergisi“nde yayımlanan “Türkçülük ve Türkiyecilik” adlı makalesinde, Türkçülüğün birinci vazifesine dair açıklamalarda bulunmuştur³: Bu açıklamalarında, Türkçülüğün ilk vazifesini belirtmiştir. Bu vazifeye göre de milleti “Türk”, dini “İslam”, devleti “Türkiye” olarak ifade etmiştir. Milleti harsi zümre ile ilişkilendiren Gökâlâp, din ve lisanı bu harsın belirtileri olarak görmüştür. Buna göre de Türklere, halk tarafından konuşulan Türkçenin öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Gökâlâp“in, 1913“te Türk Yurdu Dergisi“nde yayımlanan “Türklerin Başına Gelenler” adlı makalesinde yaptığı açıklamalarda Türkleri kendilerini bilmedikleri, tanımadıkları için eleştirdiği ancak daha sonra Türk gençlerinde ortaya çıkan Türklük ülküsü ile başarıya ulaşmaya başladıklarını açıkladığı analiz edilmiştir. Gökâlâp için bir milletin kendisini bilmesinin Türkçülük için ne kadar önemli olduğu analiz edilen bu makalede görülmektedir.

² Türklerin karşısına çıkan tüm engellere rağmen, İstanbul Türkçesini edebi lisan saymaları bütün Türkler için milli bir vazifedir. Bu vazifeyi gerçekleştirdiklerinde bütün Türkler edebiyat ve lisanda ortak ve tek bir millet haline girecektir. Bir Türk harsı yaratmak Türkçülüğün en büyük gayesidir. Bu hars ise Kuzey, Güney ve Doğu Türkleri için ortak olmalıdır (Gökâlâp, 2019d: 166). Bu sayede, Türklerin diğer kültürleri taklit etmeleri engellenecektir. Türklerin yarattığı tek medeniyet kendi yarattıkları bir medeniyet olmalıdır. Diğer kültürler taklit edildikçe bölüneceklerdir. (2019d: 166).

³ Türkçülüğün birinci işi, “Millet”, “Ümmet”, “Devlet” kelimelerinin farklarını ortaya koymak oldu. “Millet” harsta, “Ümmet” dinde, “Devlet” tabiiyette(doğallıkta)ortak olan fertlerin toplamıdır (Gökâlâp Z. , 2018a: 429). Bu şekilde bizim Türk milletine, İslam ümmetine, Türkiye devletine mensup olduğumuz anlaşıldı. O halde bizim de milletimizin sınırı devlet, ümmet ya da ırktan ibaret değildi. Millet, harsi bir zümreden ibaretti. Harsın belirtileri ise “Din” ve “Lisan” olduğu için milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan oluştuğu ortaya çıktı (2018a: 429). O halde, her şeyden önce, İstanbul“da halk tarafından konuşulan Türkçeyi ve edebiyatını tüm Türklere kabul ettirmek gerekir (2018: 430).

Bahsi geçen bu makaledeki açıklamalara yönelik yapılan analizler aşağıdaki gibidir⁴;

1) Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti'nde yaşamış olan Arnavutlar, Kürtler ve Araplar Türklükten olumsuz bir şeymiş gibi bahsedip, bu şekilde anılmaktan rahatsızlık duymuşlardır. Bu sebeple de kendilerini "Türk" olmaktan ya da "Türkleştirilmek" ten kurtarmak için kendi milliyetçilik akımına katılmışlardır. Aslen Türk olan kişiler dahi diğer milletlerden olduğunu iddia edip, bununla övünmüşlerdir. Gökalp'e göre bunun en önemli sebeplerinden biri Türklerin kendini öne çıkarmaya cesaret edememesidir. Milli bir birliktelik yerine ayrı fertler halinde kalmayı tercih ettiklerini, bu şekilde milli bir vicdana ve ülkeye sahip olamadıklarını belirtmiştir. Asil bir soydan gelip bu şekilde yozlaşmaya başlayan Türkleri, kendilerini tanımadıkları ve milli sorumluluklarını bilmedikleri için eleştirmiştir. Ona göre, sorunların kaynağı bu cahillikte yatmaktadır.

2) Gökalp, Tanzimatçıları aldaticılıklarından dolayı eleştirmiştir. Farklı etnik grupların kaynaştırılıp, yeni bir kavim ve tarihi bir ırk ile yeni bir Osmanlı milletinin oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Farklı etnik gruplar bu duruma aldanmadığı gibi, kendi milletlerini kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Bu aldaticılığa inanan bazı Türklerin aksine Türk gençlerinin halk dilini savunduğunu, milli bir ülkeye ihtiyaç duyduklarını, bunların gerçekleşmediği takdirde de Türklüğün yanı sıra Osmanlılık ve İslamlığın da yiteceğini anladıklarını ve böylece Türklük idealinin patladığını savunmuştur. Tanzimatçıları bu durumdan memnun olmamakla suçlayıp, Türk milliyetçiliğinin zarardan çok faydası olduğunu ileri sürerek açıklamalarında bu faydaları belirtmiştir.

⁴ 1) Arnavut gençleri, Türklerin ilerlemeye yetenekleri olmadığını ve Türkler ile bir hayat ortaklığı kurarlarsa kendilerinin de perişan olacağını düşünmüşlerdir. Bu düşünce ile kendi içlerinde bir milliyet düşüncesini yaymışlardır (Gökalp, 2019d: 140). Kürt ve Arap gençlerini de bu düşünceyi yaymaya çalışmışlar ve hatta Türklerin yetenezsiz ve barbar olduklarına Türkleri bile inandırmaya çalışmışlardır. Bu düşüncelere sahip olanlar Türk unvanını kabul etmiyorlardı. "Türk" kelimesini ayıplı bir unvanmış gibi görüp üzerine almak istemiyorlardı (2019d: 140). Türk kavmi de "ben varım" diyemiyordu. Türkler milli bir vazife üstlenmeyip yalnızca fertlerden ibaretti. Milli bir vicdana, mefkureye malik olmayan bir topluluktan himmet, ahlak, fedakârlık beklemek saçmadır. Yaratılış bakımından asil olan Türklerin sosyal açıdan bu derece yozlaşmaları "kendini tanımamak" ve "milli mesuliyetini bilmemek" hatalarından gelmiştir (2019d: 141).

2) Tanzimatçıları, Türklüğe aldaticı bir örtü çekmek istemişti. Milli bir Türk lisanı olmayıp, kavimler arası bir Osmanlıca vardı. Bütün unsurlar kaynaşarak yeni bir kavim, tarihi bir ırk ile Osmanlı milleti haline gelmiştir (Gökalp, 2019: 142). Bu Tanzimat tuzağına düşen sadece Türkler olup, lisanlarının üç dilden meydana gelen Osmanlıca olduğuna inanıp halk lügatiyle söylemeyi ve yazmayı gericiilik saymışlardır. Ancak Türk gençliği, lisan ve edebiyat sadeleşmezse, milli bir mefkure ruhları yüceltmezse, Türklükle beraber Osmanlılık ve İslamlığın mahvolacağını anlamıştır. Böylece Türklük mefkuresi infilak etti (2019: 142). Gramerimizin yabancı kaidelerden kurtulması, Türkçenin sadeleşmesi, edebiyatımızın Yunan ve İran mitolojisinden kurtarılaraq milli efsaneler anlatılması, şiirlerimizin milli vezinde yazılması, milli uyanışla beraber dini bir intibahın başlaması, milli ahlakın, milli iktisatın gelişmesi, gençlerde mir mefkure uğruna ölmek hissinin doğması gibi birçok faydası vardır. Bugün, milletperver bir Türk kendi kavmini her zarardan korumaya çalışmak mecburiyetinde hisseder (2019: 143).

Gökalp'in Türkçülüğe bakış açısına ışık tutan eserleri analiz edildiğinde, milli şuurun Türk birliği için en önemli etkenlerden bir diğeri olduğu görülmektedir. Milli şuurun nasıl yayılabileceği hakkında Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan, "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?", Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye I" ve Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye III" makalelerinde açıklamalar yaptığı analiz edilmiştir. Bahsi geçen bu eserlerdeki açıklamalara yapılan analizler aşağıdaki gibidir.

1923'te Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?" adlı makalesinde, içtimai teşkilatların öneminden bahsedip Türk Ocaklarını örnek gösteren açıklamalar yapmıştır⁵: Gökalp, her millette bulunması gereken, milli harsı yükselten içtimai teşkilatlardan bahsetmiş, bu teşkilatların milletin geleceğine dair programlar yaptığının altını çizmiştir. Türkler için faydalı olan içtimai teşkilat olarak ise, Türk Ocağı teşkilatını örnek göstermiştir. Gökalp'e göre bu teşkilat milli değerlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu teşkilata bazı unsurların nasıl millileştirilmesi gerektiğini göstermeye çalışmış, vazifelerinden bahsetmiştir. Bu açıklamalarında en çok mefkure kavramı üzerinde durmuştur. İdeal/ülkü anlamına gelen bu kavramın kendi haline bırakılmaması gerektiğini, Türk Ocağı'nın daima üzerinde durması gerektiğini savunmuştur.

1916'da Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye I" adlı makalesinde, "terbiye" kavramını milli nitelik ile ilişkilendiren açıklamalar yapmıştır⁶: Gökalp bu açıklamalarında, her toplumun kendine değer yargıları olduğunu, bu sebeple de her toplumun bir milli kültürü olduğunu ifade etmiştir. Bu milli kültürün de çocuklara aşılabilmesi için eğitimin de milli olması gerektiğini savunmuştur. Aşılması gereken "din" ve "teknik" eğitiminin ise evrensel olduğunu, bu sebeple bu eğitimin milli değil evrensel olması gerektiğini belirtmiştir.

⁵ Her millette hükümet olarak adlandırdığımız resmi bir teşkilat olduğu gibi bir de içtimai teşkilat vardır (Gökalp, 2019d: 275). İçtimai teşkilatlar, bir milletin istikbaline dair programlar yapmaktadır. Her millet içinde milli bir teşkilatın olması gerekmektedir. Bu teşkilat olmalı ki, milli harsı, mefkureyi bir araya getirsinler, yaymaya çalışsınlar (2019d: 275). Türk Ocağı açıldığı andan itibaren bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Ocak; medeniyet, vatan, millet gibi değerlere ait özel fikirlere sahiptir (2019d: 276). Ocak, milli nefaisi geliştirmelidir (2019d: 279). Ocaklar, milli sanattan sonra milli ahlaklı da yükseltmeye çalışmalıdırlar (2019d: 280). Milli ahlakın vazifesi "milliyet mefkuresi", "vatanperverlik"tir. Türk Ocağı'nın vazifesi, mefkureyi canlı tutmaktır (2019d: 281):

⁶ Her cemiyette kıymet hükümleri farklı olduğu için milli bir niteliğe sahip olduğu gibi milli bir harsa da sahiptir (Gökalp Z., 2019c: 140). O halde, harsın çocukların ruhuna aşılmasından ibaret olan "terbiye"nin milli olması gerekir. Aksine, şeniyet hükümleri ve onların bütünü olan fenniyyat "la-milli"dir; o halde fenni bilgilerin çocuklara öğretilmesi demek olan "talim" in de "la-milli" olması gerekir (2019c: 140).

1916'da Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye III" adlı makalesinde, çocuklara verilen terbiye ile oluşturulacak olan "millet" hakkında açıklamalar yapmıştır⁷: Bu açıklamalarında, çocuklara verilecek milli bir terbiye ile milli fertler ortaya çıkabileceğini, bunun gerçekleşmesi ile gerçek anlamda "millet" olunabileceğini savunmuştur.

Gökalp'in Türkçülüğe verdiği önem, 1911'de Genç Kalemler Dergisi'nde yayımlanan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" makalesinde yaptığı açıklamaların analizi ile ortaya çıkmaktadır⁸. Bir Türk medeniyeti kurulduğunda, bu medeniyetin Batı medeniyetlerinin önüne geçeceği düşüncesine sahip olduğu incelenmiştir. Gökalp bu açıklamalarında, yeni hayat için gerekli olan etkenlerden bahsetmiştir. Bu etkenlerin Osmanlılığın değerlerine göre yaratılmasıyla Avrupa medeniyetlerinden üstün olunabileceğini savunmuştur. Hakiki medeniyetin ise ancak Türklerin gerçekleştirebileceği bir medeniyet olduğunu ileri sürmektedir.

Gökalp'in analiz edilen bu eserleri ve literatür taraması değerlendirildiğinde, ona göre Türkçülüğün en büyük amacı bir "Türk Harsı" yaratmaktır. Bu kültürel temelli yaklaşım onun milliyetçilik anlayışının merkezinde yer almaktadır. Ayrıca, dil unsurunu bu kültürel bütünlüğün en önemli taşıyıcısı olarak görmektedir. Bu sebeple, dilin sadeleştirilmesi için çaba göstermiştir.

Ahmet Ağaoğlu'nun Milliyetçilik düşüncesindeki Türkçülük akımı için incelenen literatür taramasına göre, Ağaoğlu'nun Türkçülük anlayışının tarihsel bir bakış açısına sahip olduğu, Türkler arasında milli bilincin engellenmiş olduğunu düşündüğü, milli bilinç için maddi ve manevi bağları ele aldığı ve Türk inkılaplarının Batıcılık fikri ile yapılması gerektiğini savunduğu yönünde iddialar ortaya konulmuştur. Ağaoğlu'nun aşağıda yer alan eser

⁷ Değer yargılarının temelinde mefkureler(idealler) olduğu için, bir millette mefkurelerin değişmesiyle değer yargılarının değişmesi de doğaldır (Gökalp Z. , 2019c: 158). Bu sebeple, cansız geleneklerden canlı oluşumlar doğmasını bireylerden değil coşkulu topluluklardan beklemek gerekir (2019c: 159). Öyleyse biz, çocuklarımıza ahlak dersini başka medeniyetlerin gelenekleriyle değil, milletçe gösterdiğimiz vatani fedakarlıklar ile öğretmeliyiz (2019c: 159). Çocuklarımız mektepte milli vicdanımızda yaşayan dini, estetik, bedii, ahlaki vb. değerler ile doyurulmaya başladığı zaman milli fertler ortaya çıkmaya başlayacaktır (2019c: 159). Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere, terbiyenin gayesi yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek ise "millet yapmak" demektir (2019c: 161).

⁸ Yeni hayat demek "yeni aile, yeni iktisat, yeni güzellik, yeni ahlak, yeni felsefe, yeni siyaset, yeni hukuk" demektir (Gökalp Z., 2019a: 69). Eski hayatı değiştirmek, bu hususlarla yeni bir yaşayış yaratmakla mümkün olabilir. Bir hayatın özünü belirleyen etkenler onun desteklediği kıymetlerdir. Yeni bir hayat yaratmak ise bu etkenlerin her birine ait gerçek değerleri aramak ve onları tercih etmek zorunluluğudur (2019a: 69). Yeni hayat, yaratıcı bir yaşam olacaktır. Yeni değerler Osmanlılığın ruhundan doğacak ailevi, iktisadi, estetik, ahlaki, felsefi, hukuki, siyasi değerlerdir. Osmanlılık yeni bir medeniyet yaratabilmek için bu değerler üzerinden yeni fikirler yürütecektir. Bu milli irfanlar(bilgiler) sayesinde yaratılacak olan milli medeniyet Avrupa medeniyetlerine ilham verecektir (2019a: 73). Hakiki medeniyet ancak yeni hayatın gelişimi ile başlayacak olan Türk medeniyetidir. Türkler her asrın "yeni insanları" dır. Yeni hayat, bütün gençliklerin anası olan Türklerden doğacaktır (2019a: 75).

incelemeleri analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen iddiaların yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ağaoğlu, Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemi- 1" ve "Türk Alemi- 4" adlı makalelerinde Türklerin kendi tarihini unutmaya müsait olduğunu belirterek Türkçülük akımının kendilerini muhafaza etmek için yapıldığını öne süren açıklamalar yaptığı analiz edilmiştir. Bahsi geçen bu eserlerdeki açıklamaların analizleri aşağıdaki gibidir;

1911'de Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemi- 1" adlı makalesinde Türk kavmiyetinin birliğini sağlayamamasındaki nedenlere değinen açıklamalar yapmıştır⁹: Bu açıklamalarında, Türklerin asimilasyona en eğimli milletler olduğunu ve bu sebeple de kendi tarihini, milli şerefini, milli geleneklerini, edebiyat ve lisanını unutmaya müsait olduğunu ifade etmektedir. Türk milletinin, çevresel şartlara çok fazla uyduklarından dolayı kendi birliğini koruyamadığını savunmaktadır. Aynı ülkü, ideal ve gaye ile duygulanıp hareket etmedikçe maddi ya da manevi bir bağ bulunamayacağını belirtmiştir. Bir millete kendisini tanıttırmanın fikir ve zekâ sahipleri ile edebiyatçılar ve şairler olduğunu, bunların da kavimleri kaderlerine sürüklediklerini ileri sürmektedir.

1911'de Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemi- 4" adlı makalesinde, Türkçülüğün ortaya çıkışını anlatan açıklamalarda bulunmuştur¹⁰: Bu açıklamalarında, Doğu ile Batı'nın birbirine yaklaşmasıyla Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik hareketlerinden Doğu'nun da etkilendiğini belirtmiştir. Türkçülüğün her ne kadar farklı şekillerde meydana gelmiş olsa da belirli bir ülkü ve hedefe doğru yürüdüğünü ifade etmiştir. Bu hedefin ise Türklerde milliyetçilik hissiyatını oluşturmak ve bu sayede kendilerini muhafaza etme gayretinde bulundurmaya sevk etmekten oluştuğunu ileri sürmüştür.

⁹ Türk kadar temessüle (asimilasyon), çevresel şartlara uymaya eğimli başka bir kavim yoktur. Türk, muhitinin (çevresinin) esiridir. Bu sebeple kendini, kendi haysiyet-i tarihiyyesini (tarihi haysiyetini), şeref-i kavmiyyesini (milli şerefini), ananat-ı milliyesini (milli geleneklerini), edebiyat ve lisanını unutmaya hazırdır (Ağaoğlu, 2022: 39). Aynı amal, ideal ve gaye ile mütehasis (duygulanmak), müteharrik (hareket etmek) bir ırkın arasında ne maddi ne manevi alaka bulunur. Bir kavmi kendisine tanıttırın o kavmin üdeba, şair, fikir ve zekâ erbabıdır. Bunlar kavmin emellerini ve amellerini tayin eder ve maddiye ve maneviyyelerini bir mecraya sevk etmekle kavimleri alın yazılarına doğru sürüklerler (2022: 41).

¹⁰ Şimdiki Avrupa, teşkilat-ı kavmiyyesini (milli teşkilatını) ve heyat-ı milliyyesini (milli topluluklarını) Balkan akvamının (milletlerinin) bağımsızlık kazanması, Almanya'nın oluşumu, Slav Birliği gibi gelişmelere borçludur. Şark ile Garb yaklaşınca bu fikirler ve hisler İslamiyye (müslüman milletler) arasına da aktı ve kavmiyet hisleri ile fikirleri doğmaya başladı (Ağaoğlu, 2022: 59). Kendisini çeşitli suretlerde göstermiş olan Türklük cereyanı, belirli bir gaye-i emel (ülkü) ve hedefe doğru yürümektedir. Bu emel ve gaye, Türkleri cehalet belasından kurtararak Türklüğü Türklere anlatmak ve Türk ırkına mensup kimseleri kavmiyye (milliyetçilik) hisleri ve fikirleriyle mevcudiyetlerini muhafaza ve müdafaaya çalışmaya sevk etmekten ibarettir (2022: 61).

Ağaoğlu'nun "Ben Neyim" adlı kitabında, egoizm ve altruizm kavramlarını Türkçülük akımı çerçevesinde değerlendirdiği analiz edilmiştir¹¹. Türkçülüğün gelişmesi ve milli birliğin sağlanması için özellikle bu iki kavramın altını çizdiği anlaşılmıştır. Bahsi geçen eserin analizleri aşağıdaki gibidir.

1) Egoizmi tercih eden toplumlarda bireysel yaklaşıldığını, altruizmi tercih edenlerde ise toplumun faydasının düşünüldüğünü ifade etmiştir. Bir toplumda egoizm seçildiğinde seçilen fert dahi zayıflarken, altruizmin seçildiği çevrelerde hem ferdin hem de ırkın geliştiğini ve güçlendiğini bu sebeple diğer çevrelere göre de daha gelişmiş olduğunu savunmuştur.

2) Her toplumun egemenlik sınırlarının olduğunu buna göre de nizam ve kurallar belirlediklerini ifade etmiştir. Bu nizam ve kuralların belirlenmesinin de fertlerin görevi olduğunu savunmuştur. Ağaoğlu'na göre, fertlerin toplum için nizam ve kuralları belirleyebilmesi onun altruizm hislerinin ne kadar açık olduğuna bağlıdır. Hemşerisi için fedakârlık yapabilen, onun haklarını koruyup kollayabilen fertler keyfi idareleri sonlandırabilirler. Bunu başaramadıkları takdirde zorbalık ve keyfi idareler peşlerini bırakmayacaktır.

Ağaoğlu'nun, 1936'da yayımladığı "Üç Medeniyet" adlı kitabında Türkçülüğün ve Türklerin tüm teşkilatlarının geliştirilmesi için serbest rekabet alanına oldukça fazla önem verdiği analiz edilmiştir. Bu eserde yaptığı açıklamalar şu şekildedir¹²: Bir milletteki ferdin

¹¹ 1) Kendini sevmek anlamına gelen egoizm, ferdin korunması ve gelişmesini, başkasını sevmek anlamına gelen altruizm ise nev'in (türün) korunması ve gelişmesini sağlar (Ağaoğlu, 2020: 39). Bendeki egoizmin kaynaklarına inerken gördüm ki altruizmi tercih eden çevrelerde hem fert hem nev gittikçe yükselip, kuvvetleniyor. Tersine hareket eden çevrelerde ise fert ve nev zayıflıyor ve parçalanıyor. Altruizm, başkası için kendi menfaatlerini, nefsinin, hırslarını feda etmek demektir. Tarih gösteriyor ki, bu eğilimi güçlendiren ve geliştiren çevreler diğerlerinden daha kuvvetli olmuşlardır (2020: 39).

2) İnsan hayatı, her zaman egemenlik altında olmuştur. Bu egemenlik, sınırları aşmamak ve fertlerin haysiyetlerini, haklarını ihlal etmemek şartıyla hayatın esas şartlarından biridir (Ağaoğlu, 2020: 61). Her cemaat bu sınırı kendine göre belirlemiş, belirli nizamlar ve kurallar koymuştur. Bunları uygulayabilen muhitler için mesele yoktur (2020: 62). Fakat, muhit soyut bir kavramdır ve tek başına hareket edemez. Muhitleri teşkil eden fertler onun yerine hareket ederler. Bundan dolayı, nizamları, kanunları uygulamak, tahakküme (zorbalığa), keyfi muameleye izin vermemek fertlere düşer (2020: 62) Bu vazifeyi yapabilmeleri için de altruizm hislerinin açılmış olması lazımdır (2020: 62). Yaşayabilmek için keyfi idareyi ve tahakkümü sonlandırmaya karar verenler, birbirlerinin hak ve şereflerini koruyup faziletlerini (erdemlerini) geliştirmelidirler. Yoksa tahakküm her şeyi yozlaştırıp her çaba ve gayeyi boşa çıkarır (2020: 62).

¹² Yüksek ferdiyet, serbest ortaklık ve serbest rekabete dayanmaktadır. Bu esasları önce Büyük Fransız İnkılabı uygulamaya başladı ve Batı'da devlet, cemiyet ve aile teşkilatının tümü bu esaslardan ilham almaya başladı (Ağaoğlu, 2013: 64). O zamana kadar zincirlerle bağlanmış olan fertlerin kabiliyetleri bir sel gibi akmaya başladı (2013: 65) Biz de çürümüş ve ezilmiş ferdin haklarını teslim edip ona yeni bir ruh aşılmalıyız (2013: 67). Tüm bunlar için, önce milletin fertlerini egoizmden kurtarmaya bakmalıyız. Bu da ilk önce ferde saygı ile başlamalıdır. Aile teşkilatından, köy ve bucak teşkilatlarına varıncaya kadar saygı göstermeye, serbest rekabet alanında maddi ve manevi tüm kuvvetlerin gelişmesini sağlamaya koyulmalıyız (2013: 68).

yükselişini serbest ortaklık ve rekabete dayandırmıştır. Önceden beri ezilmiş ve kendini gösterememiş olan ferde bu alanı sağlayıp ona yeni bir ruh aşılama gerektiğini düşünmektedir. Ferdin maddi ve manevi kıymetlerini ortaya çıkarmaya başlaması için ise egoizmden kurtulması gerektiğini savunmaktadır. Türklerin tüm teşkilatlarını güçlendirmesi için fertle beraber ferdin yer aldığı tüm teşkilatlara serbest rekabet alanının verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Ağaoğlu'nun, bahsi geçen aynı kitabında millet unsuruna oldukça önem verdiği ve devletin kurucu milletinin Türkler olduğunu belirttiği yönünde bir analiz yapılmıştır¹³. Analizin dayandırıldığı açıklamalar şöyledir: Bu açıklamalarında, bir devletin kurucusu olan milletin öneminin üzerinde durmuştur. Bir devletin devamlılığının sağlanması için gerekli olanın geçici unsurların değil kalıcı unsur olan milletin devamlılığının sağlanması gerektiğini savunmuştur. Bizim devletimizin ise kurucusu olan Türklerin adından oluşan bir isimle anılması gerektiğini bu açıklamalarla ifade etmiştir. Devlet adamının görevinin ise, Türklerin şahsiyetini geliştirmek, maddi ve manevi olarak güçlendirmek olduğunu ileri sürmektedir.

Ağaoğlu'nun analiz edilen bu eserleri ve literatür taraması değerlendirildiğinde, Türkçülüğün en büyük amacının "milli bilinç" yaratmak olduğunu belirttiği görülmektedir. Ayrıca, eser analizlerinde Ağaoğlu'nun egoizm ve altruizm kavramlarına diğer unsurlardan daha fazla değindiği tespit edilmiştir.

2. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nda İslamcılık

Tezin bu bölümünde Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik düşüncesindeki İslamcılık akımına olan bakış açıları hem literatür hem de kendi eserleri bağlamında değerlendirilerek kapsamlı bir analiz sunulması amaçlanmıştır. Bu karşılaştırma, Gökalp ve Ağaoğlu'nun İslamcılığa olan bakış açılarındaki derinliği literatürde varılan ortak düşünceler ve kendi eserlerindeki yazılar ile ortaya koymaktadır.

¹³ Devlette tek esaslı olan unsur, devleti doğuran millettir. Bu sebeple, devletin tek tabii adının milletin adı olması gerekir (Ağaoğlu, 2013: 87). Devlet, milletin siyasi, iktisadi, içtimai teşkilatının hepsine denirken hükümet teşkilatın yalnızca bir kısmını, sülale ise sınırlı bir parçasını ifade eder (2013: 88) Bir devleti sülale ya da hükümet namıyla isimlendirmek kadar temelsiz bir hareket yoktur. Bu durumda sülale yıkılınca devletin de yıkılması ve çökmesi gerekir. Oysaki gerçekte devleti devlet yapan, devletin kurucusu bulunan millet devam eder. Devlet, kurucu olan milletin adını taşıyarak kendisinin de devamını idrak etmesi gerekirken, kendisini başka bir şey sanıyor. Bundan dolayı da milli tarihin kesildiğini ve birliğinin bozulduğunu söyleyebiliriz (2013: 88). Devlet adamı, prensiplerini ve ilhamlarını padişahın, saraydan değil, devleti kurmuş unsur olan millettten alacaktır. O, yalnızca milleti, milletin şahsiyetinin gelişmesini, maddi ve manevi olarak güçlenmesini düşünmekle mükelleftir (2013: 95).

Ziya Gökalp'in İslamcılık anlayışı için incelenen literatür taramasına göre, Gökalp'in İslamcılık anlayışının Türkçülük ile İslamcılığı bağdaştırmaya ve İslamiyet'e milli bir Türk niteliği kazandırmak istediğine yönelik genel bir anlayış hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Gökalp'in aşağıda yer alan eserlerindeki açıklamalar analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen iddiaların yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Gökalp'in eserlerinde yapmış olduğu bazı açıklamalar aşağıda analiz edilerek, İslamcılık hakkındaki düşüncesinin bir Türk-İslam medeniyeti yaratmak ve İslamcılık ile Türkçülüğün çatışmadığını vurgulamak olduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen açıklamalar ve yapılan analizler aşağıdaki gibidir;

1913'te Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Cemaat ve Cemiyet" adlı makalesinde, Muasırlaşmak kavramını tanımlayan ve ulaşmak istenilen medeniyeti ifade ettiği açıklamalarda bulunmuştur¹⁴: Gökalp bu açıklamalarında, muasırlaşmanın sanıldığı gibi Türklük ve İslamlığın arasının açılmasına sebep olmayacağını vurgulamaktadır. Aksine, Türklerin amacının bilim, bilgi ve akıl olarak diğer milletlere karşı üstün olan bir "Türk-İslam" medeniyeti yaratmak olduğunu savunmuştur.

1918'de yayımlanan "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı kitabında, Türkçülüğün muasır bir İslam Türklüğü için hazırladığı esaslar açıklanmaktadır¹⁵: Gökalp, sunduğu bu program ile Türkçülüğün İslamcılığa engel olmadığını, aksine Türkçülüğün güçlenmesinin İslamcılığı da güçlendireceğini savunmuştur.

1916'da İslam Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "İttihat ve Terakki Kongresi 6" adlı makalesinde, İttihat ve Terakki Kongresi'nde ileri sürülen fikirler hakkında açıklamalarda

¹⁴ Muasırlaşmak, bilim ve bilgi açısından hiçbir millettten geri kalmayacak bir seviyeye gelmektir. Bu seviyeye ulaşmak ne aile ve devlet ne de millet ve ümmetin sahip olduğu milli ve uluslararası bağlılıklara karşı bir durum oluşturmamaktadır. Biz Türkler akıl ve bilgi ile donanmış bir "Türk-İslam" medeniyeti inşa etmek isteriz (Gökalp, 2019: 137).

¹⁵ Türklerde milliyet hissiyatı uyanmaya başlayınca İslamcılığa muhalefetle itham edilmiştir. Halbuki Türkçülüğün hedefi muasır bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin beynelmilel bir programları olmalı ve başlıca esasları da şunlar olmalıdır (Gökalp, 2014: 46):

- 1- İslam toplulukları arasında ortak kullanılan Arap harflerini değiştirilmez şekilde korumak.
- 2- İslam ümmeti arasında terim kongreleri düzenleyerek ilim terimlerini ortak hale getirmek. Bu terimleri de Türkçeden, Arapçadan ve kısmen Farsçadan yapmak.
- 3- Uluslararası İslam eğitim kongreleri düzenleyerek ortak bir eğitimin kurulmasını sağlamak.
- 4- Tüm topluluklarda Hicret ile başlayan ortak bir güneş takvimi oluşturmak.
- 5- İslam topluluklarının cemaat teşkilatları arasında bağlantı sağlamak.
- 6- İslam uluslararasılığının sembolü olan hilalin kutsallığını korumak (2014: 46)

bulunmuştur¹⁶: Gökalp bu açıklamalarında, İttihat ve Terakki Fırkası'nın yaptığı kongrede kanaatinin İslamiyet ile modern uygarlığın uyumlu olduğu yönünde açıklamalar yaptığını ileri sürmüştür ancak bu Fırka'nın içerisinde ayrışmalar olduğunu da belirtmiştir. Ayrışmanın taraflarından bir kısmının Fırka'nın kanaatine katıldığını ancak diğer bir kısmının bu görüşe tamamen karşı çıktığını belirtmiştir. İki tarafa da eleştirilerde bulunarak toplumsal gerçeklikten uzak olduklarını ileri sürmüştür. Gökalp'e göre millet ne dinden ne de modern hayatın gerekliliklerinden vazgeçmemeli aksine ikisini uyumlu hale getirmeye çalışmalıdır.

1918'de Yeni Mecmua Dergisi'nde yayımlanan "Türkçülük Nedir 3" adlı makalesinde, İslamiyet'in yeni bir medeniyete geçebilmek için ne kadar uyumlu olduğunu gösteren açıklamalar yapmıştır¹⁷: Bu açıklamalarında, İslamiyet'in bir medeniyete diğer dinlerden daha kolay uyum sağlayabileceğini ifade etmiştir. Ona göre, İslamcılık, Türkçülük ve medeniyetçilik İslamiyet ile uyumludur ve bunlar takip edildiği sürece Türkler ideallerine kavuşacak gücü bulacaktır.

Gökalp'in, 1923'te yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında yaptığı bazı açıklamalar analiz edildiğinde, İslam bilgisinin halka doğru verilmediği ve önemli olanın dinin anlaşılması ve milli vicdanın uyandırılmaya çalışılmasını savunduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kitaptaki açıklamalar için yapılan analizler aşağıdaki gibidir¹⁸.

1) İslam birliğinin sanıldığı gibi Müslüman ülkelerine yardımcı olmadığını aksine gelişimine engel olduğunu savunmuştur. Çareyi de milli vicdanı uyandırmakta ve

¹⁶ İttihat ve Terakki Kongresi, icra ettiği ilmi münakaşa sonucunda, fırkanın hususi rengini belirleyen samimi bir kanaat gösterdi (Gökalp Z. , 2019b: 97). Bu kanaatin özünde, İslamiyet ile medeniyet-i asriyenin (modern uygarlık) tamamen uyumlu olduğuna inanmaları yatar. Bu görüşe sahip kişiler az değildi ancak aksine inanan bir zümre de vardı. Bu zümreye göre, İslamiyet hiçbir zaman medeniyet-i asriye ile uyuşmayacaktır (2019b: 97). Görüldüğü üzere bu iki zıt taraf, toplumsal gerçeklikten uzak bulunuyorlar. Milletimiz ne dininden vazgeçebilir ne de hayat-ı asriyenin (modern hayatın) zorunlu gerekliliklerinden. Hikmetin gereği, medeniyet-i asriye ile esasat- ı İslamiyeyi birbirleriyle uzlaştırmaya çalışmaktır (2019b: 98).

¹⁷ Hiçbir din, İslamiyet kadar bütün zamanlara ve milletlere uygulanabilir değildir (Gökalp Z., 2018a: 263). Çünkü yalnızca İslamiyet gerçeklik hükümlerinde aklı, değer hükümlerinde milletlerin örfünü esas kabul etmektedir. İslamiyet'te zamanların değişmesiyle hükümlerin değişmesi mümkün olduğundan asrileşmekte hiçbir mâni yoktur (2018a: 263). İslamcılık, Türkçülük ve medeniyetçilik mefkureleri Türklerin ne için yaşamaya değer olduğunu gösteren üç büyük güç kaynağıdır. Bu mefkureleri uyumlu bir şekilde takip ettikçe, Türkler yalnızca sarsıntılara karşı dirençli olmakla kalmayacak, hars ve medeniyet sahalarında da harikalar yaratacaktır (2018a: 267).

¹⁸ 1) Bir zamanlar, ittihad-ı İslam mefkuresi Müslüman ülkelerinin sömürgelerden kurtulmasını, bağımsızlığa ulaşmasını sağlayabilir zannediliyordu (Gökalp Z. , 2021: 110). Halbuki bu mefkure teokrazi ve klerikalizm gibi akımları doğurduğundan İslam aleminde milli vicdanların uyanmasına ve Müslüman kavimlerin gelişimine engel olmuştur. Bu da Müslüman milletlerin bağımsızlık kazanmasına engeldir. O halde, memleketimizde ve diğer İslam ülkelerinde milli vicdanı uyandırmaya ve kuvvetlendirmeye çalışmalıyız (2021: 111).

2) Dini Türkçülük; din kitaplarının, hutbeler ve vaazların Türkçe olması demektir. Bir millet, dini kitapları okuyup anlayamaz ise dinin hakikatini de öğrenemez. Hatipler ve vaizlerin söylediklerini anlamazlarsa da ibadetlerden zevk alamazlar (Gökalp Z. , 2021: 195). Bu sebeple, dini hayatımıza ferahlık vermek için Kur'an-ı Kerim'in, duaların, hutbelerin Türkçe okunması gerekir (2021: 196).

kuvvetlendirmekte aramıştır.

2) Türkçülüğün en önemli unsurlarından biri olan dinin anlaşılması için Türkçe dinlenmesi ve okunması gerektiğini savunmuştur.

Gökalp'in analiz edilen bu eserlerdeki açıklamaları ve literatür taraması değerlendirildiğinde, ona göre İslamcılığın en büyük amacı bir "Türk-İslam medeniyeti" yaratmaktır. İslamcılığı Türkçülük ile beraber değerlendiren Gökalp'in önem verdiği hususlardan birinin de dinin halk için anlaşılır bir dille ifade edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu'nun İslamcılık anlayışı için incelenen literatür taramasına göre, Ağaoğlu'nun İslamcılık anlayışının İslam dünyasının iyileştirilmesi çerçevesinde şekillendiğine dair genel bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Ağaoğlu'nun aşağıda yer alan eserlerindeki açıklamalar analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen bu iddianın yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ağaoğlu'nun 1911'de Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemleri-3" ve "Türk Alemleri- 8" makaleleri ve 1936'da yayımlanan "Üç Medeniyet" adlı kitabında yapmış olduğu açıklamaların analizine göre, İslam toplumlarının cehaletle mücadele ettiği ve kurtarılması gerektiği yönünde düşüncelerinin olduğu anlaşılmıştır. Bu problem için bulduğu çözümün, İslam toplumlarının fen ve sanayiye hâkim olan medeniyeti takip etmesi gerektiği yönünde olduğu gözlemlenmektedir. Bahsi geçen bu eserlerdeki açıklamalar için yapılan analizler aşağıdaki gibidir.

1911'de Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemleri-3" adlı makalesinde, İslam düşünürlerinin Batı karşısında izledikleri yollar hakkında açıklamalar yapmıştır¹⁹: Bu açıklamalarında, Türkler arasında meydana gelen İslamiyet kaygısından söz etmiştir. Doğu medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında geri kalışının sebeplerini arayan İslam düşünürlerinin izledikleri yollardan bahsetmiş ve eleştiriye tabii tutmuştur. İslam düşünürlerinin bu sebepleri ahlak bozukluğu, dini hükümlerin ve şerri hükümlerin anlaşılmasında gibi durumlara bağladığını ancak bunun eksik ve başarısız sonuçlandığını ifade etmiştir. Bu düşünürlerin, Batı'nın Doğu'yu din ve ahlak ile değil bilim ve fen ile yendiğini anlayamadıklarını ileri sürmüş, bu durumu da kusurlu bulmuştur.

¹⁹ Yirmi beş, otuz sene evvel, kendileri için hiçbir gaye-i emeli ve hedef taayyün etmemiş olan Türkler arasında son zamanlarda birtakım cereyanlar gözlenmektedir (Ağaoğlu, 2022: 51). Bu cereyanlardan bir tanesi İslamiyet kaygısıdır (2022: 52). İslam düşünürlerinin iddiası, Müslümanların ahlakını ıslah, ahkam ve kavaid-i şeriyeyi zamana göre diriltmekten ibaretti (2022: 53). Fakat sebep yalnız bunlar değildi ve İslam düşünürleri bu sebepleri göremediler. Mesela, Garb'ın Şark'a, diniyle, ahlakıyla değil, bilim ve fenni ile, medeniyetin yüksekliği ile, silahlarının mükemmeliyeti ile hâkim olduğu hususuna dikkat etmemişlerdi. İşte bu eksik bakışın yüzündendir ki tevessül etmiş buldukları vasıtalar kusurlu ve yetersiz oldu (2022: 53).

Ağaoğlu, aynı makalede, İslam toplumlarının gelişmesi için Avrupa'nın fen ve sanayisini alması gerektiğini savunan açıklamalarda bulunmuştur²⁰: Bu açıklamalarında, İslam toplumlarının cehaletten kurtulması için neresi olduğu fark etmeksizin fen ve sanayiye hâkim olan medeniyeti takip etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu medeniyete örnek olarak da Avrupa'yı göstermiştir. Avrupa'nın hâkim olduğu bu özellikleri İslam hakikatleriyle inceleyerek bozulmuş olan İslamiyet'in kurtarılabilceğini savunmuştur. Müslüman gençlerin ilmi araştırmalarının yardımıyla birlikte Müslüman milletlerde doğan ülkünün Türkler arasında görülen en önemli akımlardan birisi olduğunu belirtmiştir.

1911'de Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan "Türk Alemi- 8" adlı makalesinde, Din adamları ve teşkilatları hakkında açıklamalarda bulunmuştur²¹: Bu açıklamalarında, Türklere birlik olduklarını öğretebilmek için öncelikle dine ait doğru bilgiler vermek gerektiğini savunmuştur. Din eğitiminin ise kurulacak bir teşkilatla ve İslami değerleri hakkıyla bilen din adamlarıyla verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinin Türklerin dirliği için önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir.

1936'da yayımlanan "Üç Medeniyet" adlı kitabında, Dinin ele alış şeklini çağdaşlık açısından değerlendirmiştir²²: Bu açıklamalarında, dini dünya işlerinden ayırıp dini liderleri sınırlayan milletlerin çağdaş hale geldiğini belirtmiştir. Bizim de bulunduğumuz durumdan kurtuluşumuz için tek çarenin, dini maddi işlerden uzaklaştırmak olduğunu savunmuştur. İslamiyet'te değişmez olan tek şeyin inanış ve ibadetler olduğunu bu sebeple de dini kurumların yalnızca bunlarla ilgilenmesi gerektiğini ileri sürerek, dünyevi işlerin değişebilir ve

²⁰ Cehaleti def için bilimler, fenler ve sanayi kimlerin elinde bulunursa bulunsun, nerede olursa olsun alıp kendimize mal etmeliyiz. Avrupa'ya, bilim ve fenlerine yabancı kalmamalıyız (Ağaoğlu, 2022: 54). Bunun için en doğru vasıta, yeni bilimler ve fenler ile donanmış şekilde İslam hakikatlerini içtimai (toplumsal), ahlaki, siyasi ve iktisadi bakış açılarından incelemektir. Böylece alem-i İslam (İslam dünyası) kendi felaketlerine ilaç bulacaktır (2022: 55). Avrupa okullarına giden Müslüman gençler ilmi araştırmalara girerek, İslamiyet'in yeni bilim ve fenler, mevcut toplumsal ve siyasi teşkilat ile uyulaşabileceğini bildirdiler. Bu sayede alem-i İslam'da yeni bir gaye-i emel (ülkü) doğdu (2022: 55). Bu ülkü Türk aleminde görülen akımların birincisidir (2022: 56).

²¹ Türklere tek bir kütle olduklarını öğütleyebilmek için her şeyden önce dine ait doğru bilgiler vermek lazımdır. Bu da hakkıyla yetiştirilecek din bilginleri ile mümkün olabilecektir (Ağaoğlu, 2022: 143). Eğer bu halden kurtulmak ve kavmimizin birliğini temin etmek istiyorsak, din adamları sınıfının teşkilatına bir an önce girişmeliyiz. Dini rehberlik görevini, ciddi okullarda yetiştireceğimiz, irfan sahibi, İslami hakikatleri hakkıyla bilen din bilginlerine bırakmalıyız. Bu teşkilat, Türklüğün dirilmesi için en etkili faktörlerden birisi olacaktır (2022: 144).

²² Dini anlayış olarak, henüz orta çağ devrini geçmedik. Biz, dini yaradan ile kul arasındaki manevi bağı düzenleyen bir amil yerine, maddi ve manevi olmak üzere hayatımızın tüm kısımlarına hâkim bir bütün olarak kabul ederiz (Ağaoğlu, 2013: 29). Günümüzün çağdaş cemiyetleri ise bu anlayış tarzını dört yüzyıl önce geçirmişlerdir (2013: 29). Bugün çevremizdeki tüm cemiyetlerde ruhani zümre ve kilise bu durumu kabul etti. Artık, hiçbir yerde kanunlar koymaya, yasama meclislerini denetlemeye, fertlerin fikri cereyanlarına engel olmaya, milli hâkimiyetin üstünde hâkimiyet kurmaya yeltenemez (2013: 35). Bizim takip edeceğimiz yol ise ya mahvolmaya razı olmak ya da aynı esasları kabul etmektir (2013: 39). Bu sebeple kendimiz için çizeceğimiz prensip şundan ibarettir: İnançlar ve ibadetler bağlamında dine bağlıyken, dünya işlerinde tamamen serbestiz. Bu işleri, maddi hayatın menfaatini göz önünde tutarak düzenlemek hakkına sahibiz (2013: 42).

düzenlenebilir olduğunu savunmuştur.

1911’de Türk Yurdu Dergisi’nde yayımlanan “Türk Alemi-5” ve “Türk Alemi-6” adlı makalelerinde, İslam medeniyetinin Türkçülük ile güçleneceği ve Türkçe dini eğitim verilmesinin bunun için en önemli husus olduğu olduğunu savunduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen bu makalelerdeki açıklamalar için yapılan analizler aşağıdaki gibidir:

1911’de Türk Yurdu Dergisi’nde yayımlanan “Türk Alemi- 5” adlı makalesinde, milliyetçilik ile İslamiyet’i değerlendiren açıklamalarda bulunmuştur²³: Bu açıklamalarında, Müslüman Milletlerden olan bir Türk olarak, İslam medeniyetinin güçlenmesi ve yeniden ayağa kalkması için önce dini eğitimin Türkçe verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bir millet kendini kuvvetlendirmedikçe İslamiyet’i de diriltemeyecektir. Dolayısıyla, milliyetçilik için çalışmanın aslında İslamiyet için çalışmak olduğunu ifade etmiştir.

1911’de Türk Yurdu Dergisi’nde yayımlanan “Türk Alemi- 6” adlı makalesinde, Türk kavmi için İslamiyet cereyanının ne anlama geldiğini belirten açıklamalarda bulunmuştur²⁴: Bu açıklamalarında, İslamiyet’in korunması için öncü olan Türk milletinin, İslamiyet akımını kabul etmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Ağaoğlu’nun analiz edilen eserlerindeki açıklamalar ve literatür taraması değerlendirildiğinde, ona göre İslamcılığın en büyük amacı İslam medeniyetinin iyileştirilmesidir. İslamcılığın Türkçülük ile güçleneceğini düşünen Ağaoğlu’nun önem verdiği hususlardan birinin de dinin Türk dili ifade edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

3. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu’nda Batıcılık

Tezin bu bölümünde Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu’nun milliyetçilik anlayışlarındaki Batıcılık akımına bakış açıları hem literatür hem de kendi eserleri bağlamında değerlendirilerek kapsamlı bir analiz sunulması amaçlanmıştır. Bu karşılaştırma, Gökalp ve Ağaoğlu’nun

²³ İslam denildiği zaman, dince tek bir kütle hayal edildiği gibi yaşam tarzı, lisan, hayat şartlarıyla beraber renkli ve çeşitli yığınlarda cisimleşiyor (Ağaoğlu, 2022: 122). Örneğin, bu yığınlar arasında Türk yığını olarak bulunuyorsam, İslam medeniyetinin dirilmesi ve yenilenmesi için mahalli şartları dikkate alarak teşebbüslerimi bu şartlara uyduracağım. Mesela bir gazete çıkaracak, okul açacak ve iktisadi bir işletme kuracağım. Açacağım kurumlarda Türk dili kullanılmaz ve Türk menfaatlerine uyulmaz ise başarılı olamam (2022: 122). İslamiyet’in dayanıklılığı onu teşkil etmekte olan parçalar ile orantılıdır. Milliyetçiliğe hizmet etmek aslında İslamiyet’e hizmet etmek demektir. Bütün Müslüman milletler kudret ve kuvvet kazanmış olsalardı İslam alemi bugünkü gibi aşağı derecelere düşmüş olmazdı (2022: 123).

²⁴ Kavmiyetin en mühim esaslarından biri olan din, insanları birbirine bağlamak için en büyük ve etkili amildir(faktör) ve hatta lisandan sonra yegâne amildir (Ağaoğlu, 2022: 72). Türklere geçerseniz, Türklerin mukadderatı(kaderi) tarihi devirlere geçtiklerinden beri İslamiyet’in mukadderatı ile ayrılmayacak kadar bağlıdır (2022: 73). Türk kavmi, İslamiyet’i muhafaza ve müdafaa vazifesini kendi omzuna almıştır. Türk için İslamiyet yalnızca bir din değil, kavmi bir dindir (2022: 74). Türklerin içinde kavmiyet hissine kapılmış olanlar ister istemez İslamiyet cereyanını kabul etmeye mecburdurlar. İslamiyet’i kavmin sağlam bir direği olarak sayacaklardır (2022: 75).

Batıcılığa olan bakış açılarındaki derinliği literatürde varılan ortak düşünceler ve kendi eserlerindeki yazılar ile ortaya koymaktadır.

Ziya Gökalp'in Batıcılık anlayışı için incelenen literatür taramasına göre, Batıcılık ile çağdaşlaşmayı özdeş olarak ele aldığı, kültürü özümseyerek Batı medeniyetine geçilmesi gerektiğini savunduğu, körü körüne bir Batılılaşmaya karşı çıktığı, Batıcılığı bilim vb. teknikler ile sınırlandırdığı yönünde genel bir anlayış hakimdir. Gökalp'in aşağıda yer alan eserlerindeki ilgili açıklamalar analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen iddiaların yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Gökalp'in, analiz edilen eserleri ve literatür taraması değerlendirildiğinde, milli kültürü tüm unsurların üstünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Yapılan analizlere göre Gökalp'in Batıcılık anlayışı, teknoloji, sanayi vb. alanlarda Batı gibi gelişip, kültürel bağlamda taviz verilmemesidir. Bahsi geçen eserlerde yaptığı açıklamaların analizi aşağıdaki gibidir;

1916'da Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye II" adlı makalesinde, Avrupa medeniyeti geleneklerini alabilmenin şartlarını açıklamıştır²⁵: Bu açıklamalarında, Avrupa medeniyetinin de diğer medeniyetler gibi Türk kültürüne alınabileceğini ancak alınmadan önce denetime tabi tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bu durumun tam anlamıyla gerçekleşebilmesini milli kültürün kabul edilmesiyle ilişkilendirmiştir.

1916'da Muallim Mecmuası Dergisi'nde yayımlanan "Milli Terbiye IV" adlı makalesinde, Asri terbiye ile asri talim arasındaki farklara değinen açıklamalarda bulunmuştur²⁶: Bu açıklamalarında, bireyin ahlaki ve sosyal anlamda modern standartlara uygun olarak yetiştirilmesi anlamına gelen "asri terbiye" nin milli kültürün bilinçli hale gelmesiyle gerçekleştirilebileceğini ve bunun dışarıdan alınamayacağını ileri sürmektedir. Okulda verilen dersler, akademik ve bilimsel eğitim anlamına gelen "asri talim" in ise fenniyatın fertlere öğretilmesi olduğunu ifade etmiş, bunun ise dışarıdan alınabileceğini belirtmiştir. Hars ve terbiye anlamında milli kalmamız gerekirken fenniyat anlamında

²⁵ 20.yüzyılın en gelişmiş milletleri medeniyetin sahipleridir. Milli harsımız, bu yeni medeniyetin ilkelerini kabul etmiştir (Gökalp Z. , 2019c: 154). Türk ve İslam medeniyetlerinin gelenekleri gibi, Avrupa medeniyetinin gelenekleri de gümrüklerde denetlenmek şartıyla harsımızın sınırlarını geçmeye izinlidir. Her milletin siyasi ve iktisadi sınırlarının olması gerektiği gibi harsi sınırları ve gümrükleri de olması lazım gelmektedir. Avrupa medeniyetleri fertlerin kabulüyle harsa geçmiş olup, milli harsın kabulünden sonra gerçek anlamda fertlere geçebilecektir (2019c: 154).

²⁶ Asri(modern) bir terbiye ancak asri bir devlette bulunabilir. Bu da ancak, milli harsın bilinçli bir hal almasıyla meydana gelebilir, dışarıdan alınmaz (Gökalp Z. , 2019c: 168). Avrupa'dan ne değer yargıları ne hars ne de terbiye almak zorunda değiliz (2019c: 170). Asri talim (öğretim) ise, farklı bir niteliğe sahip olup, fenniyatın milli fertlere öğretilmesidir. Asri fenniyat her zaman milletin içinde bulunmaz, dışarıda bulunur ve dışarıdan alınır. Asri fenniyat bugün, asri medeniyet olan Avrupa medeniyetinin temelini oluşturmaktadır (2019c: 168). Hars ve terbiye anlamında Avrupa medeniyetine muhtaç olmadığımız halde, fenniyat ve talim anlamında son derece muhtacız. Avrupanın bütün fenniyatını almaya çalışıp, harsımızı yalnızca kendi vicdanımızda arayalım (2019c: 171).

yüzümüzü Avrupa medeniyetine dönmemiz gerektiğini savunmuştur.

1923'te Küçük Mecmua Dergisi'nde yayımlanan "İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?" adlı makalesinde, milli bir sanayiye sahip olmanın önemini belirten açıklamalarda bulunmuştur²⁷: Bu açıklamalarında, modern bir devletin büyük sanayiye sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Sanayi konusunda bizden ileride olan Avrupa'nın en gelişmiş tekniklerini almamız gerektiğini ve bunun da ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.

1918'de Yeni Mecmua Dergisi'nde yayımlanan "Türkçülük Nedir 2" adlı makalesinde, Gölge ve Kuvvet fikirlerinin üzerinde duran açıklamalar yapmıştır²⁸: Bu açıklamalarda, medeniyeti bir bitkiye benzeterek milli kültüre aşılmadığı sürece verimsiz olacağını savunmuştur. Tanzimatçıları milli kültür oluşturmaya çalışmadıkları için eleştirmiş, Türkçülerin bundan ders aldığını ileri sürmüştür. Gökalp, Avrupa'nın medeni fikirlerinin yüzeysel ve geçici olarak değil köklü ve kalıcı değişimlerle toplumun ilerlemesine yardımcı olacağını belirtmiştir.

1918'de Yeni Mecmua Dergisi'nde yayımlanan "Maarif ve Hars" adlı makalesinde, Maarif ile medeniyeti ilişkilendiren açıklamalarda bulunmuştur²⁹: Bu açıklamalarında, pozitif bilim ve teknik uygulamaların tüm milletlerde ortak olması gerektiğini savunup, bunu gerçekleştirmek için alınması gereken eğitimin tamamen Avrupa'dan alınması gerektiğini ifade etmiştir. Türkçülüğün amaçlarından birisinin de bu eğitimi yaymak olduğunu belirtmiştir.

²⁷ Asri (modern) devlet, büyük sanayiye sahip bir devlet demektir. Bu sebeple, yeni Türkiye asri bir devlet olmak için milli bir sanayiye sahip olmaya çalışmalıdır. Yeni Türkiye, Avrupa'nın en gelişmiş fenniyatını derhal almak zorundadır. Nasıl ki milli olarak askerlikte Avrupa'ya yetiştiyse sanayide de bunu başarmamız lazımdır. Buna da Avrupa'nın en son gerçekleştirdiği fenni ilerlemelerden başlamalıyız (Gökalp Z., 2018b: 289). Bunun gerçekleşmesi için de nasıl askerlik devletin teşebbüsüyle Avrupa'ya yetiştiyse büyük sanayinin tüm alanlarını da memleketimize getirecek olan devlettir (2018b: 290).

²⁸ Medeni unsurlar milli hars tarafından kabul edilmedikçe, milletin hayatına geçemez. Buna Avrupa medeniyeti delildir. Avrupa ilimleri milli örfümüz tarafından kabul edilmedikçe eğitime ve hayata giremez (Gökalp Z., 2018a: 258). Medeniyet bir nebattır (bitki), milli hars üzerine aşılardan yemiş veremez. Tanzimatçıların başarısız olmasının nedeni milli harsı oluşturmaya çalışmadan Avrupa medeniyetini almaya çalışmalarıdır. Türkçüler ise bundan ders alarak milletin hars sahibi yapılması sonra uygarlaştırılması gerektiğini anladılar. Böylece Avrupa'nın medeni fikirleri bizde "Gölge Fikirler" olarak kalmayacak "Kuvvet Fikirler" şeklini alacaktır (2018a: 258).

²⁹ Medeniyet, tüm milletlerde ortak olması gereken müspet ilimler (pozitif bilimler) ile fenni uygulamaların toplamıdır. Bundan dolayı, maarifin (eğitimin) bu kısmını düzenlemek için başvuracağımız yer dosdoğru Avrupa'dır (Gökalp Z., 2018a: 434). Maarifimizi bir taraftan beynelmilel (uluslararası) medeniyete diğer taraftan milli harsa uydurmak Türkçülüğün gayelerindedir. Bu amacın gerçekleşmesi ile maarif, milli harsa ve beynelmilel medeniyete uygun olacağı için hem milli hem de asri hale gelecektir. Türkçülüğün gayelerinden bir diğeri de bu maarifi tüm Türklere yaymaktır (2018a: 437).

1918'de yayımlanan "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı kitabında çağdaşlaşmak üzerine açıklamalarda bulunmuştur³⁰: Bu açıklamalarda, çağdaşlaşmayı Avrupa'ya ihtiyacın kalkmasıyla ilişkilendirmiştir. Üzerinde durduğu kavramlardan Türkleşmek ve İslamlaşmanın çağdaşlaşma fikriyle ters düşmediğini ileri sürmüştür. Bu çağdaşlaşma için ise Avrupa'dan manevi değil yalnızca ilmi ve fenni araçları almamız gerektiğini savunmuştur.

1923'te yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında, Batı medeniyetine geçmenin zorunluluğunu anlatan, geçişte yaşanan sıkıntılardan bahsettiği ve hangi yöntemlerin kullanılması gerektiğini anlatan açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu eserdeki ilgili açıklamalara yönelik analizler aşağıdaki gibidir³¹:

1) Osmanlı'nın Doğu medeniyetini terk edip Batı medeniyetine geçmesi gerektiğini savunmuştur. Bunu yapabilmek için de Batı medeniyetini milli harsa aşlamayı önermiştir.

2) İki farklı medeniyetin birleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu sebeple Tanzimatçıları eleştirmekte, Türkçülere ise önerilerde bulunmaktadır. Ona göre, Tanzimatçılar ikilik çıkartmaya çalıştığı için başarısız olmuştur. Türkçülerin ise Batı medeniyetine girmek için öngördükleri şartları başarılı bulup milli harsa dikkat çekmiştir.

3) Müslüman milletlerin askeri ve siyasi alanlarda kendini geliştirmedeği bu sebeple Avrupalı milletlere nazaran geri kaldığını ifade etmiştir. İslam dünyasını bu geri kalmışlıktan kurtarabilmek için de Avrupalılar gibi kendilerini kuruluşlar bakımından geliştirmeleri gerektiğini ileri sürüp bunun çözümünü de Avrupa medeniyetine girmekte görmüştür.

³⁰ Bugün bizim için muasırlaşmak, Avrupalılar gibi zırhlı gemiler, tayyareler, otomobiller yapıp kullanabilmek demektir (Gökalp Z., 2014: 19). Şekilce ve yaşayışça Avrupalılara benzemek muasırlaşmak değildir. Ne zaman malumat(bilgiler) ve ürünlerin alınıp satılması için Avrupalılara ihtiyaç duymazsak o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız (2014: 19). Türkleşmek, İslamlaşmak ülkeleri arasında bir zıtlık olmadığı gibi bunlarla muasırlaşmak ihtiyacı arasında bir zıtlık yoktur (2014: 20). Asriyyet ihtiyacı bize Avrupa'dan sadece ilmi ve fenni araçların alınmasını emrediyor. Avrupa'da dinden ve milliyetten kaynaklanan manevi ihtiyaçlarımız vardır ancak bu ihtiyaçların Garp'tan alınması gerekmez (2014: 20).

³¹ 1) Batı medeniyetinin, Doğu medeniyetinin her alanda yerine geçmesi kesinleşince Türkiye'de de Batı medeniyetine geçmek zorunlu hale geldi (Gökalp Z. , 2021: 73). O halde, Doğu medeniyeti dairesinde bulunan Osmanlı medeniyeti kalkacak ve onun yerine İslam dinine mensup bir Türk harsıyla beraber Batı medeniyeti geçecekti. Türkçülüğün vazifesi, hem Türk harsını arayıp bulmak hem de Batı medeniyetini alarak milli harsa aşılacaktır (2021: 73).

2) Tanzimatçılar, Batı medeniyeti ile Osmanlı medeniyetini birleştirmeye çalışmışlardı. Oysa iki zıt medeniyet bir arada yaşayamaz, birbirlerini bozmaya sebep olurlar (Gökalp Z. ,2021: 74). Bu sebeple başarılı olamamışlardır. Türkçülere gelince, Türk ve Müslüman kalmak şartı ile Batı medeniyetine girmek istedikleri için başarılı olacaklardır. Ancak önce milli harsımızı meydana çıkartmak daha sonra Batı medeniyetine girmek gereklidir (2021: 74).

4) Avrupai bir millet olarak sayılmak için Japonları örnek alabileceğimizi ifade edip, onlar gibi milli kültür ve milli dinimizi korursak tereddütlere de gerek kalmayacağını savunmuştur.

Gökalp'in, analiz edilen eserleri ve literatür taraması değerlendirildiğinde, milli kültürü tüm unsurların üstünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Yapılan analizlere göre Gökalp'in Batıcılık anlayışı, teknoloji, sanayi vb. alanlarda Batı gibi gelişip, kültürel bağlamda taviz verilmemesidir.

Ahmet Ağaoğlu'nun Batıcılık anlayışı için incelenen literatür taramasına göre, Ağaoğlu'nun Batıcılığa bütünsel yaklaştığı ve Batı medeniyetine geçiş sürecinde vazgeçilemeyecek tek ögenin dil olduğunu savunması üzerine genel bir anlayış hakimdir. Ağaoğlu'nun, eserlerindeki ilgili açıklamalar analiz edildiğinde, literatürde genel kabul görülen iddiaların yapılan analizler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bahsi geçen eserlere yönelik analizler aşağıdaki gibidir:

Ağaoğlu'nun incelenen eserleri arasında yer alan, 1939'da yayımlanan "Ben Neyim" adlı kitabında, Doğu'nun Batı'dan neden geri kaldığını ifade eden açıklamalarda bulunduğu görülmektedir³²: Bu açıklamalarında, Batı ile Doğu'da ki bireylerin toplumdaki diğer bireylere olan yaklaşımını ele almıştır. Batı'daki bireylerin diğerlerine karşı kendini vazifeli ve sorumlu hissederken Doğu'daki bireylerin daha bencil olduğunu savunmuştur. Batı'nın Doğu'dan daha kuvvetli olmasını buna bağlarken Doğu'nun bireylerindeki bencilliği üç sebebe bağlamıştır. Bu sebeplerin üçü de aslında toplumdaki bireylerin birbirinden kopuk olmasına bağlanmaktadır. Toplumdan dışlanan kadınlar, her bireye ulaşmayan ve konuları sınırlı tutulan eğitim ve edebiyat, düzenin olmayıp baskıların olduğu bir cemaat ile bireyler birbirinden kopuk, bencil bir hale gelmiştir.

3) Müslüman milletler önceleri Avrupalılar ile siyasi ve askeri güç olarak eşit hatta bazen üstün iken Avrupa'da oluşturulan iş bölümleri neticesinde geride kalmaya başlamışlardır (Gökalp Z. , 2021: 91). Avrupalıların sanayide ilerleyerek tank, uçak, zırhlı otomobil gibi savaş aletleri yapabilmesine rağmen biz karşılık olarak top ve tüfek kullanmak zorundayız. Bu şekilde, İslam alemi Avrupa'ya nasıl karşı durabilecek? Bu dini ve vatani tehlikeler karşısında tek bir kurtuluş çaresi vardır o da; askeri, hukuki, ilim ve sanayi gibi kuruluşlarda Avrupalılar kadar ilerlemektir. Bunun için yapılacak tek şey Avrupa medeniyetine tam olarak girmektir (2021: 92).

4) Japonlar Avrupai bir millet sayılmalarına rağmen biz hala Asya milleti olarak sayılmaktayız. Bunun nedeni Avrupa medeniyetine tam olarak girmememizdir (Gökalp Z. , 2021: 93). Japonlar milletlerini ve dinlerini korumak şartı ile Batı medeniyetine girdikleri için Avrupalılara yetiştiler. Japonlar böyle yaparak nasıl milli kültürlerinden ve dinlerinden bir şey kaybetmediyse biz de tereddüt etmemeliyiz (2021: 93).

³² Garp'da altruizm, Şark'ın hayaline bile gelmeyecek şekiller almıştır. Şark'ta bazen milyonlarca insanın arasında yaşayan bir fert tek başına bırakılır. Garp'da böyle değildir. Herkes düşünülmüş ve kimse unutulmamıştır (Ağaoğlu, 2020: 36). Garp'ın altruizm, Şark'ın ise egoizm lehine bu kadar bozulmuş olmasının üç sebebi vardır. Bunlar Aile ve ailede kadının konumu, Mektep ve edebiyatın tesirleri, çok uzun süren anarşik baskının etkisidir (2020: 37).

Ağaoğlu'nun Batıcılık anlayışına ışık tutan, 1936'da yayımlanan "Üç Medeniyet" adlı kitabında, Batı medeniyetinin üstünlüğünü vurgulayıp yok olmamak için tek kurtuluş yolunun bu medeniyete girmek olduğunu savunduğu, bu medeniyete girmek için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği ve hangi ögelerin muhafaza edilip hangi ögelerden vazgeçilebileceği hakkında açıklamalar yaptığı analiz edilmiştir³³: 1) Batı medeniyetinin diğer medeniyetlerden üstünlüğünü açıkça belli etmiştir. Gerisinde kalan medeniyetlerin tek kurtuluş yolunun ise Batı medeniyetine girmek olduğunu savunmuştur. Ağaoğlu'na göre Batı medeniyetine ancak onun tüm unsurları alınarak girilebilir, süzgeçten geçirilmesi mümkün değildir.

2) Milletler için değişmeyen tek unsurun dil olduğunu savunmuştur. Ağaoğlu'na göre bir medeniyete geçen her millet aslında kendi şahsiyetini taşır. Bir medeniyete geçerken onun tüm unsurları alınsa bile her millette bu unsurların farklı şekil aldığını ifade etmektedir. Bir medeniyete geçişin milletin şahsiyetine zarar vermeyeceğini, aksine onu güçlendireceğini savunmuştur.

3) Cemiyet hayatına ruh kazandıracak olan aile, din, felsefe, edebiyat, müzik ve tiyatro teşkilatlarının toplumumuzdaki eksik yönlerinden bahsetmiştir. Ağaoğlu'na göre tüm bu teşkilatlardaki sorunlar çözülmeyen, ortak fikir ve hisler sağlanmadan şuurlu bir zümrenin

³³ 1) Medeniyet, "hayat tarzı" demektir. Buda- Brahman, İslam, Avrupa ve Batı medeniyeti olarak bölünmüştür (Ağaoğlu, 2013: 19). Batı medeniyetinin galip diğer iki medeniyetin ise mağlup durumda olduklarını görüyoruz (2013: 22). İslam ve Buda-Brahman medeniyeti, Batı medeniyetinin şahsiyetini kabul etmek ve iradesine tabi olmak zorundadır (2013: 23). Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmeyen hemen hemen kimse kalmamıştır. Ancak bu üstünlüğü, o medeniyetin yalnız bilim ve fennine bağlayıp diğer yönlerinden vazgeçmek isteyenler vardır. Bu kişiler, o medeniyetin süzgeçten geçirilmesini istiyorlar. Bu kişiler, medeniyetin ne olduğunu kavrayamayanlardır. Medeniyet, bölünemez bir bütündür. Süzgeçten geçirilip parçalanamaz (2013: 23). Batı hayatı bütünüyle bizim hayatımızın önüne geçmiştir. Bundan dolayı kurtulmak istiyorsak, hayatımızın bütünüyle, kafamız, görüş tarzımız, kalbimiz ve zihniyetimiz ile ona uyum sağlamalıyız. Bunun dışında bir kurtuluş yoktur (2013: 25).

2) Bir milletin tarihinde değişmezlik derecesine varan ve en sağlam olan amil dildir. Dil mahiyeti değişmeden gelişme özelliğine sahiptir. Şahsiyet ve özlük, dille beraber milletin maddi varlığıdır ve onu başka vücutlardan ayıran taraflar vardır (Ağaoğlu, 2013: 25). Aynı medeniyetin birçok değişik müesseseleri, belirtileri farklı milletlerin ruhlarından geçerken çeşitli şekil ve renk alır. Her millet, onlarda kendine has olan doğuştan şahsiyeti dönüştürür (2013: 26). İnsan, her yerde insandır ve işine yarayan her şeyi her yerden alabilir. Bununla şahsiyetini kaybetmeyip, aksine desteklemiş ve kuvvetlendirmiş olur (2013: 26).

3) Cemiyet, ortak duygu, düşünce ve ideal taşıyan, şuurlu bir zümre demektir. Ne yazık ki bizde böyle bir zümre yoktur (Ağaoğlu, 2013: 75). Bu şekilde bir cemiyet uzun süre hayatta kalabilir mi? Batı, teşkilatlarında ortak fikir ve hisleri yakalayabilmiştir. Biz de hayatta kalabilmek için bu yeni medeniyet zümresine girdik. Başarılı olmak istiyorsak, hayatımızın tüm temellerini bu yeni medeniyete göre kurmalıyız. Diğer türlü kurtuluş olmayacaktır (2013: 86).

4) Ya iflas etmiş olan geleneklere sadık kalıp tamamen yok olacağız ya da tüm bu geleneklerden tamamıyla ayrılarak hayatımızı yeni esaslar üzerine kuracağız. Yüzlerce yıl önceki esaslardan bugün yardım istemek, ölümlerden can ummaya benzemektedir (Ağaoğlu, 2013: 100). Daha kesin çarelere başvurma zorunluluğu vardır. Gerek hükümet gerek ise hukuk alanlarında zihniyetimiz kökünden değişmelidir. Bu da taklit etmeye mecbur kaldığımız medeni zümrenin zihniyetini, anlayış tarzlarını olduğu gibi kabul etmekle olabilir (2013: 102). Ya çağa uyararak teşkilatlarını olduğu gibi, ruhları ve kalıpları ile kabul edip uygulayacağız ya da mahvolmaya razı olacağız (2013: 103).

oluşturulması mümkün değildir. Bu sorunun ise, bahsedilen tüm teşkilatlarda gelişmiş bir seviyeye gelen Batı medeniyetini tümüyle alıp, tüm teşkilatlarımızı bu yeni medeniyete göre kurarak czmleneceğini ifade etmektedir.

4) Devlete zarar vermeye başlayan geleneklerin artık bırakılması gerektiğini ve bunu taklit ettiğimiz cğdaş medeniyet ile yapabileceğimizi ifade etmektedir. Taklidin bir içe yaramadığını, geleneklerden hala kopulmadığını açıklayarak czmn taklidi bir kenara bırakıp cğdaş medeniyeti doğrudan doğruya almakta yattığını savunmaktadır. Bu gerçekleşmediği takdirde mahvolacağımızı açıkça belirtmektedir.

Ağaoğlu'nun, analiz edilen eserleri ve literatür taraması değerlendirildiğinde, Batıcılığı maddi ve manevi olmak üzere tüm yönleriyle ele aldığı ve kurtuluş olarak tek careyi Batı medeniyetine girmekte bulunduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde etkili olan milliyetçilik anlayışlarını, Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun bakış açıları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Literatür taraması ve ilgili eserler incelenerek yapılan analizler, her iki düşünürün modernleşmeyi savunduğunu, ancak bu süreci farklı yönlerden ele aldıklarını ortaya koymuştur. Osmanlı aydınları, imparatorluğun çöküşünü engellemek ve modernleşme sürecini yönlendirmek amacıyla çeşitli fikir akımları geliştirmiştir. Bu doğrultuda "Türkçülük", "İslamcılık" ve "Batıcılık" gibi yaklaşımlar şekillenmiş ve her biri farklı çözümler sunmuştur. Türkçülük, Türk milletini uyandırmak ve tehlikeye düşen varlığını korumak için yapılan bir hareket olarak milli kimliğin ve dil birliğinin güçlendirilmesini savunurken, İslamcılık ortak bir dini aidiyet temelinde toplumun birlik içinde tutulmasını hedeflemiş, bu hedef doğrultusunda da İslamcılarının mücadeleleri Doğu-Batı karşılaştırması çerçevesinde şekillenmiş ve İslam'ın Batı'ya muhtaç olduğu ancak Batı'dan ne alınmalı ne alınmamalı sorularına cevap aramışlardır. Batıcılık ise, Osmanlı'nın modernleşmesini ve Batı medeniyetinin kurumlarının benimsenmesini öngörmüştür. Bu süreçte, batılılaşmayı savunanlar arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış, bu yaklaşımlar maddi ve manevi unsurlar ile ele alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına ve sonraki dönemde Türk siyasal hayatına damga vuran milliyetçilik anlayışının ortaya konulması günümüz Türkiye'deki siyasal hayatın da anlamlandırılmasında büyük önem taşımaktadır. Söz konusu dönemin milliyetçilik anlayışının oluşumunda ise birçok düşünür rol oynamasına rağmen, mücadele genel olarak iki düşünce arasında şekillenmiştir: Bir tarafta Ziya Gökalp'in başını çektiği daha kültürelci ve geleneksel bir akım, diğer yanda ise Ahmet Ağaoğlu'nun ön planda olduğu batıcı ve modernist akım. Gökalp'in düşüncesinin temelinde, Batı medeniyetinden yalnızca ihtiyaç duyulan ve kültürü bozmayacak unsurların alınması gerekliliği fikri baskın rol oynarken, Ağaoğlu'nun yaklaşımında Batı medeniyetinin tamamen ve bir bütün olarak alınması gerekliliği / zorunluluğu temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada her iki düşünürün milliyetçilik anlayışındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebilmek amacıyla; o dönem milliyetçiliğinin üç kurucu unsuru olan Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık konularındaki yaklaşımları üç hipotez ile araştırılarak analiz edilmiştir.

Tezin birinci hipotezi olan, Ziya Gökalp'in Milliyetçilik anlayışında en önemli kavramın kültür olduğu ve temel olarak ele aldığı unsurun kültür olduğu doğrulanmıştır. İkinci hipotez olan Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçiliğinde en önemli kavramın Batılılaşmak olduğu ve

Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık akımlarının hepsini Batı unsurları ile bir bütün olarak değerlendirdiği ortaya konmuştur. Tezin son hipotezini oluşturan Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçiliğin gerekli olduğu ancak buna ulaşmada izledikleri yolların birbirinden farklı olduğu da yapılan çalışma ile doğrulanmıştır.

Gökalp, kültürel milliyetçiliği merkeze alarak modernleşmenin ancak milli kültürün korunarak gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu doğrultuda, Batı'dan yalnızca bilim ve teknolojinin alınması gerektiğini savunmuş, İslam'ı ise toplumsal ve kültürel bir unsur olarak değerlendirmiştir. Gökalp'in yaklaşımı, ulus-devlet inşasında kültürel bütünleşmenin önemini vurgulamış, Batıcılığın kültürel öğelerin korunarak ve sınırlı bir şekilde uygulanarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ağaoğlu ise Türkçülüğü, birey merkezli bir milli bilinç oluşturma süreci olarak değerlendirirken, İslamcılığı daha liberal bakış açısıyla ele almıştır. Batıcılığı ise yalnızca teknik ve bilimsel unsurlar ile değil, aynı zamanda toplumsal yapının dönüşümüyle birlikte ele almıştır. Bireysel özgürlükler ve demokratikleşme çerçevesinde Batı'nın maddi ve manevi olmak üzere tüm unsurlarının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkçülük konusunda; her iki yazarın bir Türk kimliği yaratmak için milli şuurun en önemli etkenlerden biri olduğu konusunda hemfikir oldukları görülürken; Gökalp'in Türkçülük anlayışının kültürel unsurlar üzerine inşa edildiği, Ağaoğlu'nun ise bireysel unsurlara daha fazla vurgu yaparak bireyin özgürleşmesini ön plana aldığı tespit edilmiştir. Her iki düşünürün gözle görünür şekilde ayrıldığı noktalardan birisi İslamcılık konusundadır. İslam medeniyetinin güçlenmesi için dini eğitimin Türkçe verilmesi hususunda hemfikir oldukları görülmekle beraber; Gökalp'in İslamcılığı kültürel unsurlarla değerlendirdiği, Ağaoğlu'nun ise bireysel bir yaklaşımı benimsemesinden dolayı özellikle ibadet konusunun toplumun diğer kurumlarından ayrılması gerekliliği üzerinde durduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Ağaoğlu'nun bu konudaki düşüncesinin daha seküler olduğu ve Cumhuriyet'in ilk döneminde daha etkili olduğu söylenebilir. Gökalp ve Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışındaki asıl fark ise Batıcılık konusunda belirginleşir. Gökalp, Batı'nın sadece bilim ve teknoloji gibi unsurlarının alınarak toplumun kültürel öğelerinin korunması gerektiğini savunurken, Ağaoğlu her medeniyetin bir bütün olduğunu ve kültürel öğeler de dahil olmak üzere Batı'nın tüm unsurlarının alınması gerektiğini iddia etmiştir.

Gökalp ve Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışları arasındaki farklılıkların temelinde, yetiştikleri sosyal çevreler ile dönemin siyasal koşulları etkili olmuştur. Gökalp, Osmanlı'nın yıkılış sürecinde milletin birlik ve bütünlüğünü korumanın gerekliliğine inanırken, Ağaoğlu bireysel özgürlükleri ön planda tutmuştur. Ayrıca, Gökalp'in fikirleri daha çok devlet-merkezli bir milliyetçilik anlayışıyla şekillenirken, Ağaoğlu'nun fikirleri bireyin öncelendiği bir anlayış ile şekillenmiştir. Bu farklılıkların temel nedenlerinden biri, iki düşünürün eğitim aldığı ve etkilendiği çevrelerdir. Gökalp, Durkheim'in sosyolojik yöntemlerinden etkilenmiş ve milli kimliğin inşasında kültürel öğelerin önemini vurgulamıştır. Ağaoğlu ise Renan'ın millet anlayışından etkilenerek, milliyetçiliğin bireysel irade ile şekillenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Bu bağlamda, her iki düşünür de Türk modernleşmesinin farklı yönlerine katkıda bulunmuş, biri kültürel bütünleşmeye diğeri ise bireysel özgürlüklerin ve kurumların gelişimine vurgu yapmıştır. Milliyetçilik anlayışları, içinde buldukları dönemin siyasal ve toplumsal gerekliliklerine göre şekillenmiş ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma Türk modernleşme sürecinin iki önemli düşünürünün fikirlerini analiz ederek hem tarihsel bir dönemi aydınlatmayı hem de güncel tartışmalara ışık tutmayı amaçlamıştır. İncelenen dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını kapsadığı için, bu analizin modern Türkiye'nin düşünsel temellerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda Gökalp ve Ağaoğlu'nun düşüncelerinin günümüz siyasetine etkileri önemli bir çalışma alanı olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acet, M. T.** (2014). *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Ağaoğlu, A.** (2013). *Üç Medeniyet* (3 b.). Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, A.** (2020). *Ben Neyim?* Can Sanat Yayınları.
- Ağaoğlu, A.** (2022). *Türk Alemi*. M. K. Çalen, & H. Kayıcı (Ed.). Doğu Kitabevi.
- Uyanık, M.** (2002). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Düşünce Akımları. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 14). Yeni Türkiye Yayınları.
- Akçuraoğlu, Y.** (1990). *Türkçülük ve Dış Türkler*. Toker Yayınları.
- Akıncı, A.** (2014). Milliyetçilik Kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131-150.
- Aktaş, M.** (2019). Irkçılık ve Milliyetçilik. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 1867-1883.
- Alperen, A.** (2003). *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İslam ve Modernleşme*. Karahan Kitabevi.
- Altan, İ.** (2024). Ziya Gökalp'in Devlet Anlayışı. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(41), 1-22.
- Altındağ, N.** (2016). Türk Milliyetçiliğinin Siyasallaşması ve Batı/Batılılaşma Algısı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-64.
- Atalar, M.** (2018). Ahmet Ağaoğlu (1869-1939). *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 139-151.
- Aydın, B.** (2021). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Nev-İ Şahsına Münhasır İki Münevver: Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(104), 101-125.
- Aydın, S.** (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Gündoğan Yayınları.
- Bakırcı, M.** (2004). II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(17), 177-210.
- Bars, M. E.** (2017). Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 38-51.
- Bayraktutan, Y.** (1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları* (1 b.). T.C. Kültür Bakanlığı.

- Berkes, N.** (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, F. A.** (2020). Ziya Gökalp ve Batı Algısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 100-112.
- Bora, T.** (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., Peker, Y. B., & Sancar, M.** (2007). Hakim İdeolojiler, Batı, Batılılaşma ve İnsan Hakları. T. Bora, & M. Gültekingil *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık (Cilt 3)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boztemur, R.** (2006). Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus- Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi. *Milliyetçilik-1* (s. 157-175). Doğu Batı.
- Bulaç, A.** (2005). İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (Cilt 6)*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Caner, O.** (2021). İdeoloji ve Milliyetçilik Kavramları Açısından Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi. *Yüksek Lisans Tezi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Cansever, D. H.** (1959). *Türkçülük Nedir*. Toprak Dergisi Yayınları.
- Cöhçe, S.** (2000). XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri. *Erdem*, 12(35), 329-355.
- Çakmak, A.** (2011). Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(14), 47-61.
- Çalen, M. K.** (2018). *Modern Türk Düşüncesinde Bir Derkenar*. Ötüken.
- Çalen, M. K.** (2020). Ahmet Ağaoğlu'nda İslam ve Milliyetçilik İlişkisi. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 27-46.
- Çebitürk, C.** (2001). Demokratikleşme Sürecinde Ahmet Ağaoğlu. *Yüksek Lisans Tezi*. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çelik, C.** (2006). Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 43-63.
- Çetin, A.** (2012). Babanzâde Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nda "Da"vâ-yı Ahlâk-ı Nazarî". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(15), 317-344.
- Çiğdem, A.** (2005). İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. T. Bora, & M. Gültekingil (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (Cilt 6)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çilliler, Y.** (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 45-65.
- Çoban, M.** (2012, 3 1). Milliyetçilik Teorileri. *Türk Yurdu*, 295(32), s. 345-351.
- Demir, E.** (2024). Sosyolojik Bir İnceleme: Dil, Kültür ve Uygarlık Hakkında Görüşleriyle Ziya Gökalp. *Gazi Türkiyat*(34), 227-240.
- Dikmen, A., & Acet, T. M.** (2014). Dini Düşüncenin Ziya Gökalp Milliyetçiliğine Katkıları. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 203-226.
- Doğan, N.** (2024). Ziya Gökalp Düşüncesinde Beşeri Bilimler ve Ulus İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 529-552.
- Doğanoğlu, M.** (2016). "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak"tan "Türkçülüğün Esasları"na Ziya Gökalp ve Ulus Tasavvuru. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1195-1210.
- Doğu, A.** (2008). Yeni Şiirimizde Batıcılık ve Üç Şahsiyet. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 124-138.
- Durgun, Ş.** (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 299-316.
- Ertan, T. F., & Örs, O.** (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62), 39-84.
- Gökalp, E.** (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Gökalp, Z.** (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2018). İctimaiyat, D. S. Çonoğlu (Ed.), *Yeni Mecmua Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2018). Musahabeler ve Makaleler, D. A. Duymaz (Ed.), *Küçük Mecmua Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2019a). Genç Kalemler, D. A. Duymaz (Ed.), *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2019b). İslam Mecmuası Yazıları, D. S. Çonoğlu (Ed.), *İslam Mecmuası ve Muallim Mecmuası Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.

- Gökalp, Z.** (2019c). Muallim Mecmuası Yazıları, D. S. Çonoğlu (Ed.), *İslam Mecmuası ve Muallim Mecmuası Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2019d). Türk Yurdu/Altun Armağan, D. A. Duymaz (Ed.), *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökalp, Z.** (2021). *Türkçülüğün Esasları* (4 b.), Kapı Yayınları.
- Göküş, Ş.** (2013). Ahmet Ağaoğlu: Hayatı, Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi Görüşleri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 193-210.
- Gündoğan, A. O.** (2002). Devlet ve Milliyetçilik. *Doğu Batı*, 6(21), 181-193.
- Gürsoy, Ş., & Çapcıoğlu, İ.** (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Dünyası Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 89-98.
- Haklı, S. Z.** (2018). Ahmet Ağaoğlu'nun Batılılaşma Düşüncesinde Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Kültürel Değişim. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(54), 117-141.
- Haşlak, İ.** (2000). Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 49-61.
- Heyd, U.** (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri* (1 b.). (A. G. Bozkurt, Çev.), İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Huseynova, N.** (2020). Ziya Gökalp Düşüncesinde Kültür ve Uygarlık Sorunu. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 85-96.
- Hülür, H., & Akça, G.** (2007). İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalcılık Söylemi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(22), 311-335.
- Işıkdoğan, D.** (2022). Ziya Gökalp'in Din ve Dini Terbiye Anlayışı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(29), 380-398.
- Kafesoğlu, İ.** (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y.** (2000). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Kara, H., & Çatma, B.** (2017). Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda "Türk Kimdir" Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 339-360.

- Kara, İ.** (1995). *Türkiye'de İslamcılık*. İZ Yayıncılık.
- Kara, İ.** (2005). İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kara, İ.** (2011). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I*. Dergah Yayınları.
- Karaca, D. D.** (1971). *Milliyetçi Türkiye* (4 b.). Çınar Yayınevi.
- Karadağ, A., & Yaman, H.** (2018). Üç Farklı Milliyetçilik. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 84-108.
- Karakaş, M.** (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği. *Milliyetçilik-1* (s. 55-73). Doğu Batı Yayınları.
- Karakaş, M.** (2008). Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 435-476.
- Karataş, M.** (2015). Küreselleşme, Kültür, Eğitim ve Ziya Gökalp. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(8), 64-71.
- Karpat, K. H.** (2001). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, K. H.** (2021). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (8 b.). İstanbul: Timaş Yayınları
- Kaya, M.** (2015). Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/2, 545-564.
- Keskin, Y.** (2003). Ziya Gökalp'in Din Anlayışı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 101-118.
- Kılıçbay, M. A.** (1985). Osmanlı Batılaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Koç, Y.** (2018). İcat Ya Da Reforme Edilmek İstenen Bir Kimlik Tasavvuru: Batıcılık. *Social Sciences Studies Journal*, 4(23), 4706-4715.
- Kösoğlu, N.** (2022). *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı* (Cilt 4). Ötüken.
- Mardin, Ş.** (1991). *Türk Modernleşmesi* (12 b.). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş.** (1993). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3* (3 b.). İletişim.
- Meriç, C.** (1980). *Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*. Sebil Yayınevi.

- Mert, M.** (2006). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Ahmet Ağaoğlu'nun Dinî Düşünceleri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 7-27.
- Meşe, İ.** (2006). Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakar ve Yenilikçi Tavrılar. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2(9-10), 125-147.
- Mustafalı, A.** (2023). Ahmet Ağaoğlu: Milliyetçilik, İslam ve Liberalizm Konuları Üzerine Görüşleri ve Hayat Faaliyeti. 7. *Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi*.
- Oral, M.** (2006). Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 21-34.
- Ortaylı, İ.** (1985). Batılılaşma Sorunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S.** (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Özavcı, H. O.** (2015). *Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey* (Cilt 10). Boston: Brill.
- Özcan, U.** (2010). *Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın: Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*. İstanbul: Kitabevi.
- Özdemir, C.** (2024). Erken Cumhuriyet Döneminde Liberal Bir Portre: Ahmet Ağaoğlu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(30), 138-152.
- Özdeniz, N.** (2011). Ziya Gökalp ve Türkleşmek. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(14), 25-46.
- Özkan, A., & Altunay, Z.** (2023). Siyasal ve Kültürel Dönüşümü Ziya Gökalp'in Medeniyet Algısı Üzerinden Değerlendirmek. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 483-491.
- Özkırımlı, U.** (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (Cilt 9). Doğu Batı Yayınları.
- Öztürk, H., & Emiroğlu, A.** (2023). Milliyetçilik Bağlamında 19.yüzyılın Sonu ve Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Beden Terbiyesi Düzenlemeleri. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 202-223.
- Sarmay, Y.** (2002). İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca (Ed.) içinde, *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 1471-1500).
- Shissler, A. H.** (2002). *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.

- Söğütü, İ.** (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 5(18), 33-54.
- Şahin, K.** (2007). Bir İdeoloji Olarak "Milliyetçilik". *Akademik Bakış Dergisi*(12), 1-9.
- Taş, K., & Göksüçukur, B.** (2019). Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 463-488.
- Timur, T.** (1985). Osmanlı ve "Batılılaşma". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Tokluoğlu, C.** (2012). Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(84), 104-143.
- Tunaya, T. Z.** (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z.** (2007). *İslamcılık Akımı* (2 b.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, E.** (2011). Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 135-149.
- Türkislamoğlu, E.** (2022). Kadrocular ve Ahmet Ağaoğlu Tartışmaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(72), 403-438.
- Türkiye Diyanet Vakfı.** (2001). İslam Mecmuası. *İslam Ansiklopedisi*, 23. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkiye Diyanet Vakfı.** (2022). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ulutaş, S., & Dalgıç, O. K.** (2022). Ziya Gökalp'i Türkçülük Sistemi Bağlamında Bütüncül Okumak. *Tarih Okulu Dergisi*, 15(60), 3273-3301.
- Uzun, T.** (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Kimlikler* (Cilt 26, s. 137-165). içinde Doğu Batı.
- Varel, A.** (2021). Avrupa'nın tarihsel gelişimine üç farklı bakış, üç farklı siyaset: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 381-416.
- Yalçı, A.** (2021). Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında İslamcılık Tartışmaları. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 516-538.

Yesevi, Ç. G. (2012). Türk Milliyetçiliğinin Evrimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 75-85.

Yetim, F. (2015). Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(34), 1-18.

Yıldırım, A. (2013, Şubat 7). Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: "Kültür- Uygarlık Tezi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-20.